

Kulturmiljøer i byer og tettsteder i Vestfold

Innhold

Leseveiledning

Del I

Kompakt by- og tettstedsutvikling	6
Regional plan for bærekraftig arealpolitikk.....	6
Kompakt by- og tettstedsutvikling i et kulturminneperspektiv	7
Kartlegging av kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold	8
Om kartleggingen av kulturmiljøer.....	8
Bakgrunn og utfordringsbilde.....	9
Formål og mål.....	10
Avgrensninger.....	11
Medvirkning	11
Prosess.....	12
Metode og kriterier	12
Leveranser	14
Andre tiltak som fremmer kompakt by- og tettstedsutvikling.....	14

Del II

Innledning.....	15
Larvik kommune	16
Prosess og resultater	16
Byutviklingshistorie	18
Fra ladested til kjøpstad	18
Larvik som residensby	19
Ekspansjon og vekst.....	21
Industriutvikling.....	22
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt	23
Langestrand	23
Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet.....	26
Torstrand	29
Svaleveien.....	32
Hof, Holmestrand og Sande kommune	34
Prosess og resultater	34

Byutviklingshistorie (Holmestrand)	37
Strandstedet Holmestrand i Botne	37
Trelasthandel	38
Sjøfart og seilskutetid	38
Industri og jernbane	40
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt	43
Kirkegaten og Nordre Kleiv	43
Leira	45
Backergården og Bakgaten	48
Skolegaten	51
Prestegårdsalléen	53
Sandefjord kommune	55
Prosess og resultater	55
Byutviklingshistorie	58
Ladested for tømmer	58
Sandefjord blir by	59
Fangst og sjøfart	61
Sandefjord som badeby	62
Bybranner og gjenoppbygging	62
Dagens situasjon	64
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt	64
Sandar kirkested	64
Murbyen i Sandefjord sentrum	66
Parken	68
Hystadveien	70
Nybyen og Rukla	73
Bjerggata	75
Åsen	77
Tønsberg kommune	79
Prosess og resultater	79
Byutviklingshistorie	82
Middelalderen	82
Handel og skipsfart	82
Sel- og hvalfangertid	82
Byvekst på 1900-tallet	83
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt	84

Nordbyen.....	84
Haugarlia.....	86
Fjerdingsgen.....	88
«Sårbare sentrumskvartaler».....	90
Enggata.....	92
Markveien.....	94
Husvikåsen.....	96
Horten kommune.....	99
Prosess og resultater.....	99
Byutviklingshistorie (Horten).....	102
Ferjestedet Horten.....	102
Hortenstangen blir Karljohansvern og et selvgrodd tettsted vokser frem.....	102
Fra ladested til kjøpstad.....	104
Byen vokser og får flere institusjoner.....	106
Etterkrigstiden og velferdssamfunn.....	107
Omstilling og endring.....	107
Byutviklingshistorie (Åsgårdstrand).....	108
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt.....	110
Keisemark.....	110
Bekkegata, Løkkegata og Torggata.....	112
Storgata.....	113
Sentrumsområder - Nordre Enggate til Ferjegata.....	115
Åsgårdstrand.....	116
Færder kommune.....	118
Prosess og resultater.....	118
Utviklingshistorie.....	120
Hovedgård.....	120
Sjøfart, industri og sysselsetting.....	120
«Nøtterø haveby».....	121
Oppgangstider.....	122
Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt.....	123
Teie hageby.....	123
Sitronskiva.....	125
Ørsnesalléen.....	127
Del III	
Forslag til reviderte retningslinjer i RPBA.....	130

Eksisterende retningslinjer	130
Forslag til revidert ordlyd	131
Sentrale vernehensyn som bør ivaretas.....	131
Praktiske konsekvenser av forslaget	132
Litteraturliste.....	136

Leseveiledning

Denne fagrapporten redegjør for og oppsummerer resultatene fra prosjektet *Kulturmiljøer i byer og tettsteder i Vestfold* som er gjennomført i forbindelse med revideringen av Regional plan for bærekraftig arealpolitikk (RPBA) i 2017 og 2018. Prosjektet er gjennomført av Kulturarv i Vestfold fylkeskommune, i tett samarbeid med administrasjonen i kommunene.

Rapporten er tredelt. I **del I** presenteres prosjektet og det redegjøres for bakgrunn, utfordringer, målstruktur, avgrensninger, leveranser, metode og kriterier, medvirkning og prosess. Prosjektet har kartlagt og beskrevet kulturhistoriske bygningsmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold som er vurdert til å ha nasjonal og/eller regional verdi. Disse er presentert kommunevis i **del II** av rapporten, sammen med en begrunnelse for verdisetningen av hvert enkelt kulturmiljø. **Del III** av rapporten inneholder forslag til nye retningslinjer i RPBA samt forslag til forvaltningsprinsipper som bør gjelde for kulturmiljøene.

Del I

Kompakt by- og tettstedsutvikling

Vi står overfor store utfordringer når det gjelder klima og miljø, vi blir stadig flere og aldersfordelingen i befolkningen endrer seg. Hvordan skal vi møte disse utfordringene og sikre en *bærekraftig samfunnsutvikling*? Ett av svarene er gjennom kompakt by og tettstedsutvikling.¹

Regional plan for bærekraftig arealpolitikk

En bærekraftig samfunnsutvikling i Vestfold innebærer at vi må lykkes med å skape attraktive og livskraftige byer og tettsteder der folk vil arbeide, bo og oppholde seg. Regional plan for bærekraftig arealpolitikk (RPBA) er et virkemiddel for å fremme en slik kompakt by- og tettstedsutvikling. RPBA ble vedtatt i 2013 og er Vestfolds felles, forpliktende plan for langsiktig arealbruk frem til 2040.

Utbyggingsmønsteret som er fastlagt i RPBA innebærer at hovedvekten av all vekst i fylket skal skje som fortetting og transformasjon i byer og tettsteder, innenfor det som i planen kalles *langsiktige utviklingsgrenser*. På denne måten forhindres byspredning, og man verner om viktige jordbruks-, natur- og kulturverdier ute i landskapet.

I løpet av 2017 og 2018 skal RPBA revideres. Målet med revisjonen er å oppdatere og spisse RPBA som utviklingsplan og styringsverktøy.

I møte med en akselererende fortetting rundt og i de største byene vil situasjonen bli kritisk for mange kulturminner og kulturmiljøer. Det er derfor nødvendig å lage planer som identifiserer og regulerer kulturminner i by, slik at det legges til rette for en bærekraftig utvikling der historien er med inn i framtiden. Kulturminner er en del av kvaliteten, attraktiviteten og kontinuiteten i omgivelser i stor endring. Kilde: Meld. St. 35 (2012-20123), s. 8.

God arkitektur, historiske bygninger og bymiljøer bidrar til stedsidentitet og positive opplevelser av sentrum, og er ressurser som bør utnyttes for å utvikle attraktive by- og tettstedssentre. Kilde: Nasjonale forventninger til nasjonal og regional planlegging, s. 21.

Definisjoner

Bærekraftig utvikling

Bærekraftig utvikling er utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov. Det er vanlig å inkludere økologisk bærekraft, økonomisk bærekraft og sosial bærekraft i forståelsen av bærekraftig utvikling.

Kilde: Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid* (1987).

Den kompakte byen

Den kompakte byen er kjennetegnet av tett bebyggelse (fortetting) med klar grense mot omland, i urbane områder som er bundet sammen ved hjelp av offentlig transport, og hvor innbyggerne har kort avstand mellom bosted, arbeidsplasser og servicetilbud.

Kilde: OECD, *Compact City Policies. A Comparative Assessment* (2012), s. 29.

Langsiktige utviklingsgrenser

Grenser rundt byer, tettsteder og regionale næringsområder i Vestfold som er vist i plankart for RPBA. Grensene fastlegger det regionale utbyggingsmønsteret.

Kilde: RPBA, s. 18.

Kompakt by- og tettstedsutvikling i et kulturminneperspektiv

Kulturminner og kulturmiljøer er viktige når det kommer til by- og tettstedsutvikling. Det fremkommer både av Meld. St. 35 (2012-20123) *Framtid med fotfeste* og *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging* som ble vedtatt 12. juni 2015. Bygninger, bygningsmiljøer, eiendomsstrukturer, gatenett, plasser og torg er historiske spor – avtrykk av fortiden som gir identitet og særpreg til et sted. De er ressurser og fellesgoder som bør forvaltes slik at både dagens og morgendagens befolkning får glede av dem. Nye studier viser at boliger med verneverdi (kulturminner) og i enda større grad boliger med verneverdi som inngår i et kulturmiljø, oppnår høyere priser i boligmarkedet enn tilsvarende boliger uten verneverdi.²

Målsettingen om kompakt by- og tettstedsutvikling bidrar imidlertid til at kulturminner og kulturmiljøer settes under press. Funksjonstømming og utflytting representerer også en utfordring for bevaringen av kulturarven. Det er derfor viktig at hensynet til kulturminner og kulturmiljøer ivaretas i planverk, slik at samfunnsverdiene ikke går tapt i konkurransen om arealene. Det er også viktig at historiske bygninger og bygningsmiljøer oppleves som attraktive å bo i, og at de settes i stand til å huse forretnings- og servicefunksjoner. Bevaring gjennom (ny)bruk er den beste formen for vern og et bærende prinsipp i norsk kulturminneforvaltning.³ Videre er det både god folkehelsepolitikk og god miljøpolitikk å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer i byer og tettsteder.

Riksantikvarens bystrategi 2017-2020 inneholder strategier og anbefalinger for forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer i by. Bystrategien har følgende målformuleringer:

Kulturminnene og kulturmiljøene i byene skal forvaltes i et langsiktig perspektiv og samtidig tas i bruk som ressurser og fellesgoder for å utvikle et godt samfunn og attraktive byer. Dette skal gjøres både ved å styrke vernet og videreføre eksisterende kvaliteter i de viktigste historiske bymiljøene.

Samtidig er det et mål å styrke kulturminnenes rolle og betydning i det grønne skiftet og åpne for fortetting og transformasjon der dette er mulig. Det er også et mål at kulturminneforvaltningen skal være tidlig, tydelig og løsningsorientert i sitt arbeid, og at beslutninger skal skje med gode prosesser og bred medvirkning.⁴

Kulturminner

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Utdrag fra kulturminneloven § 2.

Kulturmiljøer

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Utdrag fra kulturminneloven § 2.

Kartlegging av kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold

I tråd med målformuleringene i Riksantikvarens bystrategi har Kulturarv i Vestfold fylkeskommune kartlagt og beskrevet de nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøene innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold. Arbeidet har vært gjennomført som et prosjekt, i tett samarbeid med administrasjonen i fylkets kommuner. Resultatet av kartleggingen inngår som en del av kunnskapsgrunnlaget til revidert RPBA.

Kartleggingen innebærer at tiltak 2.6 i handlingsprogrammet til RPBA som ble vedtatt av Fylkestinget 16. juni 2016, er gjennomført. Tiltak 2.6 har følgende ordlyd:

Kartfeste og beskrive kulturhistoriske bygningsmiljøer med særlige vilkår for fortetting og transformasjon.⁵

Målet med tiltaket er å sørge for at fylkeskommunen er like tydelig om vernehensyn innenfor langsiktige utviklingsgrenser, som utenfor. Da RPBA ble lagd, ble 37 nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer kartlagt og kartfestet. Disse lå primært *utenfor* langsiktige utviklingsgrenser. I forbindelse med revisjonen av RPBA har de viktigste kulturmiljøene (bygningsmiljøene) *innenfor* langsiktige utviklingsgrenser blitt kartlagt og kartfestet.

Om kartleggingen av kulturmiljøer

Prosjektnavn: Kulturmiljøer i byer og tettsteder i Vestfold

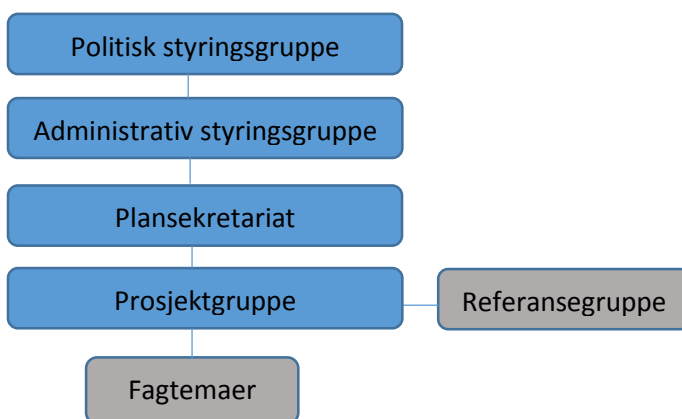
Eier: Kulturarv

Prosjektledere: Vibeke Lia og Ane Ingvild Støen

Prosjektgruppe: Siv Abrahamsen, Kathrine Eikrem, Vibeke Lia, Jørgen Solstad og Ane Ingvild Støen.

Mandat: Tiltak 2.6 i *Handlingsprogram for RPBA 2016-2018*, vedtatt av fylkestinget 16. juni 2016.

Prosjektet er inngår som et delprosjekt, et *fagtema*, i den overordnede revideringen av RPBA. Selve revisjonsprosessen er organisert slik:

Figur 1: Organisering – revisjonen av RPBA

Figur 2: Organisering – revisjonen av RPBA

Bakgrunn og utfordringsbilde

Formålet med revideringen av RPBA er at planen skal oppdateres og spisses som utviklingsplan og styllingsverktøy. Byutvikling, næringsutvikling og vern av jordbruks-, natur- og kulturverdier er temaer som tillegges særlig vekt i revisjonen.⁶

For å legge til rette for kompakt by- og tettstedsutvikling er det viktig at kulturminneforvaltningen er både *tidlig* og *tydelig*. Dette innebærer at avklaringer i forhold til vernehensyn og utviklingsrom bør skje allerede på regionalt plannivå. Det overordnede målet er en effektiv og forutsigbar kulturminneforvaltning som legger til rette for vekst og utvikling.

Dagens RPBA er tydelig om vernehensyn og utviklingsrom utenfor langsiktige utviklingsgrenser. Flere utfordringer knytter seg imidlertid til forvaltningen og utviklingen av områdene innenfor de langsiktige utviklingsgrensene:

- a) Det er krevende for utbyggere og andre utviklingsaktører å ha oversikt over vernehensyn og utviklingsrom innenfor langsiktige utviklingsgrenser. Årsaker: 1) det er mange registreringer (i for eksempel NB!-registeret og SEFRAK-registeret) og ulike typer av reguleringer som legger premisser for forvaltningen og utviklingen av områdene; 2) enkeltbygninger og bygningsmiljøer i områdene omfattes av ulike regelverk (fredete bygg/bygningsmiljøer faller innunder kulturminneloven, mens plan- og bygningsloven kommer til anvendelse for verneverdige bygg/bygningsmiljøer); 3) forskjellige forvaltningsnivåer er involvert i ulike typer av saker; og 4) det er ulik forvaltningspraksis i kommunene.
- b) Ansvarsforholdet mellom fylkeskommunen og kommunene knyttet til forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser, er ikke i tilstrekkelig grad avklart. Ideelt sett skal Kulturarv i Vestfold fylkeskommune som regional kulturminnemyndighet, bare uttale seg i saker som berører nasjonalt og regionalt viktige kulturminner og kulturmiljøer. Kommunene har selv ansvar for å forvalte kulturminner og kulturmiljøer som har lokal verdi. Så lenge det ikke er klart definert hvilke kulturminner og kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser som har henholdsvis nasjonal, regional og lokal verdi, er imidlertid ikke systematikken knyttet til hvilke byggesaker som blir oversendt fylkeskommunen god nok. Kulturarv får ofte oversendt saker til uttalelse som egentlig ikke skulle ha vært oversendt, men behandlet i kommunen, noe som bidrar til økt saksbehandlingstid. Det hender

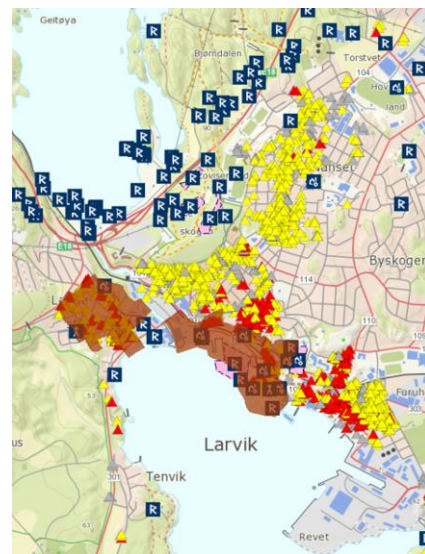
NB!-registeret

Riksantikvarens NB!-register er en database over byer og tettsteder i Norge med kulturmiljøer som har nasjonal interesse. Dette er områder hvor det må vises særlig hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling. Det innebærer ikke formelt vern at et kulturmiljø er med i NB!-registeret, men det gir et grunnlag for angivelse av nye hensynssoner i henhold til plan- og bygningsloven. Områdene kan også gi grunnlag for innsigelse ved nye arealplaner.

Kilde: <http://nb.ra.no>.

SEFRAK

Riksantikvaren bruker betegnelsen SEFRAK for bygningsregistrering i regi av Sekretariatet for registrering av faste kulturminner som ble gjennomført i årene 1975-1995. SEFRAK-registeret omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men i enkelte områder ble grensen satt noe lenger frem i tid. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.

også at byggesaker som berører nasjonalt og regionalt viktige kulturminner og kulturmiljøer ikke kommer inn, noe som er uheldig. Når det gjelder behandling av reguleringsplaner er det videre mulig å oppnå større forutsigbarhet knyttet til hvilke områder Kulturarv vil uttale seg om.

I prosjektet *Kulturmiljøer i byer og tettsteder* er det utfordringene knyttet til *kulturmiljøer* (altså bygningsmiljøer) innenfor langsiktige utviklingsgrenser som har vært i fokus og har blitt forsøkt løst. Tilsvarende utfordringer knyttet til enkeltstående kulturminner (bygninger) må håndteres på et senere tidspunkt, for eksempel gjennom etablering av gul liste.⁷

Prosjektet har kartlagt kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser som har *nasjonal og/eller regional kulturminneverdi*. Kulturmiljøer som har blitt vurdert til ikke å ha nasjonal og/eller regional verdi, kan fortsatt ha lokal kulturminneverdi. Hvorvidt et kulturmiljø har lokal verdi er noe kommunene må vurdere på selvstendig grunnlag.

Hvorfor er det viktig å synliggjøre de viktigste kulturmiljøene i Vestfold allerede på regionalt plannivå? Svaret er *for å vise hvilke prioriteringer Vestfold fylkeskommune gjør som regional kulturminnemyndighet*. Det finnes mange kulturmiljøer i fylket vårt, men det er ikke hensiktsmessig å bevare alle for ettertiden. Fylkeskommunens jobb er å sørge for at et representativt utvalg av de viktigste kulturmiljøene (de som har nasjonal og/eller regional verdi) ivaretas. I den forbindelse er RPBA et viktig prioriteringsverktøy. Planen viser hvilke kulturmiljøer fylkeskommunen prioriterer å ta vare på, og prinsippene som gjelder for forvaltningen av disse områdene. Gjennom RPBA er Vestfold fylkeskommune både *tidlig og tydelig* om hvor i fylket nasjonale og regionale kulturminnehensyn veier tungt, og i hvilke områder (alle arealer som ikke er kulturmiljøer eller omfatter enkeltstående bygninger og anlegg som har nasjonal og/eller regional kulturminneverdi) fylkeskommunen ikke vil vektlegge slike hensyn. Planen viser med andre ord hvor fortetting og utbygging kan skje uten å måtte ta hensyn til nasjonale og regionale kulturminneverdier, og i hvilke områder særskilte hensyn må tas. Dette er et viktig signal til utbyggere og andre utviklingsaktører i Vestfoldsamfunnet.

Da planprogrammet for revideringen av RPBA ble vedtatt 15. juni 2017, besluttet et enstemmig Fylkesting at «*Forholdet mellom RPBAAs fortettingskrav i senterområdet og områdenes bærekraft i et kulturminneperspektiv drøftes og avklares slik at fylkeskommunens holdning til fortetting blir forutsigbar*».⁸ Kartleggingen av nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser, som er gjennomført i forbindelse med revideringen av planen, er Kulturarvs bidrag til å svare opp dette vedtaket. En bærekraftig utvikling av sentrumsområdene i et kulturminneperspektiv, innebærer at kvalitetene ved de prioriterte kulturmiljøene i RPBA bevares og videreutvikles. Hvis kulturmiljøene skal fortettes i form av innfillbebyggelse eller såkalt «eplehagefortetting», må dette skje med god tilpasning, slik at kvaliteten på kulturmiljøene ikke svekkes (se mer om dette i del III av rapporten).

Formål og mål

Formål: Effektiv og forutsigbar forvaltning av kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser.

Hovedmål:

- Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold er kartlagt og beskrevet, og det er tilrettelagt for at områdene kan sikres som bestemmelsesområder eller hensynssoner i kommunenes planverk.
- Det er utarbeidet forslag til retningslinjer i revidert RPBA.

Delmål:

- Forvaltningsordningen som er etablert gjennom RPBA, som tilrettelegger for mer effektive planprosesser og mer effektiv byggesaksbehandling, er videreutviklet og tilpasset områdene innenfor langsiktige utviklingsgrenser.
- Ansvarsforholdet mellom fylkeskommune og kommuner knyttet til forvaltningen av kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser er avklart.
- Politikere og administrativt ansatte på regionalt og kommunalt nivå har fått økt kunnskap om de viktigste kulturmiljøene innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold.

Avgrensninger

Prosjektet har kartlagt og beskrevet sammenhengende bygningsmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser som er vurdert til å ha nasjonal og/eller regional verdi. Følgende typer av kulturmiljøer har ikke inngått i prosjektet:

- kirker med tilhørende anlegg
- enkeltbygninger med tilhørende anlegg
- kulturmiljøer under vann

Medvirkning

Kartleggingen og beskrivelsen av nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer har vært gjennomført av Kulturarv i Vestfold fylkeskommune og administrasjonen i den enkelte kommune i fellesskap. Samarbeidet har tatt utgangspunkt i fremtidige kommunekonstellasjoner der hvor det har vært hensiktsmessig.

Følgende kommuner har deltatt:

Kommune(konstellasjon):	Prosjektmedarbeidere i kommunen(e):
Larvik kommune (pilot)	Anne Therese Anvik, Trine Flesche og Hanne Holmen
Tønsberg kommune	Elisabeth Finne og Cathrine Heisholt
Hof, Holmestrand og Sande kommune	Hege Granøe Johansen, Magnus Hagen og Elise Brændaa
Sandefjord kommune	Ebba Friis Eriksen, Cecilie Fjeldvik og Tone Refsahl
Horten kommune	Tore Rolf Lund, Line Havstein og Anne Hilde Hole
Færder kommune	Magnus Campebell og Margrethe Løgavlen

Larvik kommune har vært pilot i prosjektet. Pilotprosjektet ble gjennomført våren 2017. Erfaringene og resultatene fra prosessen dannet grunnlag for samarbeidet med de øvrige kommunene høsten 2017.

Det ble sendt ut invitasjon til samarbeid til samtlige kommuner i fylket (uavhengig av fremtidig kommunesammenslåing) i slutten av juni 2017, med unntak av Lardal kommune som var blitt konsultert i forbindelse med oppstarten av pilotprosjektet med Larvik kommune. Alle kommunene utenom én responderte på invitasjonen. I løpet av prosjektet har Kulturarv konkludert med at Hof kommune, Lardal kommune og Re kommune ikke har nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser.

I tillegg til det kommunevise samarbeidet, har det vært medvirkning gjennom det overordnede planarbeidet – gjennom administrativ og politisk styringsgruppe, referansegruppen og ulike arrangementer for berørte parter i de ulike stadiene av revisjonsprosessen.

I forbindelse med prosjektet Kulturmiljøer i byer og tettsteder har Kulturarv også innledet et samarbeid med Riksantikvaren. Det er vedtatt at NB!-register skal oppdateres innen 2020. Kulturarv har dialog med Riksantikvaren om hvordan resultatene fra prosjektet kan brukes til å oppdatere NB!-registeret. Målet er at de nasjonalt viktige kulturmiljøene i Riksantikvarens register og revidert RPBA skal ha sammenfallende grenser. Gjennom det kommunevise samarbeidet har administrasjonen i de ulike kommunene derfor blitt oppfordret til å dele sine erfaringer med og synspunkter på avgrensningene av dagens NB!-områder.

Prosess

Prosjektet har vært gjennomført i flere trinn. Første steg var at Kulturarv og den enkelte kommune i fellesskap utarbeidet en liste over kulturmiljøer som det var hensiktsmessig å vurdere. Listen ble utarbeidet med bakgrunn i allerede kjent kunnskap om fylkets kulturminneverdier. NB!-registeret, SEFRAK-registeret, Askeladden, lokale kommune- og reguleringsplaner, samt andre kulturminneregistreringer er eksempler på slik kjent kunnskap. De foreslåtte kulturmiljøene ble deretter verdivurdert i henhold til metoden og kriteriene som er beskrevet nedenfor. Siste steg i arbeidet med den enkelte kommune var samarbeid om forslag til retningslinjer i revidert RPBA. Arbeidet tok utgangspunkt i *Riksantikvarens bystrategi 2017-2020* og kommunenes egne plandokumenter. I dette trinnet av arbeidsprosessen ble de kommuneansattes erfaringer med någjeldende retningslinjer i RPBA samt bestemmelser/retningslinjer i egne arealplaner tillagt stor vekt.

Metode og kriterier

Begrepene kulturminner og kulturmiljøer er vide begreper som rommer nær sagt alt som inngår i våre fysiske omgivelser. Alle områder der spor etter menneskelig virksomhet inngår i en større helhet eller sammenheng kan og skal imidlertid ikke vernes. Det er derfor en sentral oppgave å prioritere og velge ut enkelte kulturmiljøer som det er nødvendig å bevare fremfor andre på grunn av kulturmiljøets verdi.

Kulturminneverdi betegner verdier som tillegges et kulturminne eller kulturmiljø. Politikere, forvaltning, organisasjoner, eiere, brukere, forskere og andre kan vurdere et kulturmiljøes verdi på ulike måter, og verdivurderingen kan endres over tid.⁹

Verdibegrepet er altså ikke objektivt, men bygger på faglige vurderinger og kunnskap om historien. I dette prosjektet er *verdisettingen og verdivektingen* av kulturmiljøene gjennomført på bakgrunn av ett sett av kriterier. Disse er utarbeidet med utgangspunkt i Riksantikvarens veileder for *verdisetting og verdivekting av kulturminner*.¹⁰

Sentrale begreper

Kunnskapsverdi

Kulturmiljøene har særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortida. Dette kan gjelde ulike forhold som kulturminnenes opprinnelse, bruk og betydning, menneskers liv, tro og samfunnsforhold generelt, samt interaksjonen mellom menneske og natur. Eksempler på kunnskapsverdier kan være arkitekturhistorie, bosettingshistorie, forvaltningshistorie, idrettshistorie, industrihistorie, krigshistorie, minoritetshistorie, næringshistorie, religionshistorie, samferdselshistorie og sosialhistorie.

Kilde: Riksantikvaren, *Verdisetting og verdivekting av kulturminner*.

Opplevelsesverdi

Et kulturmiljøes opplevelsesverdi er knyttet til allmenhetens eller ulike gruppers opplevelser, og kan slik sett sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdiene. Mange av opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan kulturminner påvirker oss både som enkeltmennesker og som fellesskap. Eksempler på opplevelsesverdier kan være arkitektonisk verdi, kunstnerisk verdi, estetisk verdi, håndverksmessig verdi, bruks- og alderspreg, symbolverdi, tilhørighet, identitetsverdi, refleksjon, gjenkjennelse, nysgjerrighet og sinne.

Kilde: Riksantikvaren, *Verdisetting og verdivekting av kulturminner*.

I veilederen baseres verdivurderingen på delverdier som sier noe om hvorfor et kulturmiljø er verneverdig (kunnskapsverdier), hvilke historier kulturmiljøet forteller (opplevelsesverdier) og hvilken type verdi kulturmiljøet har i samfunnet (bruksverdier). Verdivurderingen av et kulturmiljø skal i tillegg ta stilling til hvilke egenskaper som kan bidra til å kjennetegne, styrke eller svekke kulturmiljøet, samt hva som kjennetegner kulturmiljøet sammenlignet med andre kulturmiljøer.

Byene og tettstedene i Vestfold har mange kulturmiljøer. Prosjektet har derfor lagt til grunn at kulturmiljøene som velges ut skal ha stor eller svært stor kunnskaps-, opplevelses- og/eller bruksverdi. Selv om et kulturmiljø for eksempel representerer kunnskap om Vestfold og Norges historie, er det ikke gitt at kulturmiljøet representerer store eller svært store kunnskapsverdier. Dette kan skyldes at fasen, hendelsen eller virksomheten kulturmiljøet representerer ikke har hatt særlig betydning for Norges eller Vestfold historie. På bakgrunn av en slik vurdering er det vanlig å tillegge kulturmiljøer enten nasjonal, regional eller lokal verdi. Verdien er knyttet til hvorvidt, og i hvilken grad, kulturmiljøet representerer nasjonal, regional og/eller lokal historie med viktige utviklingstrekk.

Med utgangspunkt i den metodiske tilnærmingen som er beskrevet ovenfor, er følgende kriterier for verdisetting og verdivekting av kulturmiljøer utarbeidet:

Et kulturmiljø av nasjonal og/eller regional verdi er et kulturmiljø som dokumenterer nasjonens og/eller regionens historie med viktige utviklingstrekk, og som innfrir følgende kriterier:

1. *Kulturmiljøet er tydelig avgrenset, og bygninger med tilhørende uteareal som for eksempel hager, bakgårder, gateløp og byrom som utgjør et helhetlig miljø.*
2. *Kulturmiljøet har egenskaper som bygger opp under kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene, som for eksempel alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.*

I tillegg må ett av følgende kriterier være innfridd:

3. *Kulturmiljøet har stor eller svært stor kunnskapsverdi med tydelige spor etter aktivitet/hendelser av for eksempel økonomisk, politisk, religiøs, kulturell, teknisk, eller sosial karakter.*
4. *Kulturmiljøet har stor eller svært stor opplevelsesverdi med for eksempel klare arkitektoniske, kunstneriske eller visuelle kvaliteter.*
5. *Kulturmiljøet har stor eller svært stor bruksverdi, og kan danne grunnlag for verdiskaping.*

Bruksverdi

Kulturmiljøene kan inneha bruksverdier knyttet til videreføring av dagens bruk, og danne grunnlag for verdiskaping og endret bruk der verdiene både kan ivaretas og økes. Bruksverdiene kan imidlertid også reduseres gjennom manglende eller feilaktig bruk. Eksempler på bruksverdier kan være økonomisk verdi, ressursverdi, næringsverdi, formidlingsverdi, pedagogisk verdi, museal verdi og tilgjengelighet.
Kilde: Riksantikvaren, *Verdisetting og verdivekting av kulturminner*.

Egenskaper

Egenskaper ved kulturmiljøene bygger opp under kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene. Eksempler på slike egenskaper er alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon. Hvor gammelt er kulturmiljøet, og viser det utvikling gjennom flere epoker og sammenhenger? Representerer kulturmiljøet opprinnelig bebyggelsesstruktur og materialbruk? Kan det være kilde til kunnskap om historien? Kan historien enkelt leses ut av kulturmiljøet? Representerer det ulike former og funksjoner, ulike epoker og et mangfold av historier?

Kilde: Riksantikvaren, *Verdisetting og verdivekting av kulturminner*.

Figur 3: Foto: Tollerodden er sammen med Herregården et av Vestfolds nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer.
Fotograf: Kulturarv ved Trude Aga Brun.

Leveranser

Det er utarbeidet et fagnotat for hver enkelt kommune. Fagnotatene er sammenstilt i denne fagrapporten som i tillegg til å beskrive prosessen og gjengi resultatene fra prosjektet, også fremmer forslag til retningslinjer i revidert RPBA.

Andre tiltak som fremmer kompakt by- og tettstedsutvikling

I tillegg til prosjektet *Kulturmiljøer i byer og tettsteder i Vestfold* har fylkeskommunen en prøveordning med *Vederlagsfri arkeologisk registrering* innenfor langsiktige utviklingsgrenser. Prøveordningen har samme mål som prosjektet: å stimulere til vekst og utvikling innenfor langsiktige utviklingsgrenser.

Vederlagsfri arkeologisk registrering innebærer at fylkeskommunen betaler for og gjennomfører arkeologiske registreringer som følger av kulturminneloven § 9. Dette skjer i prioriterte planområder hvor kommunene ønsker utbygging. Normalt er det tiltakshaver/utbygger som må dekke kostnadene knyttet til undersøkelsene, jf. kulturminneloven § 10.

Fordeler ved prøveordningen:

- Kommunene får forhåndsklarerte områder hvor forekomsten av automatisk fredete arkeologiske kulturminner er kartlagt.
- Tiltakshavere/utbyggere slipper å betale for forundersøkelsene.
- Økt forutsigbarhet. Tiltakshavere/utbyggere får kjennskap til eventuelle forekomster av automatisk fredete kulturminner på et tidlig tidspunkt.

Ordningen med vederlagsfri arkeologisk registrering har blitt gjennomført som prøveordning siden 2017. Larvik og Tønsberg deltok som testkommuner det første året. I 2018 er prøveordningen utvidet til å omfatte alle kommunene i Vestfold.

Del II

Innledning

I denne delen av rapporten oppsummeres resultatene fra kartleggingen og verdivurderingen av kulturmiljøer (bygningstilgjører) innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Vestfold. Arbeidet ble innledet med en overordnet, faglig vurdering gjennomført av Kulturarv i Vestfold fylkeskommune og administrasjonen i den enkelte kommunene i fellesskap. Med utgangspunkt i kjent kunnskap som NB!-registeret, SEFRAK-registreringer, kommuneplan, kommunedelplaner, reguleringsplaner og andre kulturminnefaglige utredninger, ble det foreslått områder som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer. Områdene ble deretter verdivurdert. Verdivurderingen ble gjennomført i tråd med metoden og kriteriene som er beskrevet i del I av rapporten (s. 11–13). Hvert enkelt kulturmiljø som ble vurdert til å ha nasjonal og/eller regional verdi, er inngående beskrevet i denne delen av rapporten (del II). I tillegg er det er gitt en begrunnelse for verdisettingen. Utviklingshistorien til byene og tettstedene er også kort oppsummert.

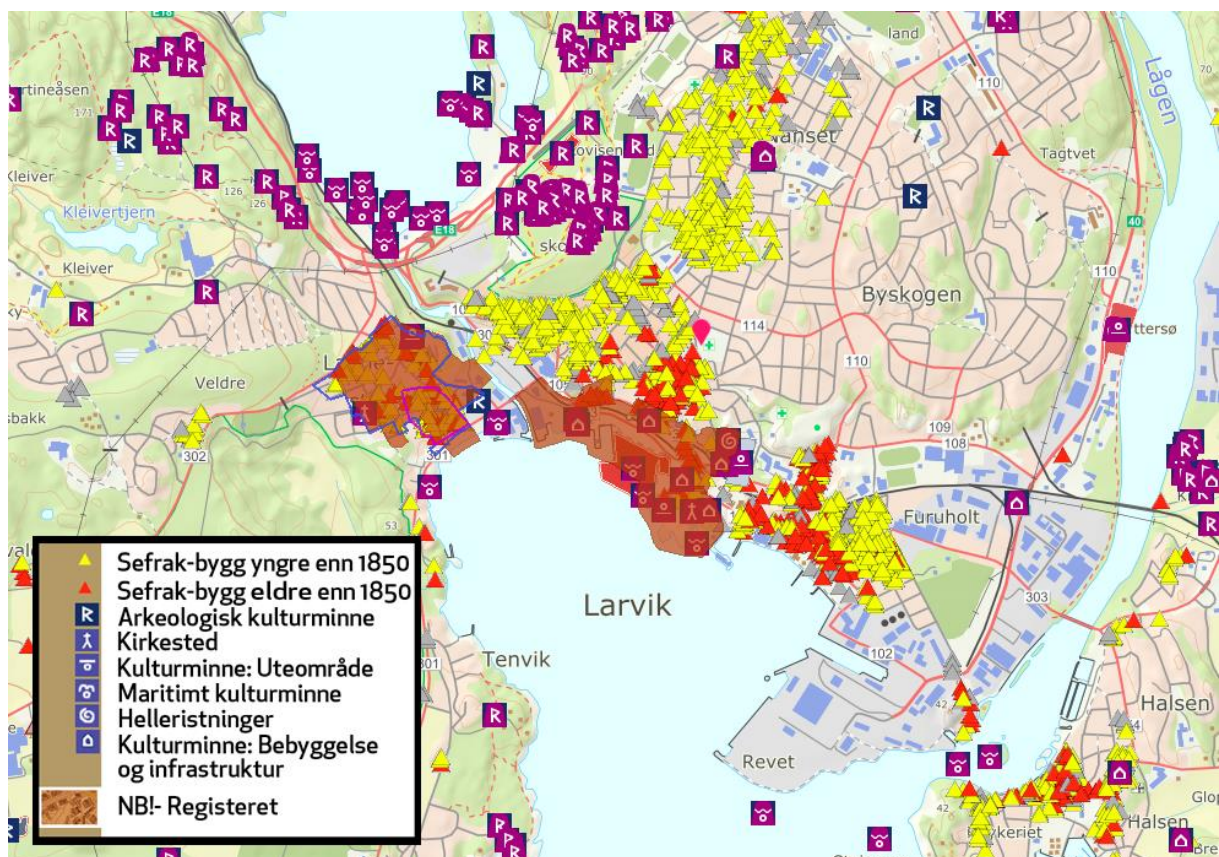
Larvik kommune

Prosess og resultater

Ti områder ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Larvik kommune. Områdene ble verdivurdert, og vurderingen viste at fire av dem hadde nasjonal og/eller regional verdi. De fire kulturmiljøene er: 1) Langestrand, 2) Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet, 3) Torstrand og 4) Svaleveien. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

I dag er det tre kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Larvik kommune som inngår i RPBA. De tre er: Bøkeskogen, Hammerdalen og Tollerodden. Hvis de fire kulturmiljøene som er foreslått ovenfor også tas inn, vil kommunen ha til sammen syv kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i revidert RPBA.

Tre områder i Larvik by er registrert i Riksantikvarens NB!-register. Det er Hammerdalen, Langestrand og Tollerodden med Storgata. Hammerdalen og Tollerodden inngår som kulturmiljøer i eksisterende RPBA. Langestrand og Storgata foreslås tatt inn nå som planen revideres.

Figur 4: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Larvik sentrum.¹¹

Resultatene fra verdisetningen og verdivektningen av kulturmiljøene er oppsummert i tabellen og på kartet nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og regional verdi	Kriterier	Kommentar
1. Langestrand	Arkitektur-, byutviklings-, grevskaps-, industri-/næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
2. Storgaten, Steinane og Bøkkerfjellet	Arkitektur-, byutviklings-, grevskaps-, næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	Opprinnelig lagt frem som 2 områder: Storgaten/Sentrum og Steinane.
3. Torstrand	Arkitektur-, byutviklings-, grevskaps-, industri-/næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
4. Svaleveien	Arkitektur og byutvikling	1, 2, 3, 4 og 5	Tidstypisk arkitektur som representerer 1970-tallets arkitektur og bomiljø. Sosial boligbygging.
5. Østre Halsen	Nei	1	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.
6. Bøkelia	Nei	1, 2, 3, 4 og 5	Kulturmiljøet innfrir alle kriteriene, men dokumenterer ikke i tilstrekkelig grad viktige trekk ved nasjonen eller regionens utviklingshistorie.
7. Nanset	Nei	2, 4 og 5	Området er flott, men er ikke tydelig nok avgrenset. Det har heller ikke høy til svært høy kunnskapsverdi.
8. Kjerringvik	Ikke vurdert	Ikke vurdert	Utenfor langsiktig utviklingsgrense
9. Ula	Ikke vurdert	Ikke vurdert	Utenfor langsiktig utviklingsgrense
10. Helgeroa	Ikke vurdert	Ikke vurdert	Utenfor langsiktig utviklingsgrense

Larvik

0 175 350 700 M

Figur 5: Oversiktskart over nasjonalt og/eller regionalt viktige kulturmiljøer i Larvik (kulturmiljøene Bøskogen, Hammerdalen og Tollerodden som allerede inngår i RPBA, vises på kartet uten nummerering).

I det følgende gis en kort beskrivelse av viktige trekk i Larviks byutviklingshistorie. Videre følger en presentasjon av de enkelte områdene som er vurdert som nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer. Det gis en kort beskrivelse av hvert enkelt kulturmiljø og en begrunnelse for hvorfor det har nasjonal og/eller regional verdi.

Byutviklingshistorie¹²

Fra ladested til kjøpstad

I 1656 hadde Larvik formell status som ladested, men ble ut fra bebyggelse, folketall og handel betraktet som kjøpstad. Tidlig nytid (ca. 1520 – 1760/1800) var den andre viktige bydannelsesperioden i Norge etter høymiddelalder, og hele 25 nye byer ble etablert. Larvik regnes blant de ti som oppsto i løpet av første halvdel av 1600-tallet. Nesten alle byene øst for Lindesnes hadde trelasthandel som hovednæring, i tillegg kom skipsbygging, fabrikk og manufaktur. Moss, Larvik, Arendal og Grimstad var dessuten viktige sentra for jerneksport. Et særtrekk for Larvik var kontinuitet i adelig eierskap av bygrunnen fram til avviklingen av grevskapet etter 1814.

Utgangspunktet for bydannelsen var sagbrukshovedgården Fresje ved Farrisvannet. Jordgodset ble samlet med tanke på sagbruksdrift og trelastutførsel i 1540-årene og jernverksdrift fra begynnelsen av 1600-årene. Fram mot begynnelsen av 1600-tallet vokste ladestedet fram på adelsmannen Peder Iversens grunn. Familiene som var tilknyttet hans virksomheter bodde i 1623 på Backen på begge sider av Farriselvas munning, mens de første handelsborgerne bygslet tomter langs Stranden. Et nytt herskabelig anlegg (Stenhuset på Backen/Fridtsøe Huus) ble bygget nede ved elvemunningen. Det ble

utvidet i 1640-årene, blant annet med en gårdskirke for adelsfamilien Lange og verkssamfunnet. Vi har ingen sikker kunnskap om hvor vidt de adelige eierne hadde et forhold til utvikling av bygrunnen, men forholdene kan tyde på det. Larvik ble tollsted i 1633 og fikk formell status som kjøpstad i 1665. Bygrunnen strakte seg fra Langestrand i vest til Torstrand i øst.

Larvik som residensby

Norges stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve kjøpte Langenes gods med bygrunn i 1670 – og året etter ble grevskapet opprettet. Larvik var på det tidspunktet blitt en relativt stor by med om lag 700 innbyggere. Som representant for «den styrende statsmagt og den absolutiske statsopfattelse» satte Gyldenløve sitt preg på byen. Han flyttet maktsenteret fra det gamle adelssetet vest i byen til Stranden, der borgerstanden allerede hadde etablert seg. Residensen ble oppført slik at den dannet en storslått bakgrunn for den lave trebebyggelsen. Utenfor hovedporten var det en stor plass, med allé som førte til grevens kirke og havnen med Skottebryggen. Mot slutten av 1680-årene omorganiserte Gyldenløve byens og grevskapets ledelse som bodde i gangavstand fra «godskontoret» (residensen). I disse årene ble videre byens grunn målt opp. Det skarpe skillet som allerede eksisterte mellom borgerne på den ene siden og arbeidere, sjøfolk og fiskere på den andre siden, ble formalisert i 1692. Den første gruppen skulle bo i det «rette Larvik» som var Stranden (senere Storgaten) og Øvregaten (senere Stenene og Prinsegaten), mens de øvrige skulle bo på Langestrand og frigrunnene som var Fritzøebakken og Torstrand, med Østre og Vestre Halsen. Det ble raskt trangt innenfor grensen av «rette Larvik» og et klageskrift fra borgerne førte til en grenseutvidelse i 1747. Larvik var i norsk målestokk en relativt stor treby i 1760-årene, med klart definerte bydeler og et samlet innbyggertall på 2424 personer. Gyldenløves etterkommere fortsatte utviklingen av residensbyen med nye byggverk og parkmessig opparbeidelse av bymarken, løkkene og Bøkeskogen med alleer og lysthus. Bestemmelsen fra 1692 var upopulær og ble til stadighet brutt, men resulterte likevel i en fysisk struktur som gjenspeilte grevens økonomiske politikk. Borgernes bydel ble rammet av tre store branner på 1700-tallet, den mest ødeleggende var brannen i 1792 som rev med seg bebyggelsen langs hele Storgaten. De såkalte «patrisierhusene» som fortsatt er bevart skriver seg fra tiden etter brannen. Ved en grenseforretning 3. august 1805 ble de gamle bygrensene fra 1688 og 1747 avvirket, og byen utvidet. Ved en resolusjon av 13. mars 1819 og en oppmålingsforretning i 1820 ble også Langestrand innlemmet i byen.

Figur 6: Herregården sett fra Herregårdsfjellet. Foto: Jørgen Solstad, Kulturarv.

Figur 7: Kaptein Jacob Wilsters kart fra 1688.¹³

Figur 8: Kart over Grendsen mellom Laurvigs Bye og Land Districtet, oppmålt av Jacob Rørdom i 1820.¹⁴

Ekspansjon og vekst

Med formannskapsloven av 1837 ble et endret styresettet innført i alle landets kommuner, med lovpålagte valg av formannskap og kommunestyre. Den nye styreformens måtte innarbeides og Larviks anstrengte økonomi tillot ikke de store endringene i utviklingen. I perioden 1815 til 1850 var befolkningsøkningen mindre enn landsgjennomsnittet og de fleste arbeidsplassene fantes innenfor handel, skipsfart og industri. Mangelen på en egnet dampskipsbrygge, svekket byens handelsnæring. Frem mot 1850 var det fortsatt ledige tomter innenfor den gamle bygrensen.

Etter 1850 ble flere større bedrifter etablert i Larvik. Ny teknologi og frislipp av sagbruksvirksomheten i 1860 skapte økt treforedlingsproduksjon, og Torstrand ble en stadig viktigere del av byens næringsliv. I 1854 ble bygrensen fra 1821 utvidet østover, og området ble regulert til bolig og næring. I løpet av 30 år ble ni kvartaler på Torstrand bebygget med boliger. Havneområdet i hovedbyen var også i utvikling, og i 1862 ble den første av to dampskipsbrygger anlagt i Indre havn. Dette ble byens nye knutepunkt, med hyppige anløp av dampskip og en stadig økende vare- og persontransport. Med utviklingen fulgte befolkningsvekst og Larvik doblet sin befolkning i løpet av 40 år. Både i hovedbyen og på Langestrand meldte behovet seg for nye boligtomter, og i 1874 ble bygrensen utvidet på nytt. Byens administrasjon, som siden 1821 hatt sitt hovedsete i Herregården, flyttet i 1878 til «Festiviteten», sentralt plassert ved Storgaten.

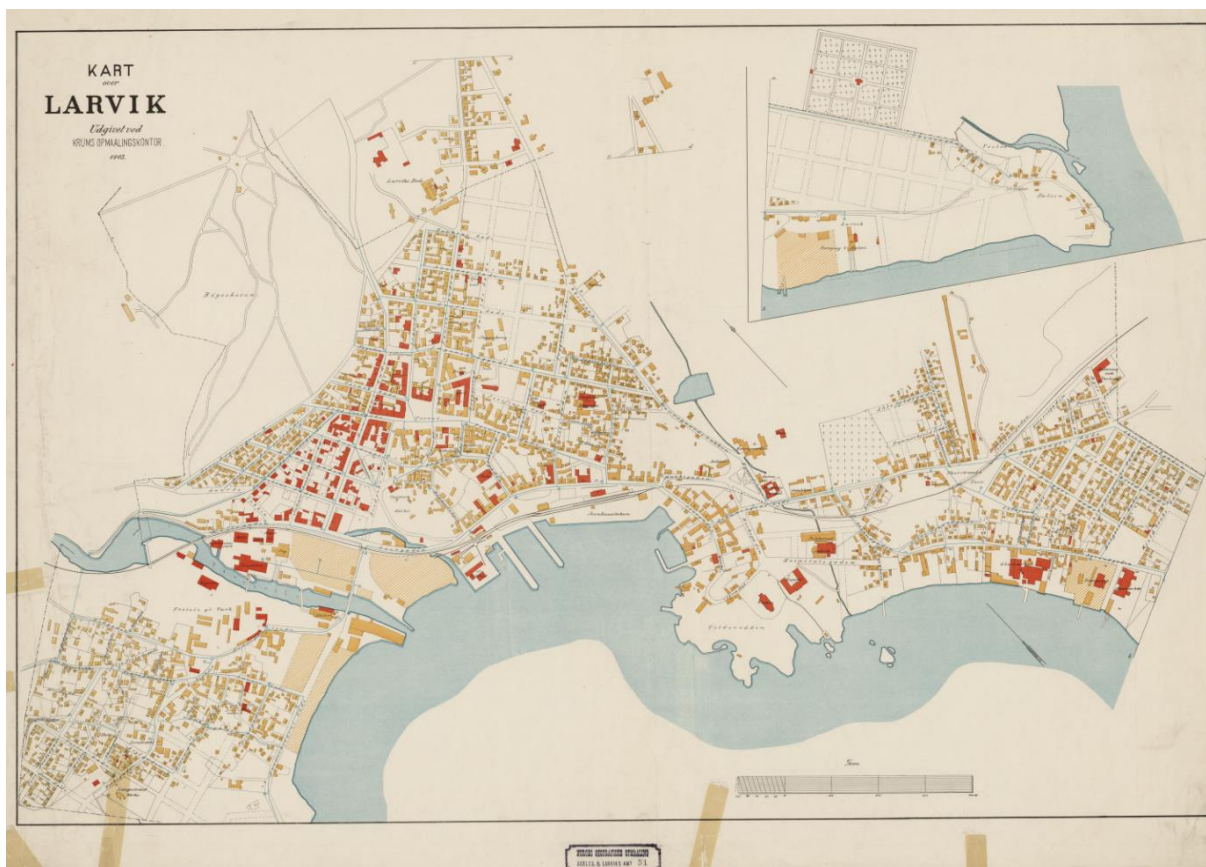
I den ekspansive byen var behovet for ny og bedre infrastruktur stort. Utbedringer skapte bedre forbindelse mellom de gamle bydelene og den nye bebyggelsen som presset byens grenser mot vest, nord og øst. Prinsegata ble utvidet i 1853, Nansetgata ble anlagt i 1880 og det ble anlagt ny jernsvingbro over Farriselva i 1855 samt bro over Lågen ved Gloppe i 1873. Larvik var fortsatt en treby, men bybrannen i 1869 endret utseende og struktur i den gamle bykjernen. Gateløp og tomter nedenfor byens torg ble regulert og nye bygårder ble bygget på de gamle branntomtene.

Figur 9: Prospekt av Larvik anno 1783 av ukjent kunstner.¹⁵

Industriutvikling

På begynnelsen av 1900-tallet overtok industrien som Larviks største næring. Sjøfarten hadde lenge hatt denne plassen, men overgangen fra seilskuter til dampskip gjorde behovet for sjøfolk mindre. Trelastindustrien var utover på 1900-tallet konsentrert rundt firmaet Treschow-Fritzøe på Langestrand. I hovedbyen sto bryggeri- og tobakkvirksomheten sterkt. Den største veksten i Larviksindustrien skjedde likevel på Torstrand, der det vokste fram flere store industribedrifter. Med dette fulgte også mange arbeidere som bosatte seg i bydelen. Bybrannene i hovedbyen i 1884 og 1902 fikk store konsekvenser. Etter brannen i 1902 ble det innført murtvang i store deler av sentrum, det ble etablert nye og bredere gater, og bebyggelsen skiftet karakter. Brannene førte til stor byggevirkosomhet for å erstatte de tapte eiendommene, men den strenge murtvengen og den trange bygrensen hindret utvikling utover dette. Mange valgte derfor å bosette seg på Nanset, like utenfor bygrensen. Den nye bydelen var spesielt attraktiv for folk fra de øvre sosiale lag, og mellom 1890 og 1900 steg folketallet på Nanset med 30 %. Det nye villastrøket vokste fram nærme bygrensen og nordover. I 1881 ble Grevskapsbanen åpnet og Larvik fikk togforbindelse til Kristiania. Året etter ble det opprettet togforbindelse til Skien. For den voksende turistnæringen var jernbanen avgjørende. Togs Skinner og jernbaneanlegg ble lagt mellom havna og byen. Gamle bygninger måtte rives og gateløp endres for at toget skulle få plass. Storgaten, som var kjent for sine grønne hager ned mot sjøen, endret utseende for alltid som følge av dette. Også havneområdet var i endring.

Figur 10: N.S. Krums kart over Larvik anno 1903.¹⁶

Tidlig i 1920-årene drømte man om å flytte jernbanestasjonen og frigjøre tomteareal i indre havn. Men jernbanen ble utvidet der den lå. Dette konsoliderte Indre havn som byens politiske og økonomiske sentrum. I 1930-årene ble det etablert fergeforbindelse mellom Norge og Danmark. Det bedret byens kontakt med kontinentet, men skapte samtidig en større barriere mellom byen og havnen.

Utover på 1900-tallet fortsatte industriutbyggingen langs Larviksfjorden, og industrien strakte seg etter hvert fra Langestrand til Revet. Industrinedleggelse ved århundreskiftet og flyttingen av fergeterminalen fra Indre havn til Revet i 2009, har påvirket byens uttrykk.

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Langestrand

Beskrivelse

Langestrand ligger like vest for Hammerdalen. Området hever seg fra fjorden om lag 100 meter til toppen av Raet. Langestrand ble anlagt på gårdene *Jordfallen* og *Damsbakken* i forbindelse med sagmølle og jernverk, sannsynligvis først og fremst i slekten Langes eiertid på 1600-tallet.¹⁷ I 1540-årene ble det nemlig startet et sagbruk i Farriselva, og jernverket Fritzøe Verk ble anlagt rundt år 1600. Nesten alle voksne menn og unge gutter som bodde på Langestrand arbeidet ved jernverket. Slik var det gjennom hele 1700-tallet og utover 1800-tallet. Med opphevingen av grevskapet og innlemmelsen av Langestrand i byen ble imidlertid yrkessammensetningen mer variert.¹⁸ Langestrands historie og utforming er i dette lyset vevet tett sammen med Fritzøe verk, men etter hvert også med grevskapet og byens administrasjon. Frem til 1819 hadde Langestrand egen jurisdiksjon, samt egen skole og kirke, og ble først i 1820 innlemmet i Larvik by.

Langestrand har vokst frem over lang tid, og har ikke vært utsatt for bybrann. Gateløpene og bebyggelsen har derfor både stor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes av malte trehus i 1-3 etasjer. Skala og volum varierer etter alder og funksjon. Flere bygninger har kjerner fra 1600-tallet. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 11: Skråfoto fra krysset Fjellgata og Bekkegata, sett mot sørøst. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Langestrand dokumenterer industrisamfunnets historie tilbake til 1600-tallet, og vitner om hvordan Larviks bebyggelse har sett ut før bybrannene. Arbeiderbydelen er en viktig del av Larviks sosialhistorie, og er interessant å se i sammenheng med den mer velstående bebyggelsen langs Storgata. Langestrands historie, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Langestrand er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, grevskap, industri/næringsliv og sosiale forhold i Larvik, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til industrien og grevskapets betydning for byutviklingen. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Langestrand konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Langestrand forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde og lesbarhet.

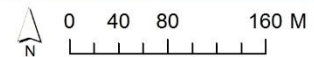
Figur 12: Kirkegata 2, sett fra kirkegata i 1921. Foto: Riksantikvaren.

Figur 13: Kirkegata 2, sett fra kirkegata i dag. Foto: Google Street View.

Område 1: Langestrand

Figur 14: Kulturmiljø 1 – Langestrand.

Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet

Beskrivelse

Storgata er Larviks viktigste gate, historisk sett. Den følger fjordens naturlige bue fra Bøkkerfjellet til Tollerodden med Skottebrygga. En stor brann i 1792 utslettet mesteparten av Storgatas eldste bygninger. Den nye bebyggelsen, oppført rundt 1800, betegnes som såkalte *patrisierhus*, det vil si større praktbygninger ført opp av byens høyere embets- og handelsborgerskap. Mange av disse er bevart, men har etter anleggelsen av grevskapsbanen i 1881 og senere havnevirksomhet ikke lenger kontakt med havnefronten.

Det bratte terrenget bak Storgata blir brutt av smale streter i vifteform som forbinder sjøsiden med bakenforliggende bebyggelse. Her er bebyggelsen mer variert med en rekke verdifulle enkeltbygg fra ulike perioder. Bøkkerfjellet med karakteristiske fjellformasjoner og tilhørende grøntområder har vært et viktig og styrende landskapselement i dette området. Fjellet utgjør fremdeles en vesentlig del av byens profil.

Steinane ligger like nord for Storgata, vest for Herregårdsbakken. Bydelen er, ved siden av Storgaten, Larviks eldste innenfor bygrensen av 1671. Steinane består av smale, bratte gater hvor den eldre bebyggelsen ligger vendt mot gatene, men hvor det er variasjon i hagene, deres beliggenhet og størrelse.

Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet har vært utsatt for flere bybranner. Kulturmiljøet består derfor av tre delområder med noe ulik arkitektur, som knyttes sammen av den historiske sammenhengen de har oppstått i. Området kjennetegnes av malte trehus i 1–3 etasjer. Skala og volum varierer etter

alder og funksjon. Det er flere bygninger med kjerner fra 1700-tallet i området. Bygningene i delområdene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 15: Heyerdahl-huset i Steinane. Foto: Jørgen Solstad, Kulturarv.

Begrunnelse

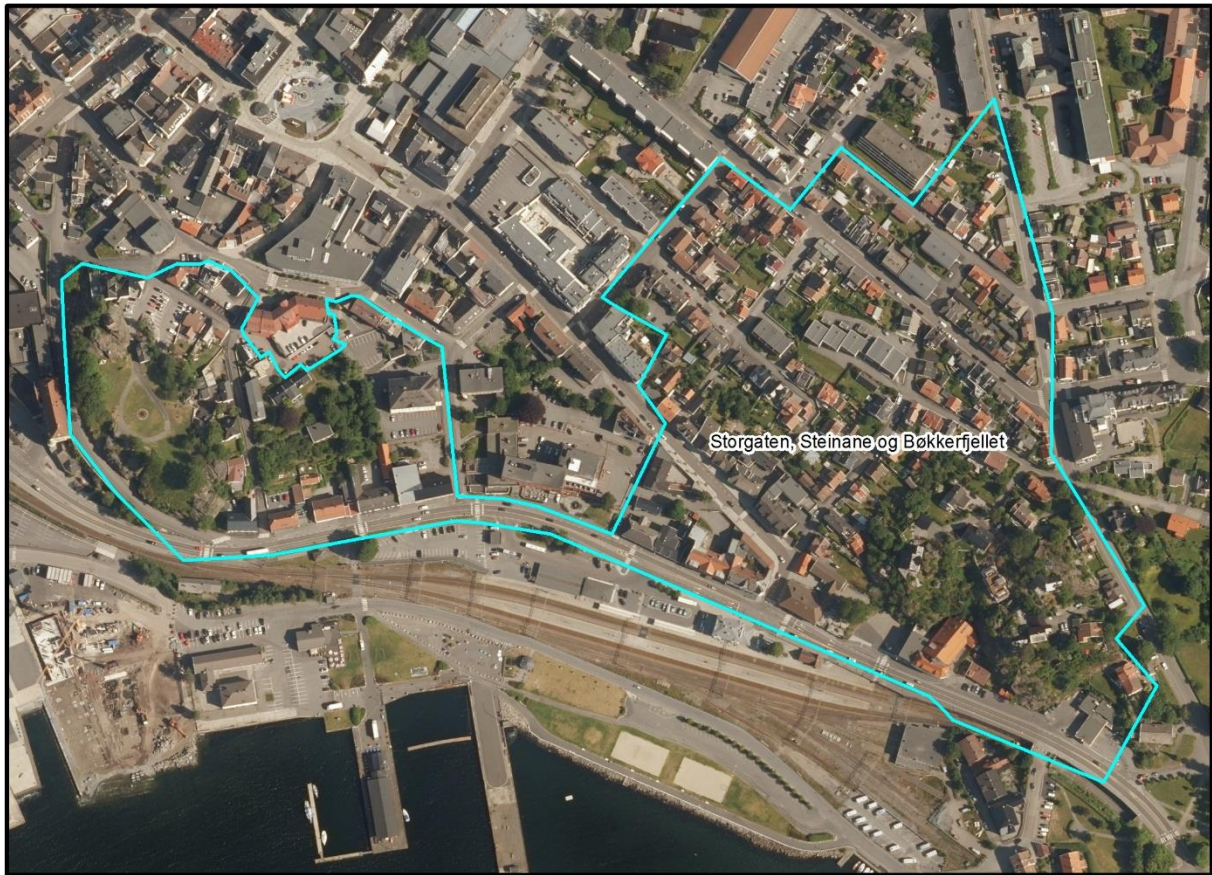
Kulturmiljøet Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet dokumenterer grevskapet og kjøpstedets historie tilbake til 1600-tallet, og vitner om hvordan bybranner og infrastruktur har satt preg på byutviklingen. Det er interessant å se «Den rette byen» i sammenheng med arbeidernes bydeler på Langestrand og Torstrand. Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet sin historie, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, grevskap, industri/næringsliv og sosiale forhold i Larvik, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til særlig grevskapets betydning for byutviklingen. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

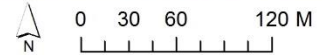
Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Storgata, Steinane og Bøkkerfjellet forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Figur 16: Historisk bilde, Storgaten i Larvik. Foto: Riksantikvaren.

Område 2: Storgaten, Steinane og Bøkkerfjellet

Figur 17: Kulturmiljø 2 – Storgata/Steinane/Bøkkerfjellet

Torstrand

Beskrivelse

Torstrand ligger sørøst for Larvik sentrum, og vokste frem på gården Fjellsnes' grunn. Gyldenløve kjøpte gården i 1673. Området var, sammen med blant annet Langestrand, arbeidernes, sjøfolkernes og fiskernes tilholdssted. Torstrand kom først under Larvik i 1820. Området hørte til Hedrum sogn før innlemmelsen, og lå som en forstad til byen langs innfartsveien fra fergestedet Vestre Halsen ved Lågen over til Tjølling.¹⁹

Torstrand består av to distinkte områder med forskjellig bebyggelsesmønster som sammen tydelig viser utviklingen av området over tid. Lengst nordvest ligger det gamle Torstrand langs Strandgaten som skriver seg helt fra Gyldenløves 1600-tallsby.²⁰ I sørøst ligger den nyregulerte Torstrandmoen fra 1854. Furumoen mot øst fikk stukket ut regulære kvartaler som først ble bygget ut til nåværende utstrekning i 1920-årene. Det var den store bolignøden under første verdenskrig som satte i gang utbyggingen av de siste kvartalene med kommunen og industrien som byggherrer.²¹

Bebyggelsen på Torstrand består i hovedsak av små, malte trehus i 1–2 etasjer. Det er flere bygninger fra 1800-tallet i området. Bygningene i delområdene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 18: Strandgaten 8 på Torstrand. Foto: Jørgen Solstad, Kulturarv.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Torstrand dokumenterer særlig arbeidernes historie tilbake til 1600-tallet, og vitner om hvordan bebyggelsens utforming og struktur har endret seg med en mer overordnet planlegging fra ca. 1850. Arbeiderbydelen er en viktig del av Larviks sosialhistorie, og er interessant å se i sammenheng med den mer velstående bebyggelsen langs Storgata. Torstrands historie, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Torstrand er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, grevskap, industri/næringsliv og sosiale forhold i Larvik, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til industrien og grevskapets betydning for byutviklingen. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Langestrand konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Torstrand forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

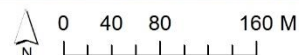
Figur 19: Torstrand i 1945. Foto: Mittet.

Figur 20: Torstrand i dag. Foto: Google Street View.

Område 3: Torstrand

Figur 21: Kulturmiljø 3 – Torstrand.

Svaleveien

Beskrivelse

Svaleveien, også omtalt som *Flintabyen*, ligger nordøst for Larvik sentrum. Prosjektet ble tegnet av arkitekt Thore Holm i 1967, og oppført av Larvik Boligbyggelag i 1971.²² Kulturmiljøet har en planlagt og enhetlig bebyggelsesstruktur. Det består av 25 malte trehus, med pulttak og skrånede, utskytende endevegger. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Begrunnelse

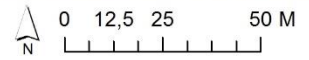
Svaleveien er et tidstypisk eksempel på 1970-tallets arkitektur og bomiljø. Det er dette som gir kulturmiljøet Svaleveien regional verdi.

Svaleveien er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur og byutvikling både i Larvik og Vestfold. Kulturmiljøet har konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir Svaleveien store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Svaleveien forsterkes av egenskaper som autentisitet og lesbarhet.

Område 4: Svaleveien

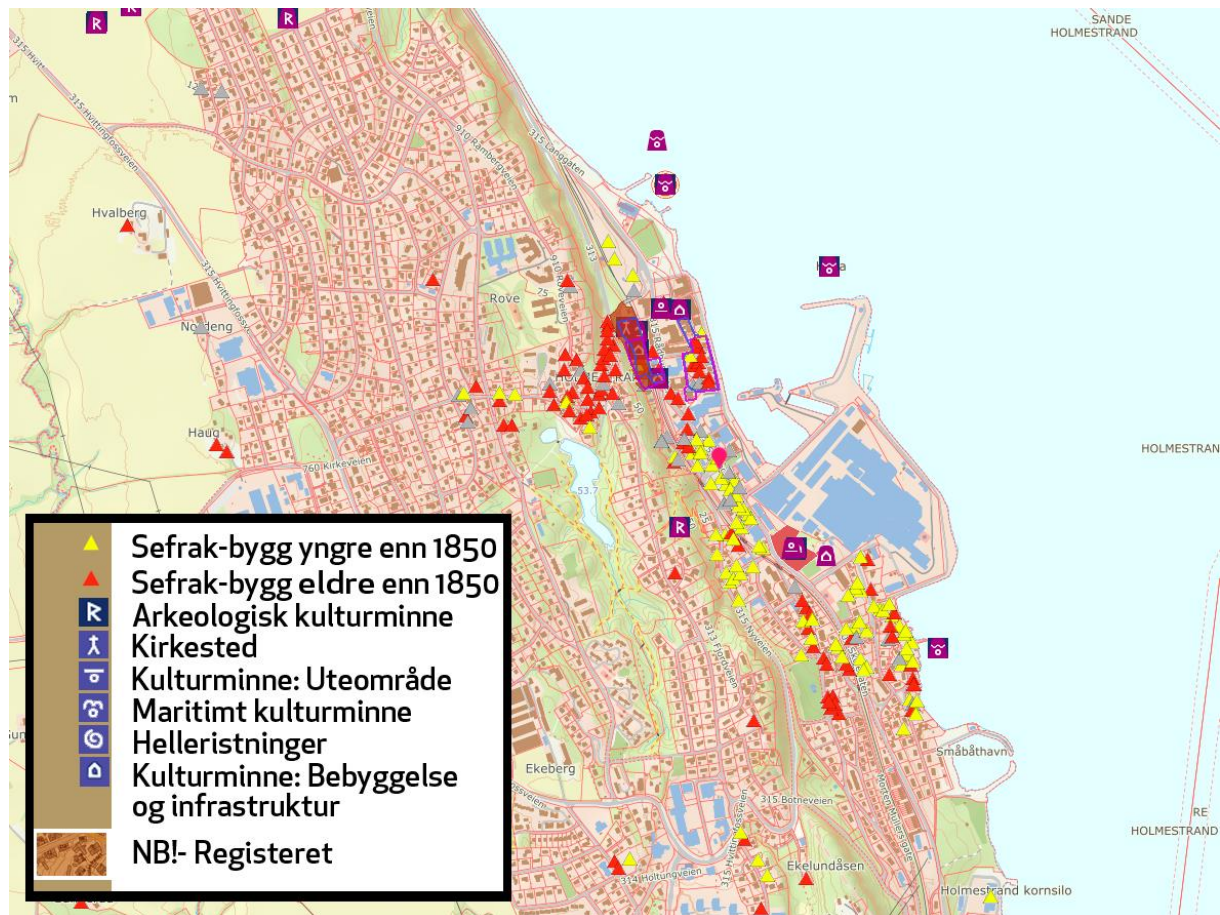
Figur 22: Kulturmiljø 4 – Svaleveien.

Hof, Holmestrand og Sande kommune

Prosess og resultater

Ti områder ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Hof, Holmestrand og Sande kommune. Områdene ble verdivurdert, og vurderingen viste at fem av dem hadde nasjonal og/eller regional verdi. De fem kulturmiljøene er: 1) Kirkegaten og Nordre Kleiv, 2) Leira, 3) Backergården og Bakgaten, 4) Skoleveien og 5) Prestegårdsalleen. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

I dag er det ingen kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Hof, Holmestrand og Sande som inngår i RPBA. Hvis de fem kulturmiljøene som er foreslått ovenfor tas inn, vil kommunene ha til sammen fem kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i revidert RPBA.

Figur 23: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Holmestrand sentrum.

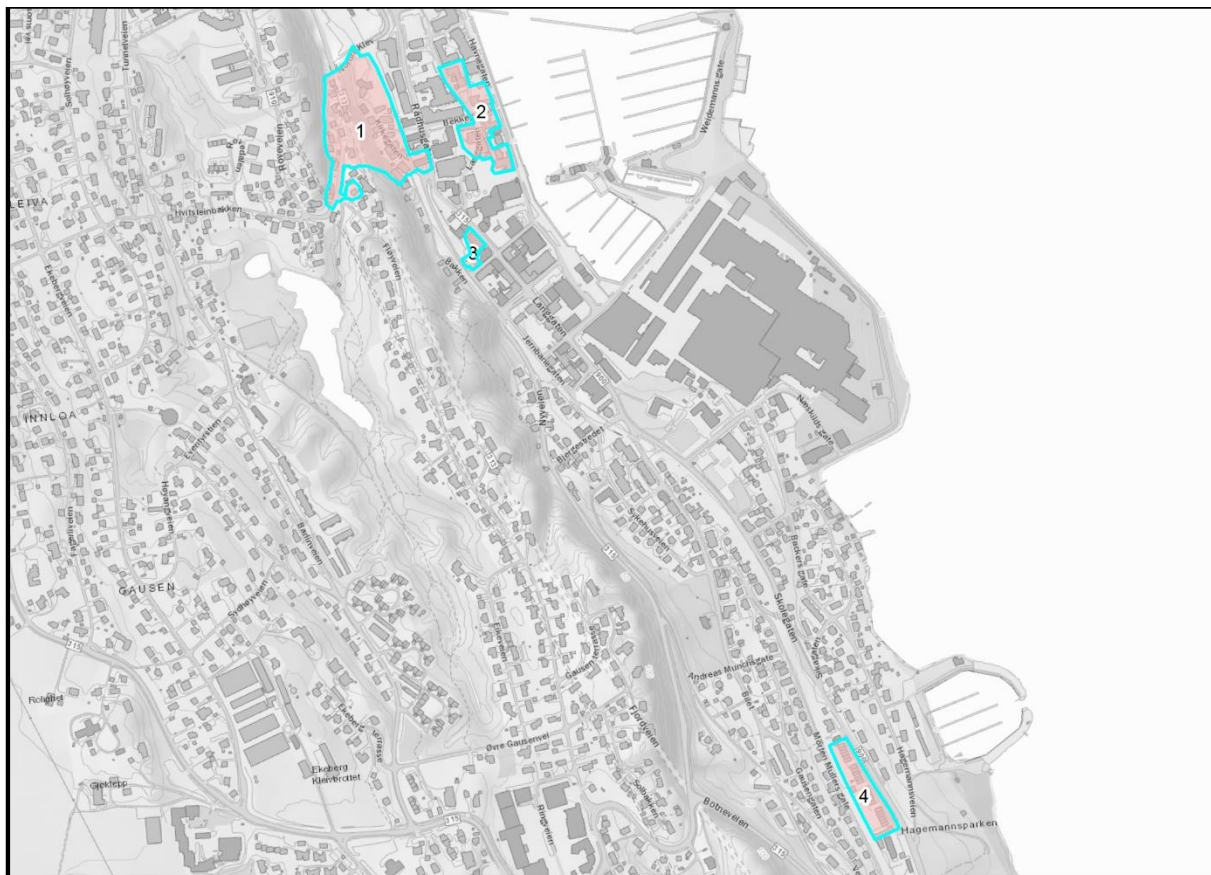

Figur 24: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Sande sentrum.

Resultatene fra verdissetingen og verdivekten av kulturmiljøene innenfor langsiktige utviklingsgrenser i de tre kommunene er oppsummert i tabellen og kartene nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og/eller regional verdi	Kriterier	Kommentar
1. Kirkegaten og Nordre Kleiv	Administrasjons-, sosial-, religions-, arkitektur og tidlig byutviklingshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	Kirkegaten og Nordre Kleiv er slått sammen til et kulturmiljø
2. Leira	Sosial-, arkitektur- og tidlig byutviklingshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	Opprinnelig omtalt som Langgaten/Styrgaten/Leira
3. Backergården og Bakgaten	Sosial-, personal, arkitektur- og tidlig byutviklingshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	Opprinnelig omtalt som Backergården og Bakgaten/Bakken. Bakken er tatt ut.

4. Skolegaten	Industri-, sosial- og arkitekturhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
5. Prestegårdsalléen	Administrasjons-, religions-, arkitektur- og stedsutviklingshistorie.	1, 2, 3, 4 og 5	
6. Nedre Gausen	Nei	-	Omfattes ikke av prosjektet, jf. avgrensning.
7. Solåsveien	Nei	-	Området utgjør ikke et helhetlig kulturmiljø.
8. Hof kirke	Nei	-	Omfattes ikke av prosjektet, jf. avgrensning.
9. Hof sentrum	Nei	-	Området utgjør ikke et helhetlig kulturmiljø.
10. Nils Kjærs gate	Nei	-	Området utgjør ikke et helhetlig kulturmiljø.

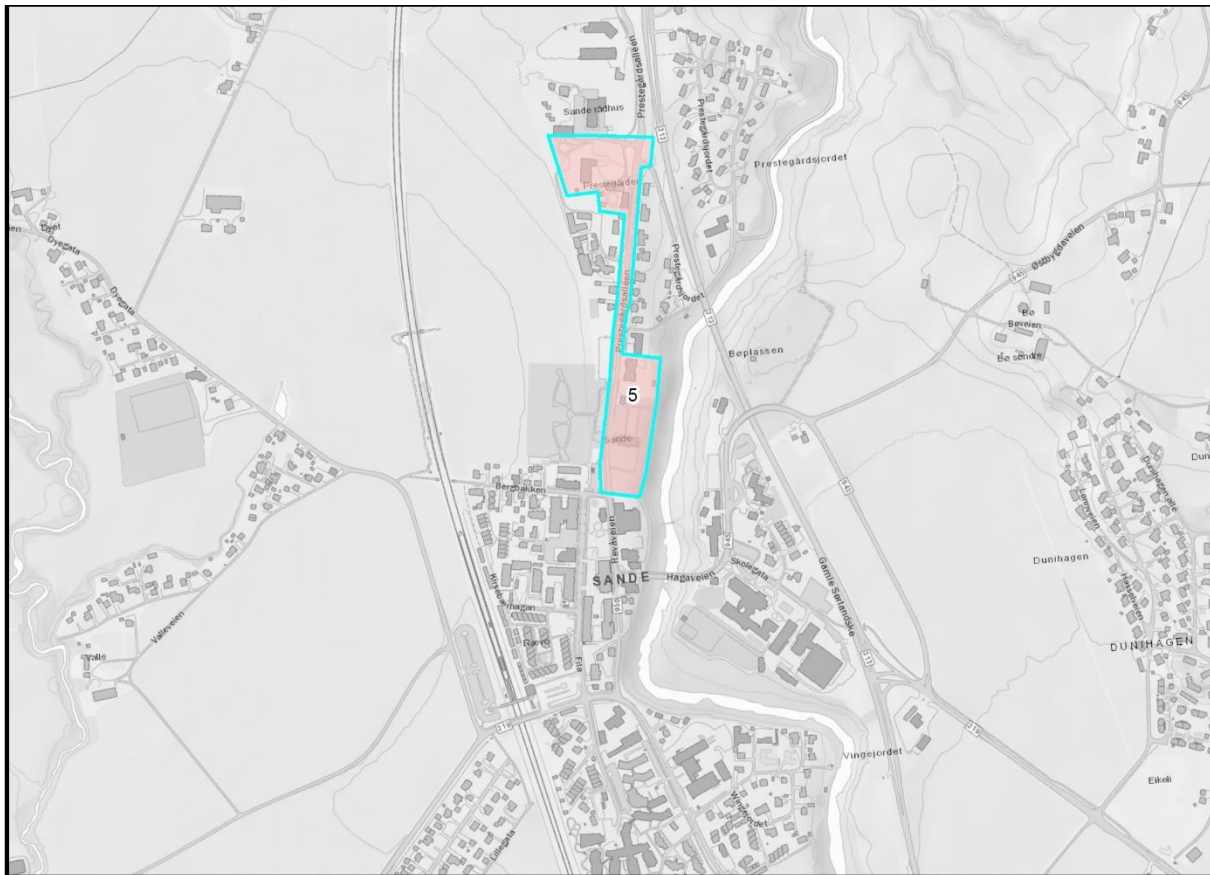

Holmestrand

0 100 200 400 M

Figur 25: Oversiktskart med nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer i Holmestrand.

Sande

0 100 200 400 M

Figur 26: Oversiktskart med nasjonalt og regionalt viktig kulturmiljø i Sande.

Sande kommune ønsker at følgende tekst skal følge kulturmiljøet Prestegårdsalléen:

Områdereguleringsplan for Sande sentrum styrker utviklingen av tettstedet som naturlig senter og kollektivknutepunkt. Slik videreføres tettstedets sentrale betydning for området. Jordvernet og kulturlandskapet rundt sentrum ivaretas gjennom kommunens planverk.

I det følgende gis en kort beskrivelse av viktige trekk i Holmestrand's byutviklingshistorie. For Sande har vi lagt til grunn at det ikke er behov for en like omfattende beskrivelse av utviklingshistorien. Videre følger en presentasjon av de enkelte områdene som er vurdert som nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer. Det gis en kort beskrivelse av hvert enkelt kulturmiljø og en begrunnelse for hvorfor det har nasjonal og/eller regional verdi.

Byutviklingshistorie (Holmestrand)

Strandstedet Holmestrand i Botne

Holmestrand har vokst frem etter hvert som landet steg og folk fikk flere ressurser å spille på. Den første «Holmestranda» lå på innsiden av Tranberghaugen, der veien går nå, og er trolig oppkalt etter de tre holmene som da preget landskapet.²³ Verken arkeologiske funn eller historiske kilder tilsier at det var fast bosetning i Holmestrand før middelalderen. Det er likevel naturlig å anta at de rike ressursene i havet har vært utnyttet også før den tid.

I løpet av middelalderen økte befolkningen og dermed også presset på den dyrkbare jorda. Flere gårder ble delt, og mange måtte søke andre måter å livberge seg på. De første menneskene som slo seg ned på stranda under fjellet var trolig leilendinger som ikke kunne livberge seg på gårdene i

Botne, og som derfor måtte ty til sjøen. Strandsitterene leide grunn- og fiskerettigheter av bøndene, og hadde ofte arbeidsplikt på gårdene de leide grunn av.²⁴ I tillegg til fiske og jakt, levde strandsitterene av tjærebrenning og saltkoking. En antar at produksjonen inngikk i en enkel form for byttehandel med bøndene i Botne og Sande (da *Anger*).²⁵ Ferdsele mellom gårdene på Botneplatået og strandstedet Holmestrand gikk i klovene, eller kleivene, i fjellet. I tillegg var sjøveien viktig for kontakten med bygdene rundt.

Trelasthandel

Med Svartedauden (1340–1350) ble 35–40 gårder lagt øde i Botne.²⁶ Disse gårdene ble gradvis ryddet og satt i drift igjen mot slutten av 1500-tallet. Det er naturlig å se utviklingen i sammenheng med befolkningsveksten og behovet for mer produktivt areal som preget samtiden. Økt etterspørsel etter tømmer i Europa var trolig også en medvirkende årsak. Flere land var i ferd med å etablere seg som sjøfartsnasjoner etter de store oppdagelsene²⁷, og behovet for tømmer økte sterkt. I motsetning til de viktigste sjøfartsnasjonene, hadde kystbygdene i Sør-Norge på denne tiden store, tette skoger helt ned til sjøkanten. Da oppgangssagen ble tatt i bruk utover på 1500-tallet ble det dessuten mulig å levere ferdig plank, noe som var mer etterspurt enn ubehandlet tømmer. Strandstedet Holmestrand i Botne ble derfor gradvis en av de viktigste eksporthavnene for trelast vest i Oslofjorden.²⁸ I 1638 ble Holmestrand tollsted. I 1674 ble byen også kirkested.

Det meste av trelasten kom fra eiendommene til Gausen, Rove og Hvitstein. Etter hvert som skogen ble tatt ned, ble flere gårder innover i Botne også involvert i virksomheten. Både Bekkens og Gausens løp ble lagt om slik at de tørre bekkefarene kunne brukes til å transportere tømmer, og de ble til henholdsvis Nordre og Søndre Kleiv.²⁹ Slik var kleivene sentrale for Holmestrands vekst og velstand. På slutten av 1600-tallet lå det omkring 40 hus i Holmestrand, og det kan ha bodd rundt 200 mennesker i husene. Bebyggelsen var konsentrert i området nord for Bekken.³⁰

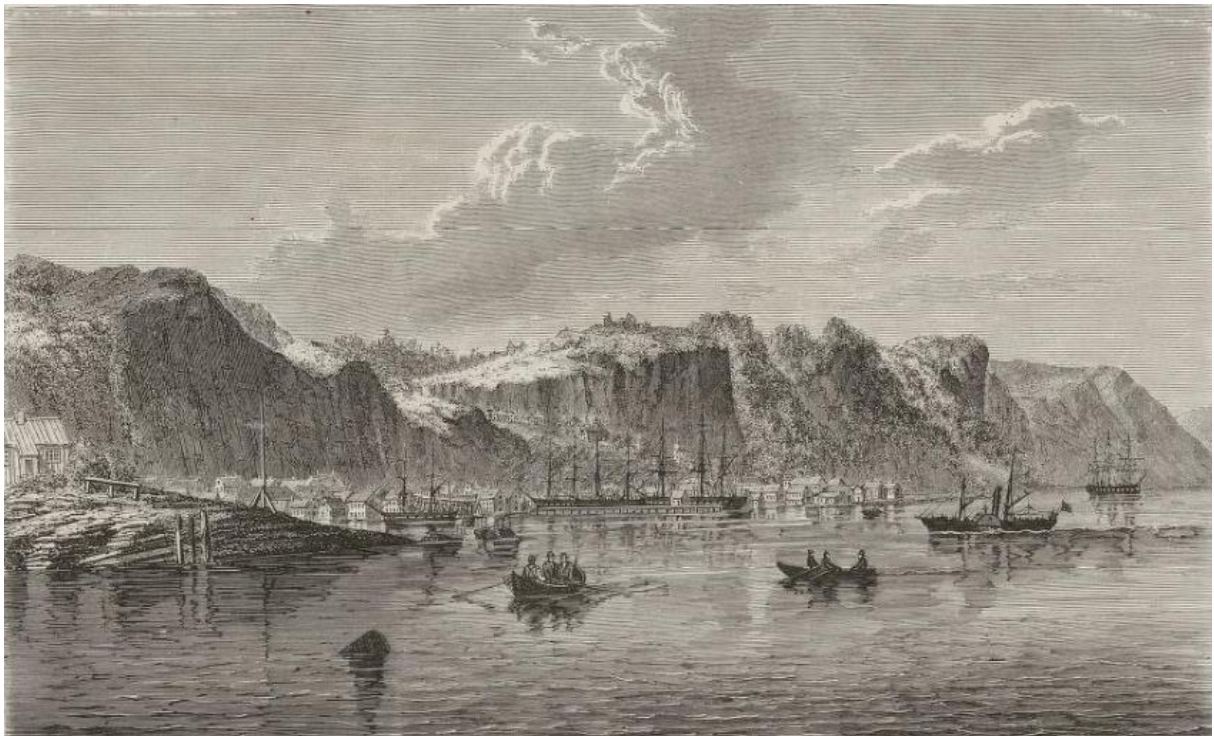
12. august 1716 brant nesten hele den nordlige delen av byen ned. Bare kirken, Tranberggården og noen få bolighus langs fjellet og Kleiva sto igjen. To tredjedeler av bebyggelsen, i alt 22 eiendommer, gikk tapt.³¹

Sjøfart og seilskutetid³²

Trelasthandelen la grunnlag for et rikt handels- og næringsliv i Holmestrand. Det var gode tider for ulike håndverkere, og skipsbygging skulle etter hvert få stor betydning for byen. Holmestrand hadde like mange registrerte handelsskip som Larvik i 1733 og var et av landets mest velstående småsteder på slutten av 1700-tallet. Handels- og rederifamiliene Alsing, Backer, Holst og Lorentzen var blant byens velstående elite. De holdt til i fasjonable patrisiergårder, i stor kontrast til den enklere arbeiderbebyggelsen langs for eksempel Nordre Kleiv. I 1789 bodde det 688 personer i Holmestrand.³³

Figur 27: Tresnitt av Kirkegaten og kirken fra Nordiska Taflor 1870.³⁴

Figur 28: Tresnitt av Holmestrand sett fra sjøen fra Nordiska Taflor 1868.³⁵

Selv om Holmestrand mistet noe av sitt fortrinn som utskipingshavn for trelast etter hvert som kystskogene ble hogd ned, var konjunktorene for skipsfart og trelasthandel generelt gode utover

1700- og 1800-tallet. Holmestrand beholdt derfor posisjonen som sjøfartsby under det meste av 1800-tallet.³⁶ Stadige fyllinger for å vinne nytt land gjorde det mulig å utvide byen. Det vitner lokale stedsnavn som *Leira, Sika* og *Dulpen* om.³⁷ Ved Søndre og Nordre Kleiv vokste forstedene Søndre og Nordre Forstad frem. De ble innlemmet i Holmestrand i 1818. Byen fikk da en befolkning på om lag 1200 personer.³⁸

Holmestrand ble tidlig en badeby. Det første badehuset ble bygget ved Sundbrygga i 1840. Da jernbanesporet kom i 1881, måtte det flytte nordover mot Badeparken. Badehuset fikk da en avdeling for varme og gytjebad. Badeanlegget ble mye besøkt også utenbys fra, særlig etter at *Hotel Societeten* åpnet i 1890. Varmebadene ble nedlagt i 1915.³⁹

Figur 29: *Hotell Societeten*. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Industri og jernbane

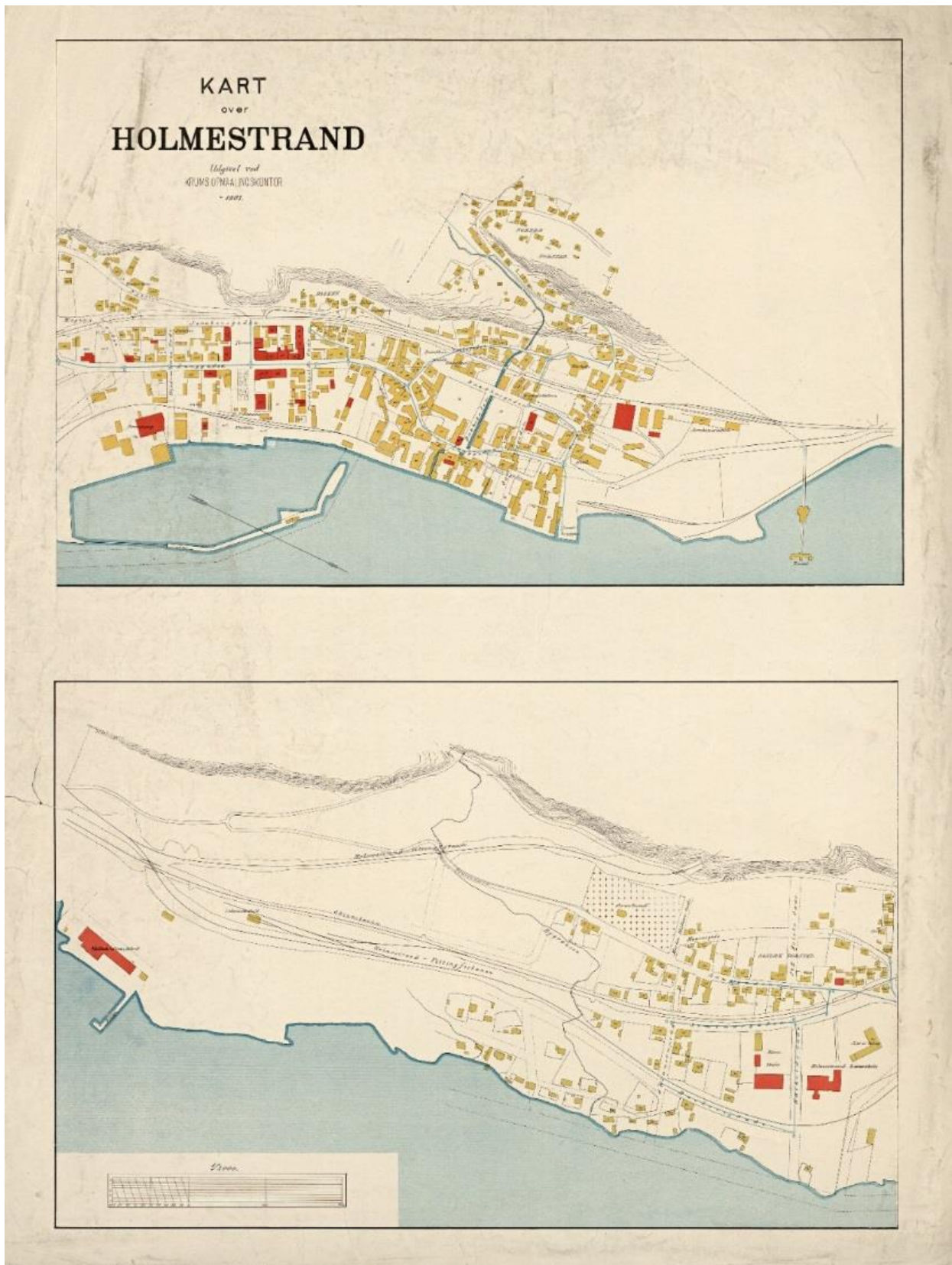
I 1884 ble byen rammet av brann enda en gang. Denne gangen var det Sørbyen fra Bjergestredet og nordover til Bakkegate som ble rammet. 66 bygninger gikk tapt. Etter bybrannen i 1884 ble sentrumskvartalene ved Torvet regulert. Oppbyggingen av området skjedde etter en moderne byplan, med rette linjer og kvartalsstruktur, i kontrast til den irregulære, selvgrodde gamle byen. Det ble innført murtvang som bare delvis ble gjennomført, og bestemmelser om brutte hjørner fikk gjennomslag. Bybrannen i 1884 falt sammen med lavkonjunktur, samtidig som en konkursbølge rystet byen. Dette førte til at Holmestrand ble liggende i bakevja ved overgangen til dampfart, noe som betydde slutten på Holmestrand som sjøfartsby. Folketallet gikk tilbake.

I 1881 ble Holmestrand stasjon åpnet på Jarlsbergbanen, senere kalt Vestfoldbanen. Fra 1902 til 1938 var stasjonen også en del av Holmestrand–Hvitvingfossbanen, som fraktet tremasse fra Hvitvingfoss til utskiping i Holmestrand. Industrien gjorde sitt inntog mot slutten av 1800-tallet med etablering av fabrikker både i og like utenfor byen. Den første industrien hadde fortsatt basis i trelastnæringen, mens utbyggingen av jernbanen fremmet industriutvikling basert på råvarer fra et større omland.

Ved århundreskiftet startet Christiania Portland Cementfabrikk produksjon på Langøya. Men det var først med etableringen av Nordisk Aluminium (senere Høyang og Norsk Hydro) i 1919, på den tidligere dampsgtomta ved kaia, at Holmestrand ble et industristed av betydning.⁴⁰

Etterkrigstidens befolkningsvekst og økonomiske fremgang ga økt aktivitet i byen, på de fleste områder. Med sammenslåingen av Botne og Holmestrand i 1964 fikk sentrum et ytterligere løft. Nye offentlige institusjoner ga byen et nytt preg som fikk positive effekter for handelsstanden. Samtidig ble den generelle veksten en trussel mot samfunnsidyllen.⁴¹

Gjennomgangstrafikken på jernbane og veg fra nord til sør påvirket byutviklingen både direkte og indirekte. Da Holmestrandtunnelen i fjellet bak byen åpnet i 1983 forsvant den gjennomgående biltrafikken. Sammen med høykonjunktur i første halvdel av 1980-tallet og senere, førte dette til en revitalisering av byen både med tanke på boligbygging og næringsutvikling. Samtidig som byen ble rammet av et par større branner, ble det imidlertid gitt en rekke rivingstillatelser. Et 20-talls gamle trehus forsvant bare i Nordbyen i kjølvannet av byfornyelsen. Også bystrukturen ble endret ved at gateløp ble sperret eller lagt om. I 2016 ble jernbanen lagt i tunnel og traséen gjennom Holmestrand sentrum gikk ut av bruk. Dette åpner for ny bruk av frigjorte areal.

Figur 30: NS Krums kart over Holmestrand fra 1903.⁴²

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Kirkegaten og Nordre Kleiv

Beskrivelse

Nordre Kleiv er den tidligere hovedveien fra Botneplatået, ned til byen og havna. Adkomsten er helt sentral i utviklingen av Holmestrand som handelssted, kirkested og senere by. Opprinnelig rant Styrebekken ned Nordre Kleiv, men løpet ble endret slik at traseén kunne gjøres om til transportåre for tømmer i byens tidligste periode. Etter hvert vokste forstedet Nordre Forstad frem langs Nordre Kleiv. Nordre Forstad ble innlemmet i byen i 1881.⁴³ Kirken fikk i 1674 en sentral beliggenhet ved det som i dag er foten av Nordre Kleiv. Kirkegaten går fra kirken, forbi det tidligere Fattighuset og ender i Langgaten ved den gamle politistasjonen/rådhuset.⁴⁴ Selv om området ble utsatt for bybrann i 1716, gjenstår det flere bygninger fra tiden før bybrannen både i Kirkegaten og Nordre Kleiv. Av disse er det naturlig å fremheve kirken som er den største av fire kirker med Y-form i Norge.⁴⁵

Kulturmiljøet Kirkegaten og Nordre Kleiv har vokst frem over lang tid. Gateløpet og bebyggelsen har derfor både variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes, med unntak av kirken, av malte trehus i 1–2 etasjer. Samtlige bygninger har sal- eller valmtak. Skala og volum varierer etter bygningenes funksjon. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 31: Kirkegaten. Foto: Jørgen Solstad, Kulturarv.

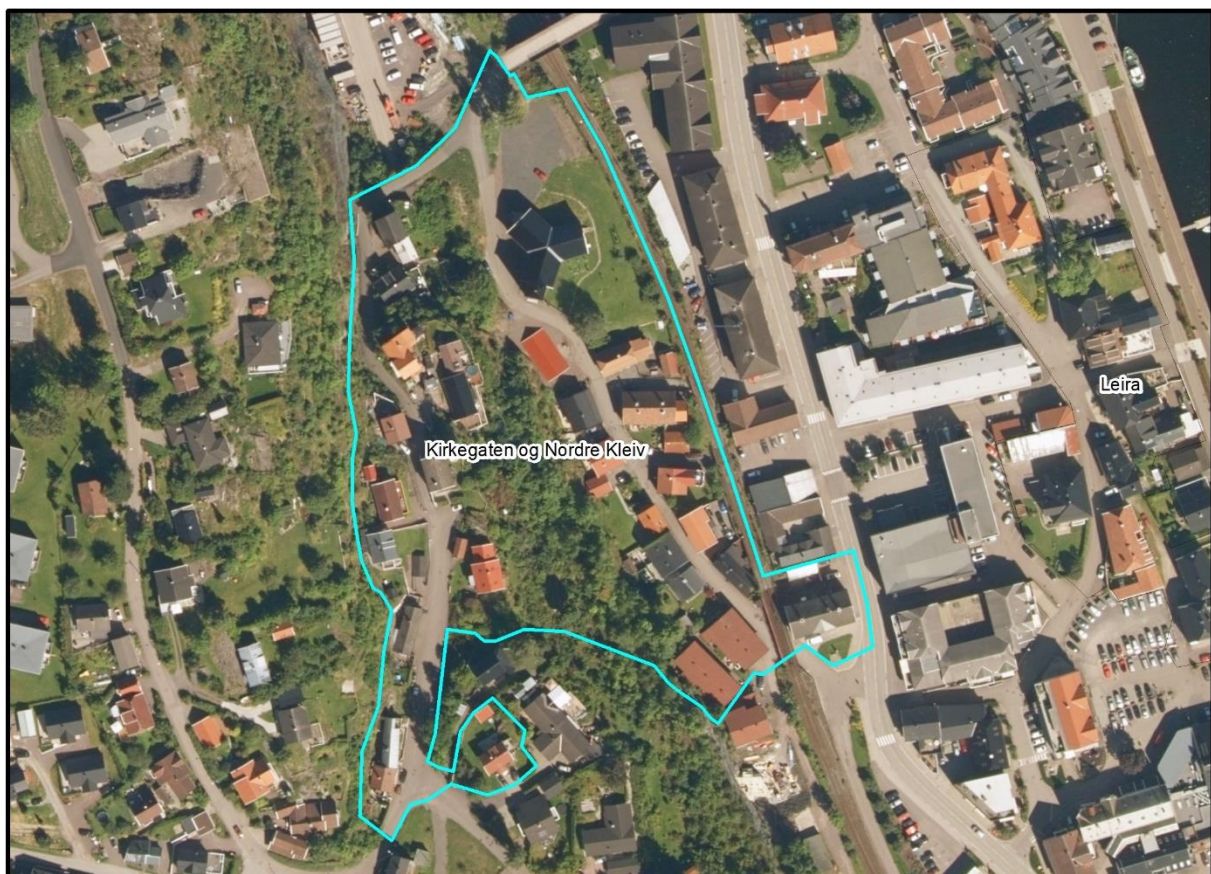
Begrunnelse

Kirkegaten og Nordre Kleiv har hatt en sentral rolle i utviklingen av Holmestrand som handelssted, kirkested og by. Kulturmiljøet består av flere bygninger og gateløp som dokumenterer viktige samfunnsfunksjoner tilbake til 1600-tallet, og hvordan bebyggelsen har vokst frem i tilknytning til disse. Området viser den nære sammenhengen mellom landskapets forutsetninger i Nordre Kleiv og fremveksten av byen. Det er dette som gjør at Kirkegaten og Nordre Kleiv er et kulturmiljø med nasjonal og regional verdi.

Kirkegaten og Nordre Kleiv er en svært viktig kilde til kunnskap om administrasjon, arkitektur, byutvikling, ferdsel, næringsliv, sosiale forhold og religion i Holmestrand, men også Vestfold og Norge i tidsrommet 1600–1900. Området oppleves som del av sin opprinnelige sammenheng, og har derfor svært store opplevelsesverdier. Opplevelsen av autenticitet gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som for eksempel stedstilhørighet, refleksjon og undring. I tillegg har Kirkegaten og Nordre Kleiv konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitektur.

Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Kirkegaten og Nordre Kleiv forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 1: Kirkegaten og Nordre Kleiv

Figur 32: Kulturmiljø – Kirkegaten og Nordre Kleiv.

Leira

Beskrivelse

Leira ligger nord i Holmestrand sentrum. Før bybrannen i 1716 var store deler av den tette trehusbebyggelsen nord for Leiratorget. De gjenreiste bygningene i dette området er av Holmestrandts eldste. I den sørlige delen hadde rederfamiliene sine residenser og forretninger (Rasmus Alsing og Næskill i Langgaten 23 og ned til sjøen, og Backer-familiene på Leira og gamle Østre gate). Det er her kjøpmann Alsing, for egen regning, la den første brolegningen i byen. De gamle borgerhusene ligger med hovedinngangen ut mot sjøen.⁴⁶

Kulturmiljøet Leira har vokst frem over lang tid. Gateløpet og bebyggelsen har derfor stor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes av malte patrisierhus i 1–3 etasjer. Flere av bygningene har endret utseende i løpet av 1800- og 1900-tallet. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 33: Styregaten 7 A. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Figur 34: Leira 3 B. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Begrunnelse

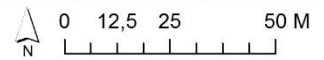
Leira har hatt en sentral rolle i Holmestrands historie. Området består av flere bygninger og gateløp som dokumenterer seilskutetidens betydning for utviklingen av Holmestrand som by spesielt, men også utviklingen av Norge og Vestfold. Det er dette som gjør at Kirkegaten og Nordre Kleiv er et kulturmiljø med nasjonal og regional verdi.

Leira er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv og sosiale forhold i Holmestrand, men også i Vestfold og Norge i tidsrommet 1600–1900. Kulturmiljøet oppleves som del av sin opprinnelige sammenheng, og har derfor svært store opplevelsesverdier. Opplevelsen av autentisitet/opprinnelighet gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som for eksempel stedstilhørighet. I tillegg har Leira konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitektur. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Leira forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, tidsdybde og lesbarhet.

Område 2: Leira

Figur 35: Kulturmiljø – Leira.

Backergården og Bakgaten

Beskrivelse

Backergården og Bakgaten ligger midt i Holmestrand sentrum, mellom den tidligere jernbanetraseén i øst og Langgaten i vest. Bebyggelsen i Bakgaten ble etablert allerede på 1600-tallet og er en rest av den gamle bystrukturen som forsvant med brannen i 1716. Kulturmiljøet består av Bakgaten 6, Backergården og Tordenskiolds gate 1. Bakgaten 6 er en av de få bygningene som står igjen etter byens eldste bebyggelse. Deler av bygningen er oppført i 1749, og bygningen har i dag høy bevaringsverdi. Backergården ble bygd i 1806 som bolig for Christer Backer og Agathe Backer. I årenes løp har bygningen fungert både som forretningslokale, bystyresal, vinmonopol og bibliotek.⁴⁷ Gården har også vært hjemmet til kunstnersøstrene Harriet og Agathe Backer. Tordenskiolds gate er en sveitserbygning oppført på slutten av 1800-tallet som representerer byutviklingen etter innføringen av kvartalsstrukturen i 1884.⁴⁸

Kulturmiljøet Backergården og Bakgaten har vokst frem over lang tid. Gateløpet og bebyggelsen har derfor stor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes av malte trehus i 1–2 etasjer. Bygningene har saltak eller helvalmet tak. Skala og volum varierer etter bygningenes funksjon. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 36: Bakgaten 6. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Figur 37: Kulturmiljøet sett fra Tordenskiolds gate med Bakgaten 6 til venstre, Backergården i midten og Tordenskiolds gate 1 til høyre. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Begrunnelse

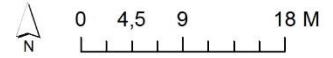
Kulturmiljøet Backergården og Bakgaten viser hvordan Holmestrand som by har utviklet seg tilbake til 1600-tallet. I tillegg gir området unik tilgang til ulike tidsperioders arkitektur og sosialhistorie. Det er dette som gjør at Backergården og Bakgaten er et kulturmiljø med nasjonal og regional verdi.

Backergården og Bakgaten er en svært viktig kilde til kunnskap om administrasjon, arkitektur, byutvikling, kunstnerliv, næringsliv og sosiale forhold i Holmestrand, men også i Vestfold og Norge i tidsrommet 1600-1900. Fra Bakgaten oppleves området som del av sin opprinnelige sammenheng. Det har derfor store opplevelsesverdier. Opplevelsen av autenticitet/opprinnelighet gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som for eksempel stedstilørighet. I tillegg har Backergården og Bakgaten konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Backergården og Bakgaten forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 3: Backergården og Bakgaten

Figur 38: Kulturmiljø – Backergården og Bakgaten.

Skolegaten

Beskrivelse

I 1917 ble A/S Nordisk Aluminiumsindustri stiftet. Bedriften ble lagt til Holmestrand og fikk stor betydning for lokalsamfunnet. I 1950 hadde A/S Nordisk Aluminiumsindustri 900 ansatte. Virksomhetens omfang og det store behovet for boliger i etterkrigstiden, gjorde at bedriften sto for utbyggingen av en rekke boliger i Holmestrand. Blant annet var A/S Nordisk Aluminiumsindustri i 1949 byggherre for fire seksmannsboliger i Skolegata 32–38. Prosjektet var finansiert av Husbanken. Norsk Hydro overtok A/S Nordisk Aluminiumsindustri i 1980-årene. Boligene ble da solgt til beboerne som i dag er organisert i et sameie.⁴⁹

Kulturmiljøet i Skolegaten er resultatet av en samlet planlegging. Området er derfor kjennetegnet av en enhetlig struktur, der både bygninger og hager er gitt lik størrelse og utforming. Samtlige bygninger har slakke, tegltekte valmtak. Fasadene er i tegl med enkel omramming av dører og vinduer. Alle de 24 boenhetene har hver sin bakhage. I tillegg er det fellesareal mellom bygningene. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 39: Deler av kulturmiljøet Skolegaten. Foto: Kathrine Eikrem, Kulturarv.

Begrunnelse

Skolegaten dokumenterer A/S Norsk Aluminiumsindustris betydning i lokal- og storsamfunnet ved inngangen til 1900-tallet, samt behovet for sosial boligbygging i etterkrigstiden. Det er dette som gjør at Skolegaten er et kulturmiljø med nasjonal og regional verdi.

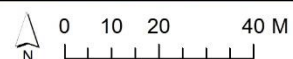
Skolegaten er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv og sosiale forhold i Holmestrand, men også i Norge og Vestfold i etterkrigstiden. Området oppleves som del av sin opprinnelige sammenheng, og har derfor svært store opplevelsesverdier. Opplevelsen av autentisitet/opprinnelighet gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som for eksempel stedstilhørighet. I tillegg har Skolegaten konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske

opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevels- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Skolegaten forsterkes av egenskaper som autentisitet og lesbarhet.

Område 4: Skolegaten

Figur 40: Kulturmiljø – Skolegaten.

Prestegårdsalléen

Beskrivelse

Prestegårdsalléen ligger i Sande sentrum og strekker seg fra Sande kirke i sør til prestegården i nord. Sande er et middelaldersk kirkested som er blant de eldste i Vestfold og Norge. Sande-navnet er antatt å komme fra Sandvin, opprinnelig et gårdsnavn. Det var på denne gården kirken ble plassert, og slik fikk også bygda sitt navn. Kirken ble oppført på 1100-tallet i romansk stil, opprinnelig uten tårn. Det at kirken er bygd i stein vitner om en viss rikdom og tilgang til ressurser. I middelalderen var ferdselsårene gjennom bygda viktige for mye av ferdselen vest for Oslofjorden. Kirken ble da et viktig samlingspunkt.⁵⁰

I tillegg til kirken består kulturmiljøet Prestegårdsalléen av gamle Sande herredshus, prestegården og prestegårdsalléen. Alléen er det gamle historiske veiløpet gjennom bygda. I 1850 ble alléen beplantet. Den fremstår i dag som en historisk akse fra kirken i sør til prestegården i nord. Sør for Prestegårdsalléen 14 står ennå rodesteinen i veikanten. Dette var markeringer av strekninger for vedlikeholdsplikt for bøndene i området.⁵¹

Kulturmiljøet Prestegårdsalléen har vokst frem over lang tid. Gateløpet og bygningene i kulturmiljøet har derfor stor variasjon og tidsdybde. Opprinnelig lå prestegården like nord for kirken, der herredshuset ligger i dag. Etter en brann i 1783 ble imidlertid gården flyttet. Prestegården er oppført i 1784 og Herredshuset i 1909. Området bindes sammen av Prestegårdsalléen. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 41: Prestegårdsalléen og herredshuset sett fra sør. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

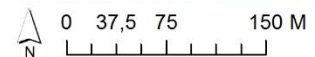
Prestegårdsalléen har ubrutt tradisjon som religiøst senter tilbake til middelalderen. Senere har funksjoner knyttet til tettstedets administrasjon kommet til. Det er dette som gjør at Prestegårdsalléen er et kulturmiljø med nasjonal og regional verdi.

Prestegårdsalléen er en svært viktig kilde til kunnskap om administrasjon, arkitektur, tettstedsutvikling, ferdsel, og religion i Sande, men også i Norge og Vestfold. Det knytter seg store opplevelsesverdier til området som symbol på kirkens betydning i samfunnsutviklingen helt tilbake til middelalderen. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet, refleksjon og undring. I tillegg har Prestegårdsalléen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Prestegårdsalléen forsterkes av egenskaper som alder, autensitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 5: Prestegårdsalléen

Figur 42: Kulturmiljø – Prestegårdsalléen.

Sandefjord kommune

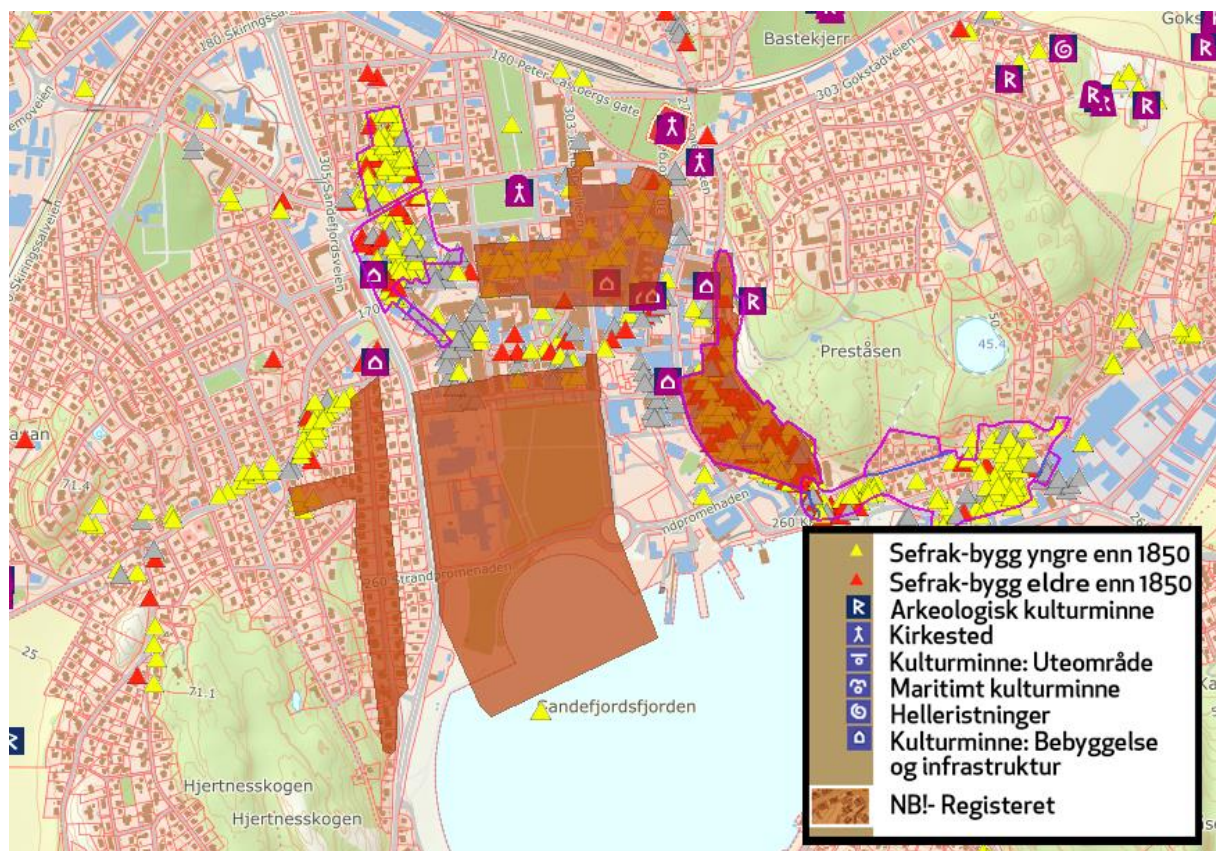
Prosess og resultater

Ti områder ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Sandefjord kommune. Områdene ble verdivurdert, og vurderingen viste at syv av dem hadde nasjonal og/eller regional verdi. De syv kulturmiljøene er: 1) Sandar kirkested, 2) Murbyen i sentrum, 3) Parken, 4) Hystadveien, 5) Nybyen og Rukla, 6) Bjerggata og 7) Åsen. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

Innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Sandefjord er det i dag bare en mindre del av kulturmiljøet Gokstad som inngår i RPBA. Hvis de syv kulturmiljøene som er foreslått ovenfor tas inn, vil kommunen til sammen ha syv kulturmiljøer (samt en liten del av kulturmiljøet Gokstad) innenfor langsiktige utviklingsgrenser i revidert RPBA.

Fire områder i Sandefjord by er registrert i Riksantikvarens NB!-register. Det er Sentrum, Parken, Hystadveien og Bjerggata. I den videre dialogen med Riksantikvaren foreslås det at også Sandar kirkested tas inn.

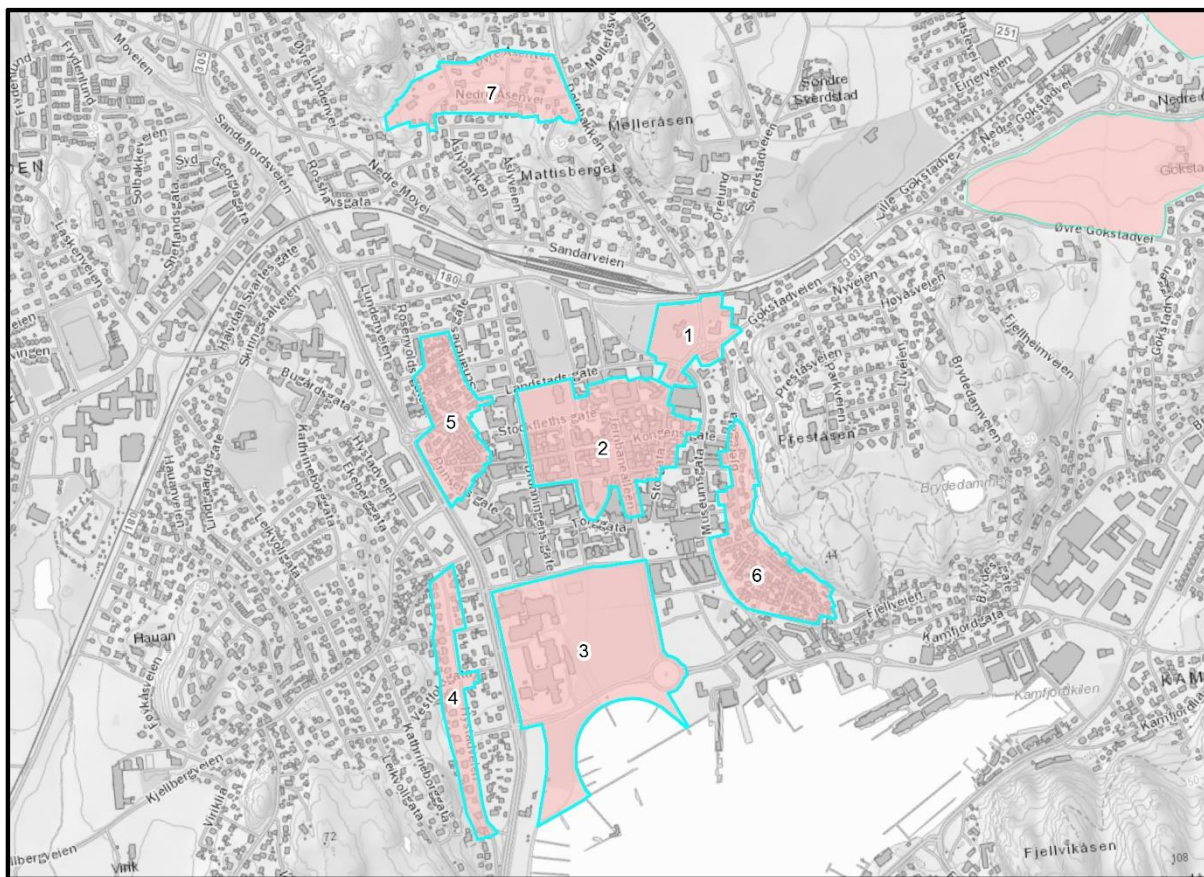
Andebu sentrum, Stokke sentrum og Grønli ble spilt inn som områder som skulle vurderes. Andebu sentrum har flere flotte enkeltminner – som for eksempel det gamle herredshuset og kirken – men fordi dette ikke er sammenhengende bygningsmiljøer, faller de utenfor prosjektets avgrensning. Stokke sentrum har riktignok sammenhengende bygningsmiljøer, men disse er ikke vurdert til å ha nasjonal og/eller regional verdi. En tilsvarende vurdering er gjort når det gjelder Grønli. Kulturmiljøer som ikke har nasjonal og/eller regional verdi kan ha lokal verdi. Det er kommunens ansvar å kartlegge og forvalte kulturmiljøer som tilskrives lokal verdi.

Figur 43: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Sandefjord sentrum.

Resultatet av verdisettingen og verdivektingen er oppsummert i tabellen og kartet nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og/eller regional verdi	Kriterier	Kommentar
1. Sandar kirkested	Administrasjons-, arkitektur-, byutviklings- næringslivs-, religions- og veihistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
2. Sentrum	Administrasjons-, arkitektur-, byutviklings- næringslivs- og religionshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registeret
3. Parken	Administrasjons-, arkitektur-, byutviklings- næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registeret
4. Hystadveien	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registeret
5. Nybyen og Rukla	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
6. Bjerggata	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registeret
7. Åsen	Arkitektur-, næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
8. Grønli	Nei	1	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.
9. Andebu sentrum	Nei	Ikke relevant	Området utgjør ikke et helhetlig kulturmiljø.
10. Stokke sentrum	Nei	1	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.

Sandefjord

0 150 300 600 M

Figur 44: Oversiktskart med nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer i Sandefjord.

Det pågår planarbeid i tilknytning til Nybyen og Rukla (nr. 5). Kulturarv og administrasjonen i Sandefjord kommune vil derfor i fellesskap presisere følgende:

I forbindelse med offentlig ettersyn av detaljreguleringsplan for Forsmannssenteret (20160008) har Vestfold fylkeskommune fremmet innsigelse til riving av bevaringsverdige bygninger i Landstadsgate 5, 7 og 11. I tillegg mener fylkeskommunen at planen ikke legger opp til at ny bebyggelse i tilstrekkelig grad skal tilpasses det regionalt viktige kulturmiljøet Nybyen og Rukla. På bakgrunn av dette har kommunen og fylkeskommunen også i arbeidet med prosjektet *Kulturmiljøer i byer og tettsteder i Vestfold* en ulik oppfatning av hvordan kulturmiljøet Nybyen og Rukla skal avgrensnes og beskrives. Fylkeskommunen legger vekt på sammenhengen mellom de to delområdene og det samlede kulturmiljøets utvikling over tid. Kommunen ønsker på sin side at de to delområdene skal ses på som separate områder, og at kun Nybyen skal inngå som kulturmiljø i RPBA. Kommunen mener at Rukla i stor grad representerer det samme som Bjerggata, og at sistnevnte da er et bedre eksempel. I tillegg er Rukla et område som er viktig med tanke på fortetting. Eksempelvis har det allerede skjedd transformasjon i området. Kommunen mener også at avgrensningen av enkeltbygninger bør justeres for Landstadsgate 7 og 11. En endelig avklaring av kulturmiljøets status og avgrensning vil skje i det videre revisjonsarbeidet og ved samhandling gjennom den konkrete plansaken.

I det følgende gis en kort beskrivelse av viktige trekk i Sandefjords byutviklingshistorie. Videre følger en presentasjon av de enkelte områdene som er vurdert som nasjonalt og regionalt viktige

kulturmiljøer. Det gis en kort beskrivelse av hvert enkelt kulturmiljø og en begrunnelse for hvorfor det har nasjonal og/eller regional verdi.

Byutviklingshistorie

Ladested for tømmer

Det eldste skriftlige belegget for navnet Sandefjord finnes i Sverres saga. Utgangspunktet er gårdsnavnet *Sandar*. Navnet på en av gårdene som lå innerst i fjorden. Byen Sandefjord vokste frem på stranden nedenfor Oddefjell (Preståsen). Her var det i middelalderen gode havneforhold og tilknytning til det tømmerproduserende omlandet. Handel med tømmer skulle nemlig, som for flere andre byer i Vestfold, få en avgjørende betydning for fremveksten av Sandefjord.⁵²

I løpet av middelalderen økte trafikken over havnen. Tømmer ble en etterspurt vare fra handelsmenn fra kontinentet, og flere involverte seg i handelen. Tømmerkjørende bønder opparbeidet seg etter hvert rettigheter til ferdsel over prestens jorder. I tillegg fikk de hevd på en lasteplass på stranden, *Sperrebakken*. Der kunne sperrer (hogd last) og rundtømmer lagres til kjøpernes skuter kom inn i fjorden og ble dratt opp elveoset til Rukla, prestegårdens grensebekk mot vest.⁵³ Bekken Rukla ble senere grense for byen, og forklarer Prinsens gate/Torggatas krumme løp mot Torget.

Sandar var kirkested alt fra 1100-tallet da det ble reist en enskipet, romansk steinkirke der dagens kirke står. Kirken påvirket utviklingen av Sandefjord som by. Allerede på 1400-tallet var det uoverensstemmelser mellom prestene og bøndene fordi tømmertransporten ødela veien, og fordi bøndene anla lagringsplass på prestegårdens grunn. For å unngå unødig oppdeling av kirkens jorder, ble tømmertransporten pålagt å følge jordkanten langs bekkene. De myke gateløpene som dette resulterte i, vises på kart fra 1801 og er fortsatt delvis synlig i dagens by (Torggata/Prinsens gate samt Skolegata (gjenværende del av den tidligere Kirkegaten)). Den rettlinjede Storgata var trolig den første planlagte gaten i Sandefjord.⁵⁴

I 1620 ble Sandefjord tollsted. Men stedet var fremdeles lite og hadde få fastboende. I 1661 telte Sandefjord 14 hus og 70 innbyggere.⁵⁵ Ti år senere ble byen ladested under den nye kjøpsstaden Larvik.

Figur 45: Utsnitt av kart over Sandefjord fra 1801.⁵⁶

Sandefjord blir by

De første som slo seg ned i det som senere skulle bli Sandefjord, bygget grunn av prestegården. I tidsrommet 1801–1825 økte befolkningen fra 373 til 596 innbyggere.⁵⁷ Ordningen med bygging av grunn ble da uholdbar. Som resultat fikk ladestedet rådighet over grunnen mot å betale en samlet, fastlagt avgift til presten. Dette forutsatte at ladestedet hadde faste grenser, noe som ble utgangspunktet for de første bygrensene av 1833.

Vi kan finne spor etter den første bygrensen i dagens eiendomsgrenser, for eksempel mellom den vestlige enden av Stockfleths gate og Landstads gate. Bjerggata, tidligere bare en sti, er blitt gate, og det er kommet flere hus langs denne. Strandgata er etablert og Havnegata er markert som en gressbevokst og inngjerdet passasje fra Bjerggata til stranden.⁵⁸

Figur 46: Rørdams kart fra 1828.⁵⁹

I 1834 ble det satt ned en reguleringskomisjon med mandat til å planlegge nye gateløp og byggetomter i Sandefjord. Komisjonens arbeid medførte at en rekke nye gater ble stukket ut. Det var derfor rikelig med åpne løkker innenfor det nye kjøpestedet da Sandefjord fikk byprivilegier i

1845. Det ble skilt ut nye byggetomter på de åpne løkkene etter behov. Dette var bakgrunnen for den første planlagte utbyggingen i Sandefjord ved opprettelsen av byggetomtene for Nybyen i 1854.

Utover på 1800-tallet skrumpet mulighetene til å bygge på ledige arealer inn, noe som resulterte i at kvartaler og åpne løkker ble bygd ut. En del slo seg også ned utenfor byen. På gården Gokstads grunn vokste Grønli frem langs Oddefjell i vest. Her ble det nærmest etablert et forsted av arbeidere og strandsittere. I 1866 kjøpte Sandefjords bad gården Hjertnes, og fra 1868 startet badet å stikke ut tomter langs det som senere skulle bli Hjertnespromenaden. Her bosatte etter hvert byens elite seg, med fasjonable villaer langs sørsiden av Ruklabekken.⁶⁰ I 1881 ble jernbanen åpnet. Stasjonen ble lagt utenfor byen. For å kompensere dette anla jernbaneselskapet Stasjonsveien, senere Jernbaneallèen. I 1883 ble Havnesporet anlagt.⁶¹

Utviklingen av infrastruktur og velstående boligområder utenfor byens grenser ble utgangspunktet for en lang og vanskelig diskusjon om byutvidelse mellom Sandefjord og det omkringliggende Sandeherrred. 1. januar 1889 fordoblet byen likevel sitt areal ved å erverve Grønli, deler av Hjertnesgårdene, Pukkestad, Solvang, Nedre Lunden og deler av prestegårdens jorder. Bygrensene fra 1889 ble stående uendret frem til 1931. Da ble deler av Solvang, Hauan og Ekeberg innlemmet i Sandefjord, sammen med Preståsen. Den siste byutvidelsen ble gjennomført i 1950 da en større del av Bugården ble tillagt byen, sammen med den gamle kolonihagen, store deler av Stub og det flate området øst for Breili.⁶²

Figur 47: Tresnitt av Sandefjord sett fra fjorden anno 1868.⁶³

Fangst og sjøfart

Med trelasthandelen ble det etablert et kunnskapsgrunnlag og handelsnettverk som satte Sandefjord i stand til å delta i utviklingen i skipsfart i seilskutetiden. Flere bønder var redere og skippere, og mange bygde egne skuter. På Grønliverven ble det bygd skuter allerede på 1600-tallet, mens det

senere etablert skipsverft både på Kamfjord og Stub. På Framnes ble flere små verver samlet under *A/S Framnæs mek* i 1898.⁶⁴

Sandefjord skulle etter hvert bli kjent som «hvalfangerbyen». Hvalfangsteventyret startet imidlertid med selfangst. Den første ekspedisjonen til Nordisen gikk fra byen i 1855. Ved inngangen til 1900-tallet erstattet damp seil og stål erstattet tre som byggemateriale for båt. Da hvalfredningen i Finnmark kom i 1904 og fangstfeltet ble flyttet til Svalbard, så Chr. Christensen mulighetene i å vende blikket sydover. Den første ekspedisjon med flytende hvalkokeri og to hvalbåter gikk til Sydishavet i 1905. Fangstvirksomheten la grunnlaget for ny industri på land, og trankokeri, fettraffineri og mekanisk industri vokste fram langs fjorden. Hvalfangsten ga velstand, men i 1968 tok den slutt. I ettertid har Jotun malingfabrikk, opprettet i 1926, overtatt som byens flaggbedrift.⁶⁵

Sandefjord som badeby

Sandefjord Bad ble anlagt i 1837 av lege Heinrich A. Thaulow, og ble med tiden et av Nord-Europas mest besøkte kursteder. Salt, svovelholdig vann fra kilder på egen grunn og svovelgytje fra fjorden dannet grunnlaget for suksessen. I mange år var Sandefjord kjent som «badebyen», og badegjestene satte sitt preg på bylivet. Badet ble kjøpt av kommunen i 1936 og drevet frem til 1940, da det ble konfiskert av den tyske okkupasjonsmakten.⁶⁶

Figur 48: Tressnitt av kurbadets selskapsbygning anno 1868.⁶⁷

Bybranner og gjenoppbygging

Sandefjord ble utsatt for den første virkelig store bybrannen i 1882. 26 bygninger rundt Øvre Torv og Christopher Hvidts plass brant ned. Ved gjenoppbyggingen fikk byen sin første murbygning (Storgata 21).⁶⁸ Natt til 16.mars 1900 brøt det på ny ut brann i byen, og store deler av sentrum ble lagt i aske. Brannen omfattet byens sentrale forretningsstrøk, herunder bebyggelsen på begge sider av Langgaten (Kongens gate), Nygaden (Rådhusgata), Løkkegaden (Dronningens gate) og Storgaten. Sandefjord kirke og deler av bebyggelsen ved Hvidts plass gikk også med. Ved gjenoppbyggingen ble for første gang en overordnet reguleringsplan med regulære kvartaler lagt til grunn. Det nye

bysenteret ble bygd raskt, og resultatet var enhetlig struktur og arkitektur. Det ble innført murtvang, og teglbygningene fikk fasader med upusset eller pusset tegl. Arkitekturen var preget av stilretningen historisme⁶⁹ og jugendstil⁷⁰ som begge var populære i samtiden.⁷¹

Figur 49: Storgata 21 er Sande fjords første murbygning. Foto: Google Street View.

Med den nye rutenettsplanen for sentrum ble Jernbanealléen forlenget ned til Rådhusgata. To nye gater, Landstads gate og Stockfleths gate, ble lagt vinkelrett på denne. Kongens gate ble omregulert slik at den ble liggende parallelt med Stockfleths gate. Rådhusgata ble forlenget fra Storgata til Aagaards plass. Det opprinnelige faret fra Sandar prestegård ned mot stranda ble blokkert av den nye kvartalsbebyggelsen og forsvant delvis. Bare den nederste delen (Skolegata) ble liggende igjen som en rest mellom Torggata og den nyregulerte Byparken.⁷²

I 1915 ble byen nok en gang utsatt for brann. Flere bygninger på begge sider av Storgata, mellom Rådhusgata og Kongens gate, brant ned. Etter brannen ble Kongens gate rettet ut og ført helt frem til Bjerggata. Den siste større bybrannen var i 1922. Da ble området ved Sandefjord Trevare rammet.

En ny reguleringsplan i 1918 la storslåtte planer for byen med blant annet avenyer og kanaler. Et kart fra 1930 viser planer for utvikling av en akse fra Sandefjord kirke til en plass i Badeparken. Mange markante bygninger i bybildet i dag ble bygget i denne perioden. Jernbanealleen ble forlenget ned til torvet, men krigen kom og satte en stopper for at det ble gjennomført noe vesentlig fra de storslåtte planene. Kaifronten er utviklet over tid med nytt kaianlegg i 1930 og får i perioden den form den har i dag⁷³.

Dagens situasjon

Det vesentligste av utbyggingen i 1950 og 60 årene var knyttet til trafikk. Storslåtte veiplaner ga retningslinjer for Sandefjordsveien og for Hjertnespromenaden og Strandpromenaden. Hvalfangstmonumentet ble innviet, og tredje og siste etappe av Jernbanealléen ble fullført. Torvet i dagens form og størrelse ble etablert. Tidlig på 1970-tallet ble Sandefjordsveien ferdigstilt, og Museumsgata ble forlenget ned til havnen.

Blokkbebyggelse gjorde sitt inntog i sentrum, delvis ved nybygging på ledige tomter og dels ved riving. Fram mot sammenslåingen med Sandar i 1968 var det trangt innenfor byens grenser. I slutten av femtiårene ga sositetsbygningene på Hjertnes plass for Hvalfangstens hus og Park Hotell. I 1965 måtte Hjertnes hovedgård vike for kino, konserthus og rådhus (ferdig i 1975). Sanert trehusbebyggelse ga plass til forlengelse av Dronningens gate og lange, høye forretnings/boligbygg. Trehusbebyggelsen i Sjøbergkvartalet ble revet i 1980 og det nye kvartalet stod ferdig i 1982. Byens målestokk endres.⁷⁴ Sandefjord ble slått sammen med Stokke og Andebu i 2017.

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Sandar kirkested

Beskrivelse

Sandar kirkested ligger nordøst for Sandefjord sentrum. Sandar kirke er et middelaldersk kirkested. Middelalderkirken ble revet i 1790. Dagens kirke sto ferdig i 1792. I tillegg til kirken består kulturmiljøet av tidligere Sandar herredshus, menighetshuset, Storgata 20 (Landstadsenteret for kirke og kultur), Storgata 27 (Anders Jahres hovedkontor) og Landstads plass. Landstads plass, med monument av sogneprest Landstad, som ligger i rundkjøringen ved kirken, fikk *Vakre vegers pris* i 1989. Veiene i området er de gamle innfartsveiene til kirken og ladestedet/byen.

Kulturmiljøet Sandar kirkested har vokst frem over lang tid. Gateløpene og bebyggelsen har derfor både stor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes, med unntak av kirken, av malte tre- eller murhus i 1–3 etasjer. Samtlige bygninger har saltak med hel eller halv valm. Det arkitektoniske uttrykket er av høy kvalitet. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

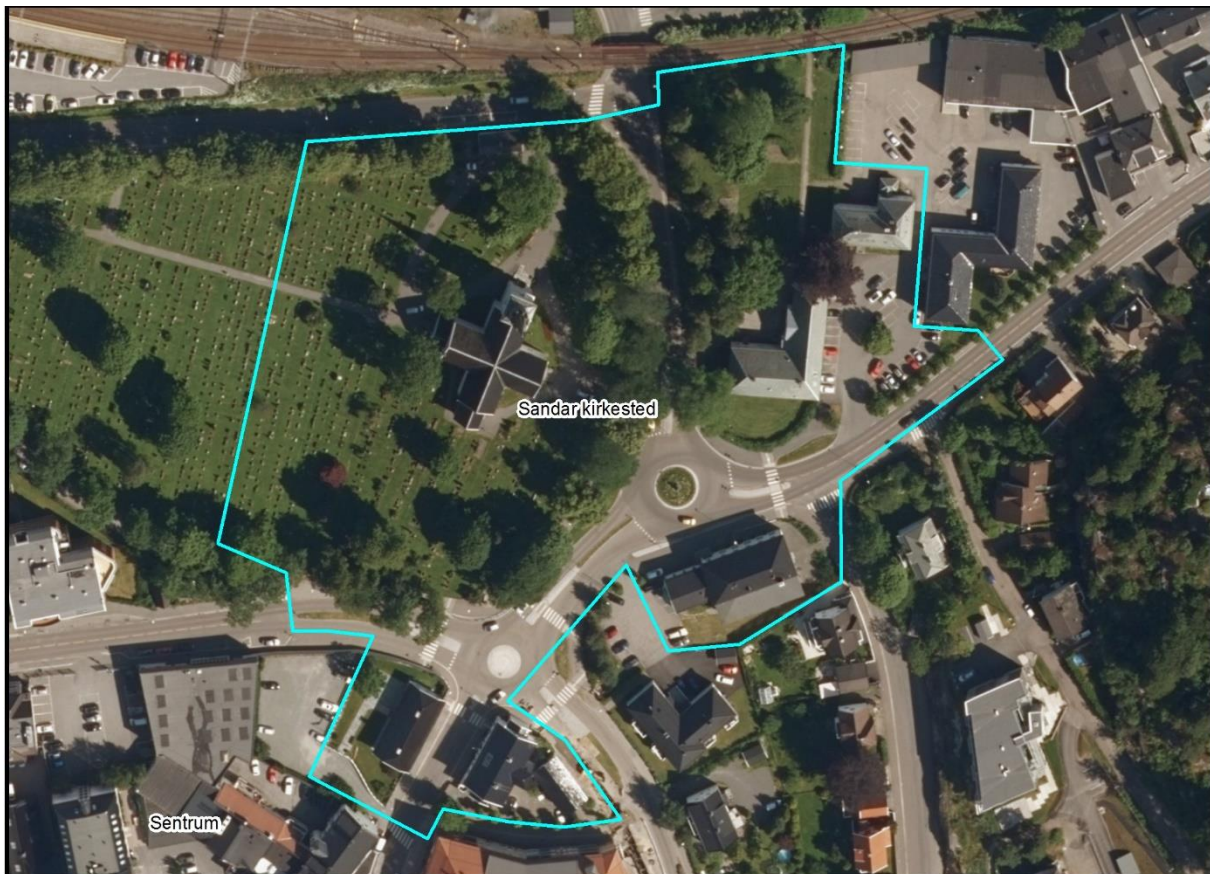
Figur 50: Sandar kirkested sett fra Landstads plass. I forgrunnen ses Landstads monument. Bak til venstre er tidligere Sandar Herredshus og til høyre er menighetshuset. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

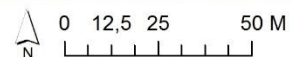
Sandar kirkested har ubrutt tradisjon som religiøst senter tilbake til middelalderen. Senere har funksjoner knyttet til byens administrasjon og næringsliv kommet til. Det er dette som gjør at Sandar kirkested som kulturmiljø har nasjonal og regional verdi.

Sandar kirkested er en svært viktig kilde til kunnskap om administrasjon, arkitektur, byutvikling, ferdsel, næringsliv og religion i Sandefjord, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til Sandar kirkested som symbol på kirkens betydning i samfunnsutviklingen helt tilbake til middelalderen. Det kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet, refleksjon og undring. I tillegg har Sandar kirkested konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Sandar kirkested forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 1: Sandar kirkested

Figur 51: Kulturmiljø 1 – Sandar kirkested.

Murbyen i Sandefjord sentrum

Beskrivelse

Murbyen i Sandefjord sentrum er konsentrert i området mellom Landstads gate, Storgata, Rådhusgata og Dronningens gate. Sandefjord har hatt flere bybranner. Den største bybrannen fant sted i 1900 da byens sentrale forretningsstrøk ble rammet og 51 hus brant ned. Brannen førte til at byen for første gang fikk en overordnet reguleringsplan. I reguleringen ble det innført murtvang av hensyn til brannsikkerhet. Reguleringen var offentlig, men utformingen var overlatt til privat initiativ. Det førte til at en mengde utenbys arkitekter og murmestere fant arbeid i byen, og bebyggelsen ble reist raskt. Nye branner fulgte i 1915 og i 1922. Den første brannen førte til at Kongens gate ble rettet ut. Sentrumsområdet for øvrig er bevart i en relativt helhetlig stil hvor de ulike bygningene har lik byggehøyde og volum.

Kulturmiljøet Murbyen i Sandefjord sentrum har vokst frem som resultat av en samlet planlegging. Gateløpene og bebyggelsen preges derfor av en enhetlig struktur og utforming. Området kjennetegnes av 3–4 etasjers bygårder i mur. Det arkitektoniske uttrykket er av høy kvalitet og gir eksempler på de ulike stilretningene som dominerte arkitekturen i første halvdel av 1900-tallet (historisme, jugendstil, funksjonalisme⁷⁵). Gatenettet er i hovedsak i rutenettmønster, med rektangulære kvartaler. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager, parker og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 52: Rådhusgata sett fra krysset mellom Rådhusgata og Jernbanealléen. Foto: Google Street View.

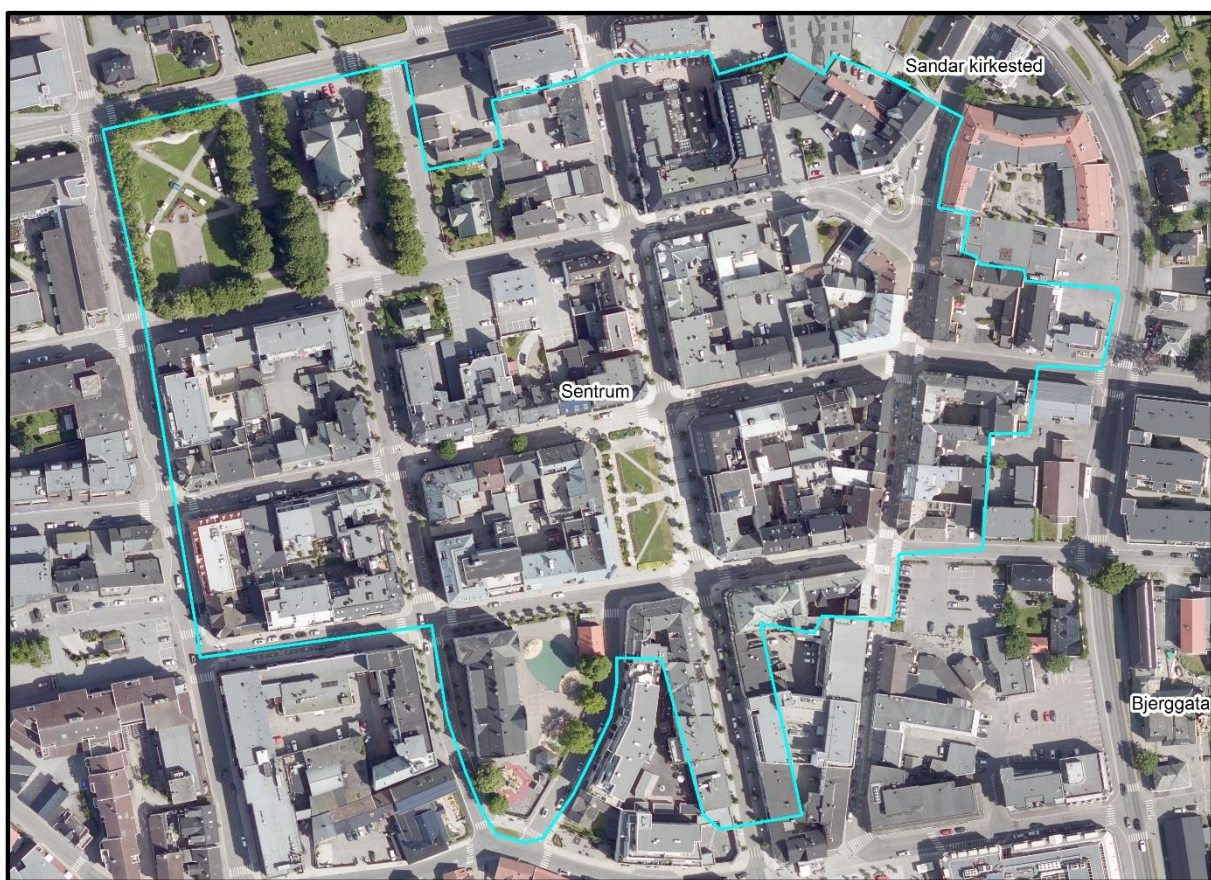
Begrunnelse

Murbyen i Sandefjord sentrum har fått sin form med utgangspunkt i en gjennomarbeidet og helhetlig regulering. Resultatet er en godt sammenhengende sentrumsbebyggelse som viser utviklingen i norsk byplanlegging og arkitektur i første halvdel av 1900-tallet. Det er dette som gir kulturmiljøet

nasjonal og regional verdi. Området, sett i sammenheng med den eldre trehusbebyggelsen i Bjerggata, Rukla og Nybyen, gir et godt innblikk i byens arkitektur- og sosialhistorie.

Murbyen er en svært viktig kilde til kunnskap om utviklingen av administrasjon, arkitektur, bystruktur, næringsliv og religionsliv i Sandefjord, men også i Norge og Vestfold ved inngangen til 1900-tallet. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier som et symbol på fremveksten av den moderne, planlagte byen i første halvdel av 1900-tallet. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet, med utgangspunkt i det felles samfunnsprosjektet som gjenreisningen av byen var. I tillegg har Murbyen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Murbyen forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde og variasjon.

Område 2: Sentrum

Figur 53: Kulturmiljø 2 – Murbyen i Sandefjord sentrum.

Parken

Beskrivelse

Parken ligger sør i Sandefjord sentrum og omkranses av gatene Hjertenespromenaden, Jernbanealleen og Sandefjordsveien. I sør grenser området til fjorden. Sandefjord Bad ble anlagt i 1837 av lege Heinrich A. Thaulow. Badet ble et av Nord-Europas mest besøkte kursteder. I 1886 kjøpte Thaulow Hjertnes hovedgård med omliggende arealer, som omfattet området hvor rådhus/kulturhus og Park hotell ligger i dag. I årene som fulgte ble Badeparken opparbeidet.

I 1953 vant landskapsarkitekt Ingegerd Stenersen konkurransen om utforming av Badeparken. Samtidig la Havnestyret frem ønske om å etablere småbåthavnen «Hesteskoen» som overgang mellom parken og fjorden. Det ble også fattet vedtak om å føre Jernbanealleen frem til havna, noe som ville dele parken i to. Det ble videre besluttet å bygge hotell, og i 1959 ble Park Hotell åpnet. Noen år senere ble Hjertnes hovedgård revet for å gi plass til nytt rådhus og kulturhus som sto ferdig i 1975. Begge bygningene kom til med hjelp fra skipsreder Anders Jahre. I badeparken ble hvalfangstmonumentet gitt som gave til byen sommeren 1960. Gjennom å forlenge Jernbanealleen ned til Hvalfangstmonumentet ble byen ført nærmere fjorden, og man fikk en sentral akse i bykjernen mellom monumentet og jernbanestasjonen.

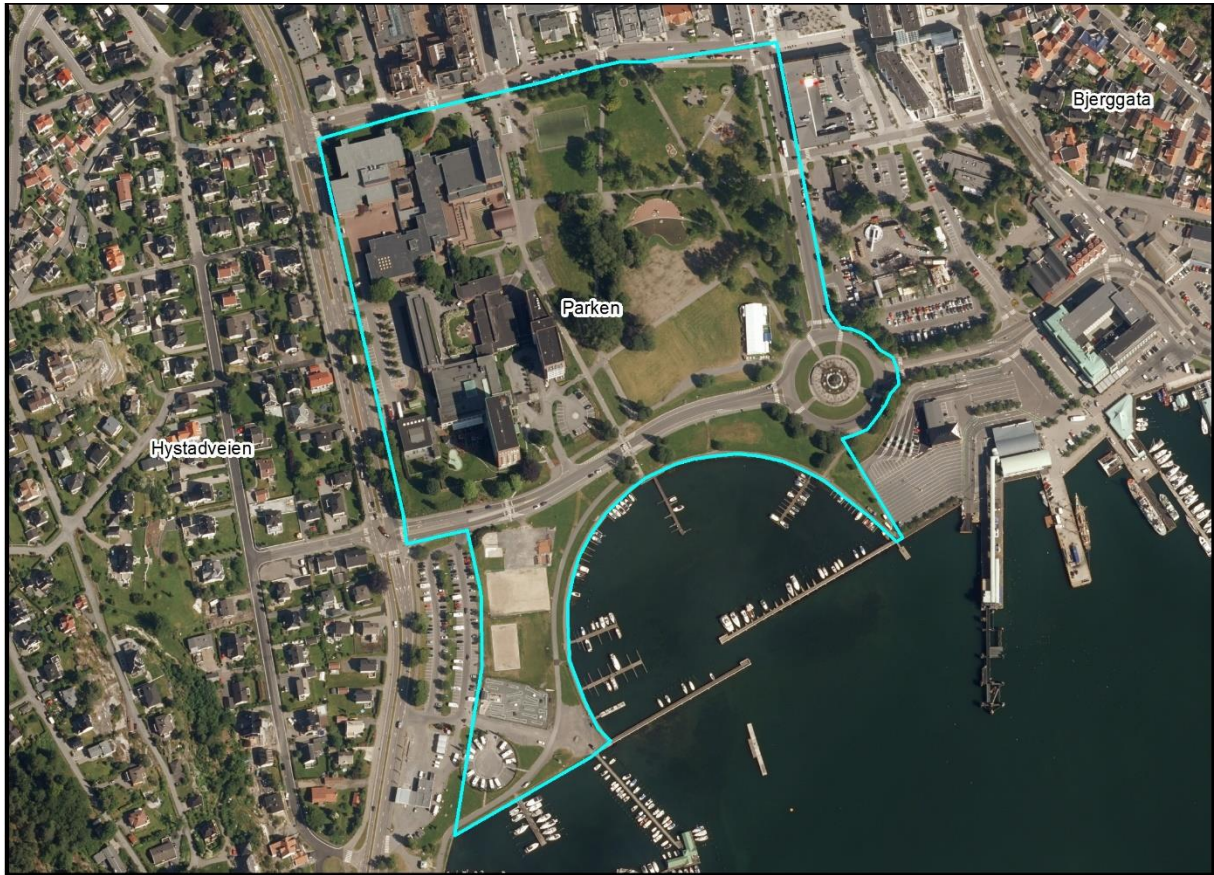
Begrunnelse

Kulturmiljøet Parken har vokst frem over tid som resultat av en trinnavis planlegging. Gateløpene, bebyggelsen og parken preges derfor av en godt samstemt struktur og utforming. I dag er det særlig det fasjonable Park hotell som setter sitt preg på området. Det er hotellet som har lagt premissene for utformingen av rådhuset og kulturhuset. Det arkitektoniske uttrykket er av høy kvalitet, og gir eksempler på det ulike stilretningene som dominerte arkitekturen i siste halvdel av 1900-tallet. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager, parker og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

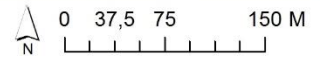
Parken representerer veksten og velstanden som fulgte med Sandefjord som badeby, og senere som hvalfangstby. Person- og sosialhistorien knyttet til kulturmiljøet, kombinert med arkitektur og helhet gir området nasjonal og regional verdi.

Parken er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv, sentrale personer og sosiale forhold i Sandefjord, men også i Norge og Vestfold på 1800- og 1900-tallet. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til Parken som et symbol på kurbadet og hvalfangstens betydning i byutviklingen på 1800- og 1900-tallet. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Parken konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen og parklandskapet i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Parken forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 3: Parken

Figur 54: Kulturmiljø 3 – Parken.

Hystadveien

Beskrivelse

Hystadveien ligger vest for Sandefjord sentrum. Området ble opparbeidet i 1902–1903 ved bygging av praktvillaer i nyklassisisme.⁷⁶ Arkitekturen kan betegnes som «hvalfangerklassisisme». I Hystadveien bodde samfunnets øverste ledere innen hvalfangst og shipping.

Kulturmiljøet Hystadveien har vokst frem som resultat av en samlet planlegging. Gateløpet og bebyggelsen preges derfor av en enhetlig struktur og utforming. Området kjennetegnes av fasjonable trevillaer i 1–2 etasjer. De fleste bygningene er oppført med lyst malt tømmerpanel, og har detaljeringer i form av inndelte vinduer og sprosser i mønene. Samtlige bygninger har saltak med hel eller halv valm, og gjerne flere spisse arker. Det arkitektoniske uttrykket er av høy kvalitet. Bolighusene omgis med store hager, noe som er med på å understreke området's fasjonable karakter. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Begrunnelse

Hystadveiens «Hvalfangerklassisisme» vitner om den velstanden hvalfangsttida førte med seg for deler av befolkningen i Sandefjord. Den sosiale historien knyttet til strøket, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at området har nasjonal og regional verdi. Kulturmiljøet, sett i sammenheng med den eldre trehusbebyggelsen i Bjerggata og Rukla og Nybyen, gir et godt innblikk i byens arkitektur- og sosialhistorie.

Hystadveien er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling og sosiale forhold i Sandefjord, men også i Norge og Vestfold ved inngangen til 1900-tallet. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til Hystadveien som symbol på hvalfangstidens velstand og vekst. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Hystadveien konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

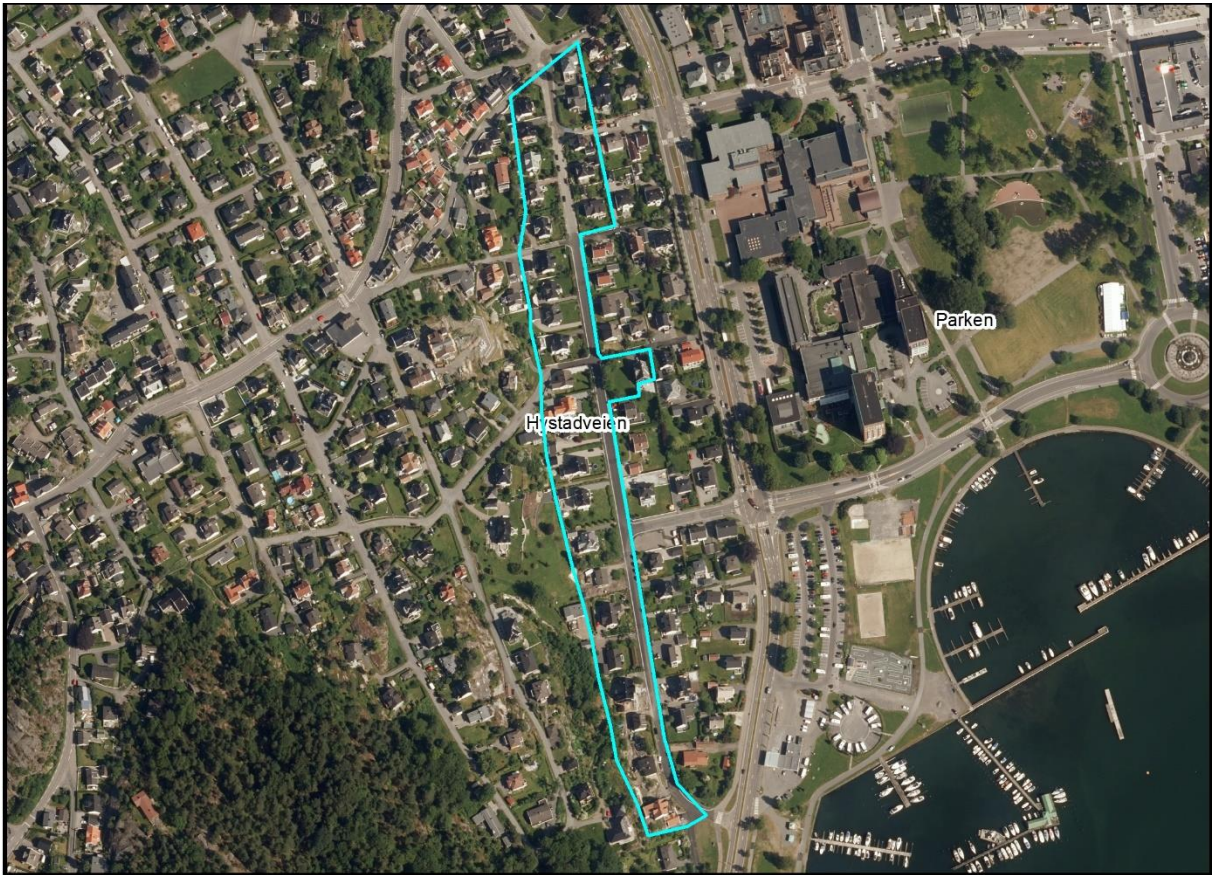
Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Hystadveien forsterkes av egenskaper som autentisitet og lesbarhet.

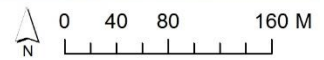
Figur 55: Hystadveien med Kathrineborg (Brydeslottet) øverst til høyre i 1909. Foto: Georg Kjellerød.⁷⁷

Figur 56: Hystadveien i dag. Foto: Google Street View.

Område 4: Hystadveien

Figur 57: Kulturmiljø 3 – Hystadveien.

Nybyen og Rukla

Beskrivelse

Rukla og Nybyen ligger like øst for Sandefjordsveien, og består av to sammenhengende delområder. Den eldste delen, Rukla, ligger sør for Landstads gate, og omfatter Sverres gate i øst og Prinsens gate i vest. Prinsens gate, tidligere Bugaardsgaten, er en av Sandefjords eldste gater. Her er det dokumentert bebyggelse på bykartet fra 1801. Bebyggelsen langs Sverres gate og Kongens gate, tidligere henholdsvis Nordre gate og Langgaten, har kommet til mellom 1828–1868. Folkelivet i Rukla beskrives som variert i Sandar Historielag sin beretning om området. Her bodde det både styrmann, los, maler, kolonialhandler og fotograf på 1800-tallet. I Gjertesalen var det eget danselokale, og sangforeningen holdt til i malerens sal.⁷⁸ I 1854 ble de åpne løkkene på den tidligere *Rukleløkka* og *Skoleløkka* delt opp i 28 byggetomter, og bygd ut med navngitte gater.⁷⁹ Området ble kalt Nybyen og var den første regulære utbyggingen av tomter. Nybyen ligger i like nord for Landstads gate, og avgrenses av Schankes gate, Tidemands gate og Rosenwolds gate. I tillegg til Grønli og Bjerggata var Nybyen kjent som et sted for småkårsfolk i samtiden.⁸⁰

I dag kjennetegnes bebyggelsen i området av malte trehus i 1–2 etasjer med tidstypisk arkitektur for tidsrommet 1800–1900. Rukla har vokst frem over tid. Gateløpene og bebyggelsen i området har derfor både stor variasjon og tidsdybde. Nybyen er resultat av en samlet planlegging, noe som har bidratt til å gi gateløpene og bebyggelsen et enhetlig og planlagt preg. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

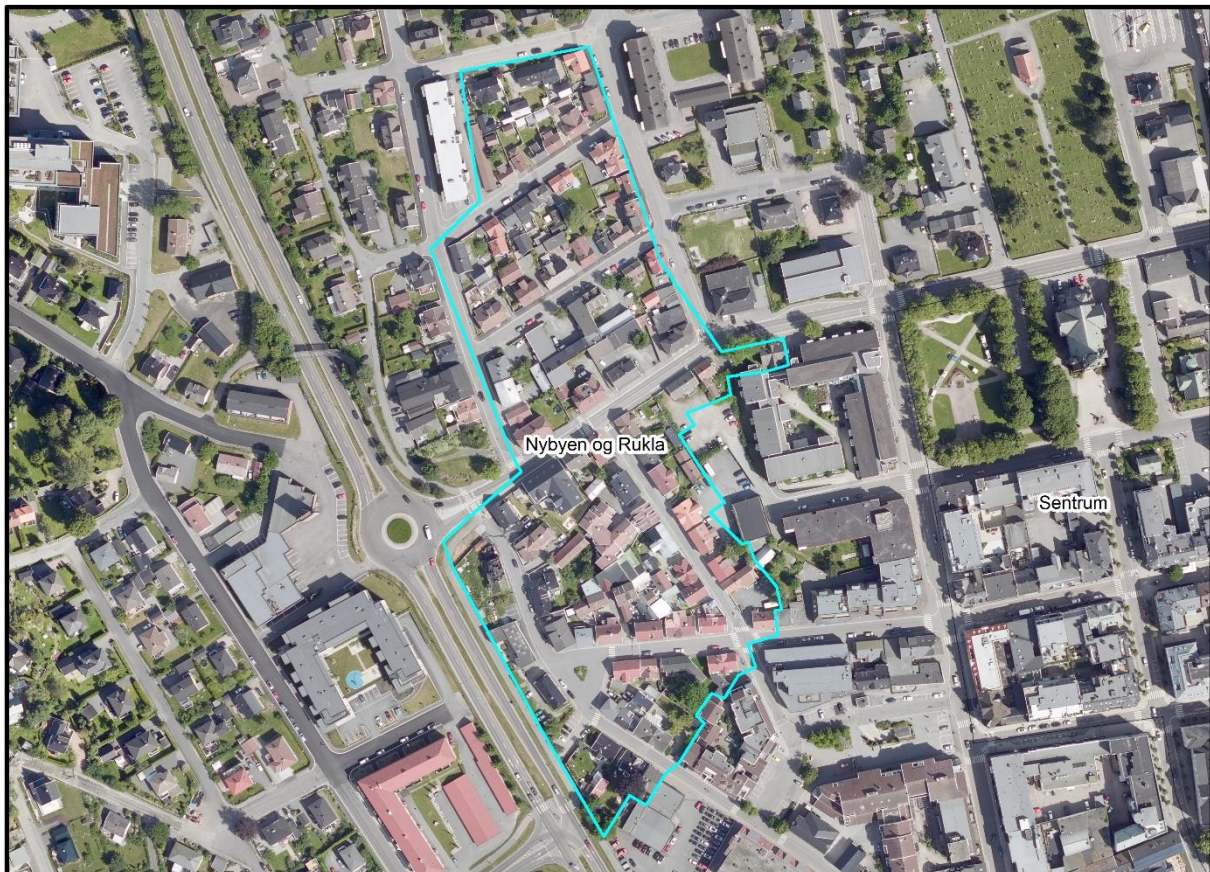
Figur 58: Sverres gate. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Kulturmiljøets to delområder viser samlet hvordan en typisk Vestfoldby utviklet seg med badebyen og seilskutetiden som bakteppe på 1800-tallet. Det er dette som gir kulturmiljøet Rukla og Nybyen regional verdi. Kulturmiljøet, sett i sammenheng med Hystadveien, Murbyen i Sandefjord sentrum og Åsen, gir et godt innblikk i byens arkitektur- og sosialhistorie.

Rukla og Nybyen er en stor viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling og sosiale forhold i Sandefjord, men også i Vestfold på 1800-tallet. Området har i lys av dette store opplevelsesverdier knyttet til Rukla og Nybyen som et symbol på hvordan trehusbebyggelsen i byen ble anlagt og fremsto i tiden før bybrannene. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Rukla og Nybyen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Rukla og Nybyen forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde og variasjon.

Område 5: Nybyen og Rukla

0 25 50 100 M

Figur 59: Kulturmiljø 5 – Nybyen og Rukla.

Bjerggata

Beskrivelse

Bjerggata ligger sydøst i sentrum av Sandefjord nedenfor Preståsen, og er en av byens eldste gater. Området omfatter boligbebyggelsen som ligger mellom Bjerggata og Museumsgata. Bjerggata består av småkårshus og håndverkerhus fra 1800-tallet. Området viser hvordan Sandfjords bebyggelse så ut før brannen i 1900. Bydelen hørte til de fattigste områdene (sammen med Grønli og Nybyen) i utkanten av byen, i kontrast til Hjertnespromenaden og Hystadveien som var mer velstående områder.

Kulturmiljøet Bjerggata har vokst frem over tid. Gateløpet og bebyggelsen preges derfor av stor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes av små, malte trehus i 1–2 etasjer. Det tette boligområdet har små hager og bakgårder som gir bydelen et grønt preg. I nyere tid er området fortettet ytterligere, deriblant med noen murbygninger i større skala. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

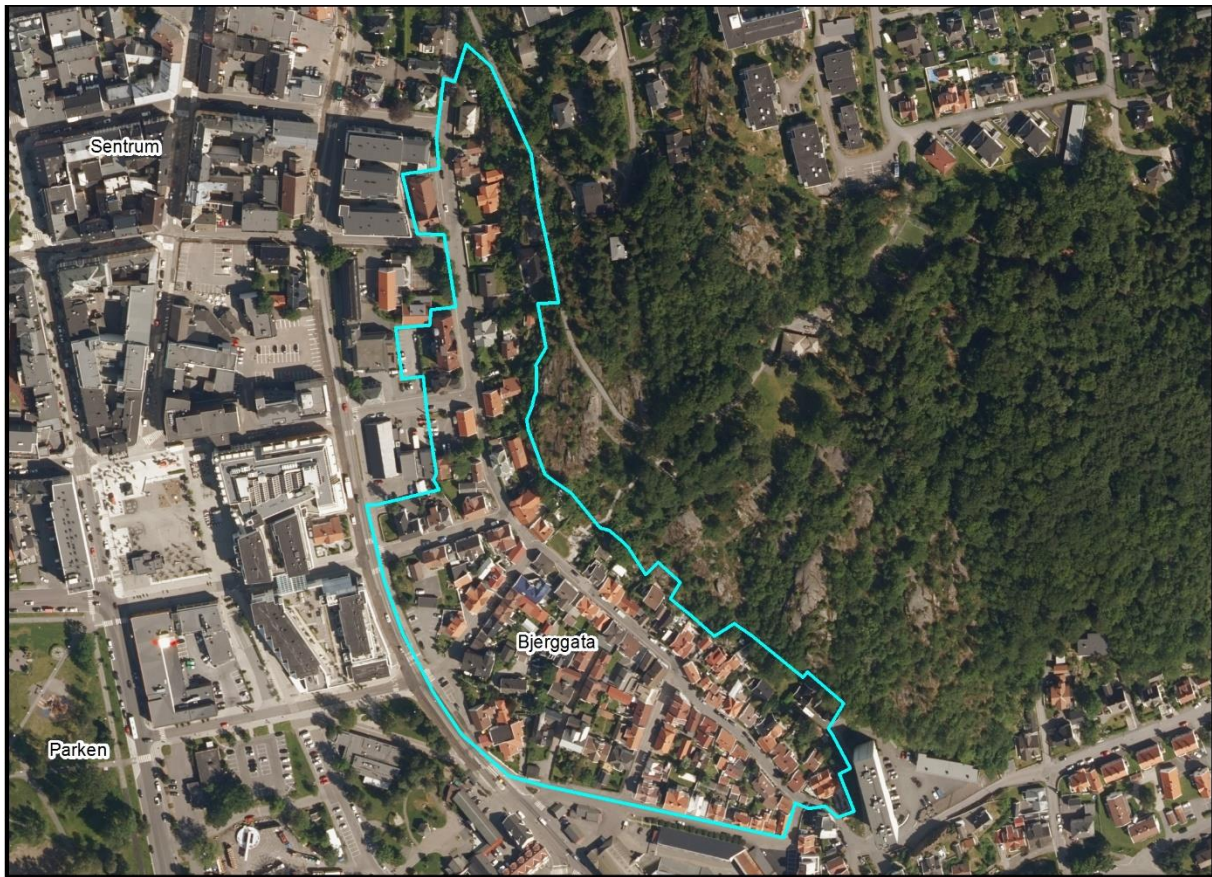
Figur 60: Bjerggata. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

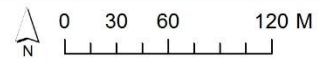
Bebyggelsen i Bjerggata består av godt bevarte arbeiderklasseboliger fra 1800-tallet, som dokumenterer Sandefjords trehusbebyggelse før brannen i 1900. Arbeiderboligene er en viktig del av Sandefjords sosialhistorie, og er interessante å se i sammenheng med den mer velstående bebyggelsen i delområdene Hystadveien, Parken og Åsen. Den sosiale historien knyttet til strøket, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at området har nasjonal og regional verdi.

Bjerggata er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling og sosiale forhold i Sandefjord, men også i Norge og Vestfold ved inngangen til 1900-tallet. Bjerggata, som symbol på arbeiderklassens levesett på 1800-tallet, har stor opplevelsesverdi. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet og arkitektonisk estetikk. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevels- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Bjerggata forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde og lesbarhet.

Område 6: Bjerggata

Figur 61: Kulturmiljø 6 – Bjerggata.

Åsen

Beskrivelse

Åsen ligger like nord for Sandefjord sentrum. Området ble etablert fra 1918 og hørte til Sandar kommune frem til 1968. Utviklingen av Åsen må ses i sammenheng med velstanden som fulgte med hvalfangst, sjøfart og tilhørende næringer i samtiden. I Åsen bygde skipsredere, direktører, disponenter og andre velstående personer vakre arkitekttegnete villaer. Dyktige hvalskyttere kunne også gjøre det så godt at de hadde mulighet til å etablere seg i de finere villastrøkene i gamle Sandar. På nedsiden av Nedre Åsen vei hadde flere hvalskyttere boligene sine.⁸¹

Kulturmiljøet i Åsen har ikke vokst frem som et resultat av en samlet planlegging. To hovedtendenser preger arkitekturen: På nedsiden av Nedre Åsenvei preges bebyggelsen av malte trehus i 2 etasjer med halvvalmet mansardtak. Opp mot og langs Øvre Åsenvei ligger storslåtte villaer i tre og mur med høyreiste sal eller helvalmet tak. Bolighusene omgis med store hager, noe som er med på å understreke området's fasjonable karakter. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 62: Hvalskytter-villaene langs Nedre Åsen vei. Mansardtak med halv valm, og nyklassisistiske detaljer i fasaden preger husrekken. Foto: Google Street View.

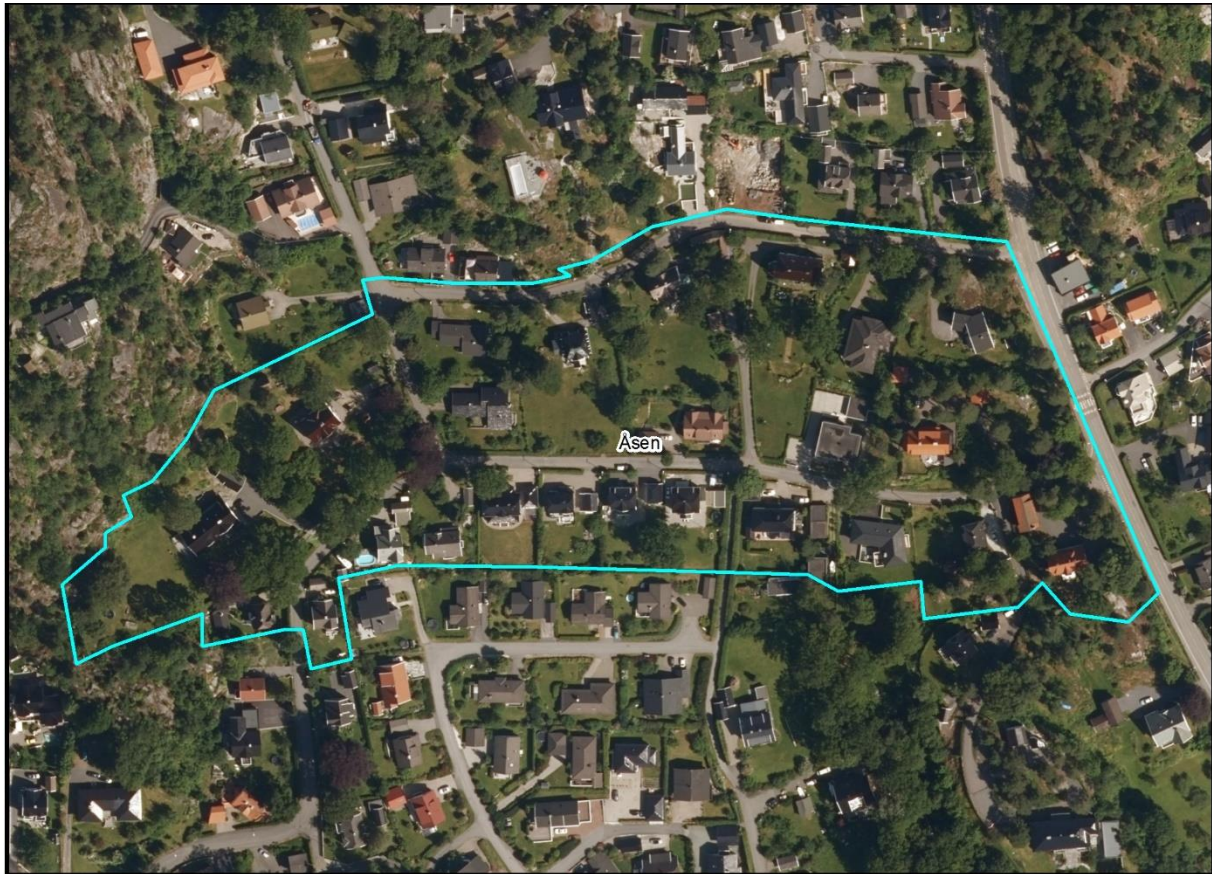
Begrunnelse

Åsens fasjonable arkitektur vitner om den velstanden hvalfangsttiden førte med seg for deler av befolkningen i Sandefjord. Den sosiale historien knyttet til strøket, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at området har regional verdi. For å forstå mer om byens sosiale historie er det interessant å se dette området i sammenheng med Bjerggata, Hystadveien og Rukla og Nybyen.

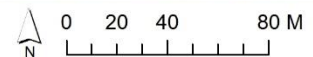
Åsen er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv og sosiale forhold i Sandefjord, men også i Vestfold i første halvdel av 1900-tallet. Området har i lys av dette svært store

opplevelsesverdier som symbol på hvalfangstidens velstand og vekst. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Åsen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevels- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Åsen forsterkes av egenskaper som autenticitet og lesbarhet.

Område 7: Åsen

Figur 63: Kulturmiljø 7 – Åsen.

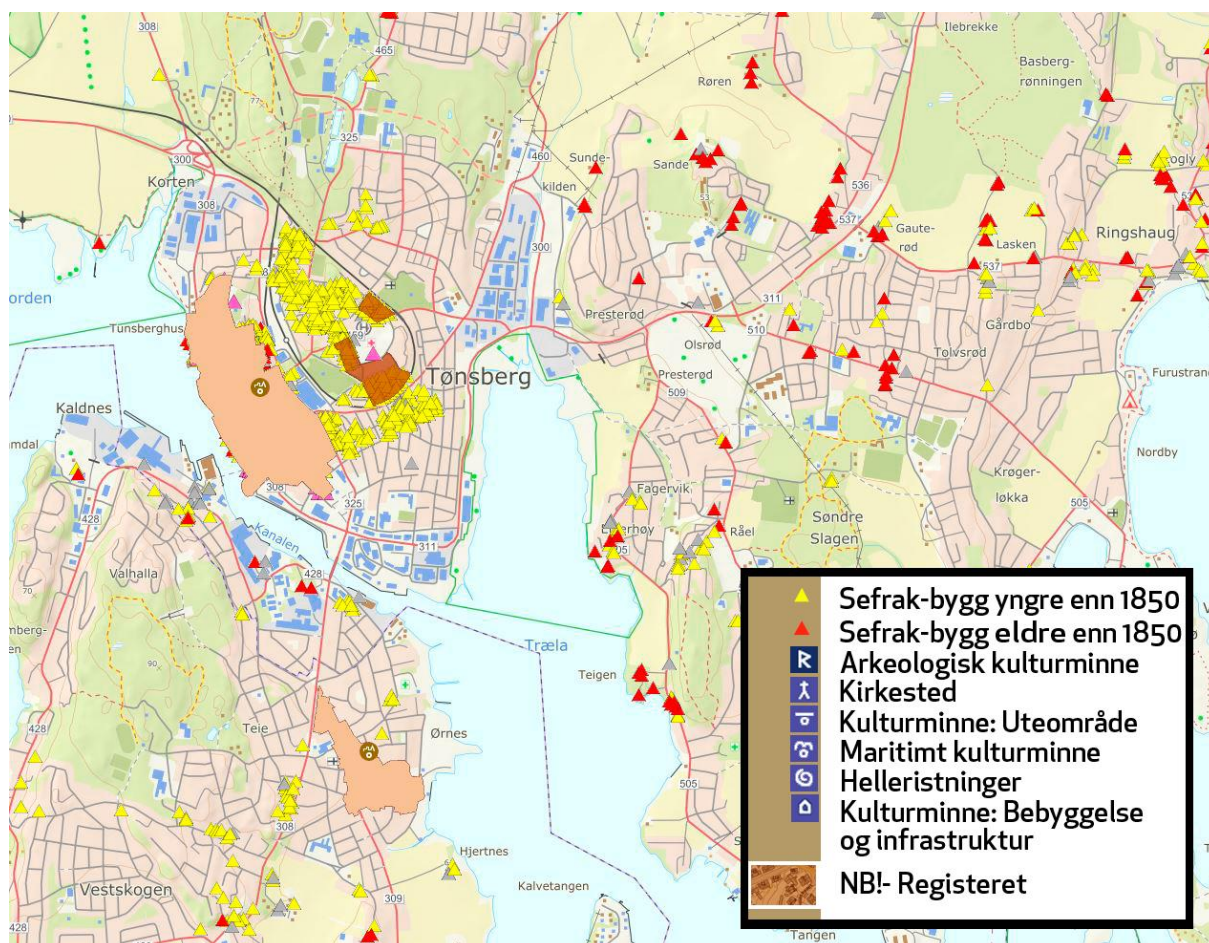
Tønsberg kommune

Prosess og resultater

15 områder ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Tønsberg kommune. Områdene ble verdivurdert, og vurderingen viste at sju av dem hadde nasjonal og/eller regional verdi. De sju kulturmiljøene er: 1) Nordbyen, 2) Haugarlia, 3) Fjerdingen, 4) «Sårbare sentrumskvartaler», 5) Enggata, 6) Markveien og 7) Husvikåsen. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

I dag ligger kulturmiljøet Middelalderbyen, samt deler av kulturmiljøene Oseberghaugen og Slagendalen, og Jarlsberg delvis innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Tønsberg kommune. Hvis de sju kulturmiljøene som er foreslått ovenfor også tas inn, vil kommunen til sammen ha åtte helhetlige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i revidert RPBA, i tillegg til deler av kulturmiljøene Oseberghaugen og Slagendalen, og Jarlsberg. Enkelte av de nye kulturmiljøene som foreslås tatt inn i RPBA overlapper med det allerede eksisterende kulturmiljøet Middelalderbyen. Områdene som overlapper er behandlet og avklart i arbeidet med kommuneplanen.

To områder i Tønsberg by er registrert i Riksantikvarens NB!-register: Middelalderbyen og Nøtterøy hageby, hvorav sistnevnte ligger i Nøtterøy kommune. Middelalderbyen i Tønsberg inngår som kulturmiljø i eksisterende RPBA. I den videre dialogen med Riksantikvaren foreslås det at også Nordbyen, Haugarlia, Fjerdingen, Sårbare sentrumskvartaler og Enggata tas inn i NB!-registeret.

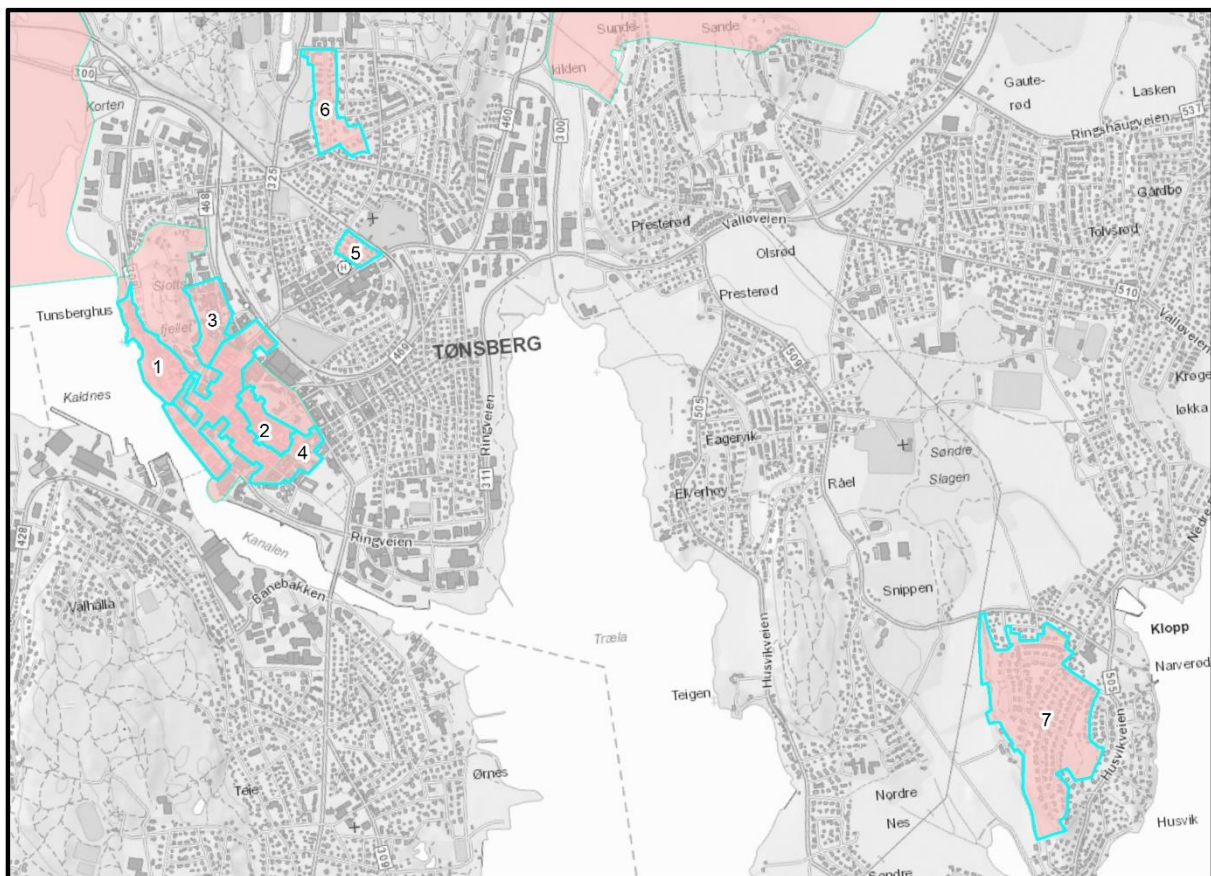

Figur 64: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Tønsberg sentrum.

Resultatet av verdisettingen og verdivektingen er oppsummert i tabellen og på kartet nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og/eller regional verdi	Kriterier	Kommentar
1. Nordbyen	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret
2. Haugarlia	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret
3. Fjerdingen	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret
4. Sårbare sentrumskvartaler	Arkitektur-, Administrasjons- byutviklings- næringslivs-, religions- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret
5. Enggata	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
6. Markveien	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
7. Husvikåsen	Arkitektur-, byutviklings- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	Forsvarets landsverneplan
8. Teie Hovedgård	Nei	Ikke relevant	Viktige enkeltbygninger, men omfattes ikke av prosjektet jf. avgrensning.
9. Kaptein Hoff's allé/ Området ved Huitfeldts gate/ Halfdan Wilhelmsens allé	Nei		Kulturmiljøet dokumenterer ikke i tilstrekkelig grad viktige trekk ved nasjonen og regionens utviklingshistorie.
10. Teglhagen	Nei	1	Kulturmiljøet dokumenterer ikke i tilstrekkelig grad viktige trekk ved nasjonen og regionens utviklingshistorie.
11. Solvang Kolonihagen	Nei	1 og 2	Kulturmiljøet dokumenterer ikke i tilstrekkelig grad viktige trekk ved nasjonen og regionens utviklingshistorie.
12. Husvik/Fagersand	Nei	1, 2 og 5	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.

13. Sem	Nei	-	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.
14. Tangen	Nei	-	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskapsverdien.
15. Husvikveien	Ikke relevant	-	Omfattes ikke av prosjektet, jf. avgrensning.

Tønsberg

Figur 65: Kart som viser kartlagte nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer i Tønsberg. Nummereringen er sammenfallende med tabellen ovenfor.

Byutviklingshistorie

Middelalderen

I følge Snorre ble Tønsberg grunnlagt før slaget ved Hafrsfjord på slutten av 800-tallet, men det er ikke gjort arkeologiske funn som bekrefter historien. I dag heller man mot at byen ble grunnlagt på 1100-tallet. Tønsberg er dermed blant de eldste byene i Norge.

Naturgitte forhold – slik som dyrkbar mark, en trygg havn og muligheter for befestning og forsvar – la grunnlaget for byens utvikling. På 1000-tallet lå strandlinjen fire meter høyere enn i dag, og dagens bryggeområde og deler av Nedre Langgate sto under vann. På 1100-tallet ble det etablert lange, smale eiendommer som strakte seg fra Stræti (dagens Storgate) og ned til sjøen. Mellom eiendommene gikk det smale smug og veiter. Bebyggelsen besto i hovedsak av 1–2 etasjers laftede tømmerhus. Det ble også oppført mer monumentale bygninger i mur, slik som kirker og klostre. Disse befestet Tønsbergs rolle som geistlig og politisk maktsenter.

I andre halvdel av 1200-tallet ble borgen Tunsberghus på Slottsfjellet bygd. Samtidig tok internasjonal handel og skipsfart seg opp. Dette førte til ytterligere byvekst. På 1300-tallet fikk hanseatiske kjøpmenn handelsprivilegier i byen. Sjøboder preget bybildet og bryggene utgjorde Tønsbergs pulserende midtpunkt.

Middelalderbyen nådde trolig sin største tetthet i tiden rett før svartedauden, det vil si før 1349. Pesten gjorde dramatiske innhogg i befolkningen. Tønsberg tok seg imidlertid raskt opp igjen på grunn av sin strategiske funksjon som knutepunkt og sentrum for fjernhandel. Det var først med krigshandlinger og plyndring på 1500-tallet at byen fikk en virkelig nedgangstid. En stor bybrann i 1536 la store deler av byen øde.

I dag ligger sporene etter Tønsbergs eldste historie først og fremst bevart under bakken, i metertykke kulturlag. Enkelte monumentale murbygninger kan fortsatt ses som ruiner – blant annet Tunsberghus festning, Kongsgården og Olavskirken. By- og gatestrukturen med langgater og veiter er også intakt, og forholdsvis uendret.

Handel og skipsfart

Byen som sakte vokste frem etter brannen i 1536 og reformasjonen i 1537, hadde ikke middelalderbyens tidligere rang og posisjon. Mange av 1200- og 1300-tallets monumentale murbygninger hadde gått tapt, og det var et lite og fattig borgerskap som sammen med Hanseatiske kjøpmenn, satte sitt preg på byutviklingen.

Utover på 1500- og 1600-tallet fikk imidlertid Tønsberg en økonomisk oppsving. Oppturen var knyttet til trelasthandel og skipsfart. Sakte men sikkert vokste den nye byen frem, med opprettelsen av Jarlsberg grevskap i 1673 og formaliserte rettigheter som kjøpstad i 1684. Enkelte bygninger og strukturer fra denne tiden står fortsatt, blant annet Bentegården i Nordbyen som ble oppført i 1690-årene.

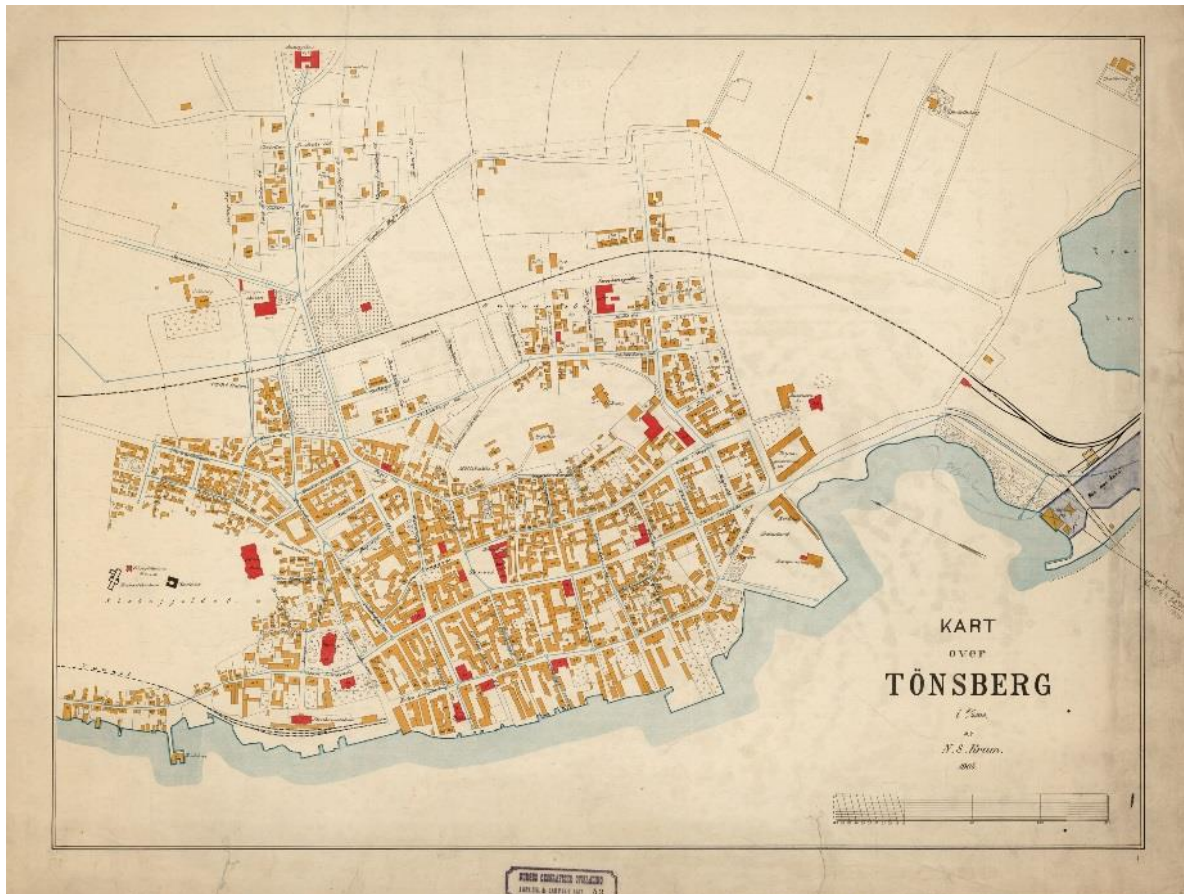
Siste halvdel av 1700-tallet er årene hvor høykonjunktur og oppgangstid virkelig satte sitt preg på Tønsberg. Mange kjøpmanns- og skipsrederfamilier etablerte seg i byen, og det ble skapt store formuer knyttet til handel og sjøfart. Flere bygninger som vitner om utviklingen, er fortsatt bevart og preger deler av sentrumsgatene.

Sel- og hvalfangertid

Fri handel og industrialisering utover på 1800-tallet gjorde at den norske handelsflåten vokste. Samtidig var det stor etterspørsel etter animalske oljer til industrien, noe som resulterte i at ishavsfangsten på hval og sel skjøt fart. I 1863 bygde Svend Foyn fra Tønsberg den første

dampdrevne hvalskuta, og ved hjelp av granatharpunen ble det utviklet en ny og moderne industri. Kombinert med et eventyrlig sildefiske i Skagerak og Oslofjorden, samt etableringen av mekanisk industri og skipsverft på Kaldnes, førte dette til vekst og utvikling i Tønsberg.

De bevarte trehusmiljøene på bryggen i Nordbyen, Fjerdingen, Haugarlia og deler av sentrumsområdet er i hovedsak oppført i sel- og hvalfangertiden i siste halvdel av 1800-tallet. Bebyggelsen består for det meste av panelte tømmerhus med varierende standard og funksjon. Flere monumentale, offentlige bygninger – slik som domkirken, Slottsfjellskolen, rådhus og brannstasjon – ble oppført i denne perioden. Videre ble kirkegården flyttet nord for byen, det ble anlagt jernbane og hovedgatenettet ble utvidet.

Figur 66: NS Krums bykart som viser Tønsbergs struktur, gatenett og bygninger i 1895.⁸²

Byvekst på 1900-tallet

Den økonomiske oppturen for Tønsberg fortsatte inn på 1900-tallet og medførte byvekst. Både på løkkene rundt Tønsberg og i mer landlige områder langs kysten ble det bygd boliger i tidstypiske stilarter, med tilhørende hager. Kaldnes mekaniske verksted etablerte seg som byens største industribedrift, jernbanen ble modernisert, med jernbanesløyfe og nytt stasjonsområde på Knapløkka, og Tønsberg sjømannsskole ble oppført i 1921. Sentrumsområdet var fortsatt preget av 1800-tallets lave trehusbebyggelse, men branter og sanering frigjorde tomter som ble bygd ut med vesentlig høyere utnyttelsesgrad enn tidligere, ofte i form av forretningsgårder (4–5 etasjer) i funksjonalistisk stil. Typiske eksempler er Rabegården i Øvre Langgate 48, Storgaten 39 og Grev Wedels gate 1.

Fra 1950 utviklet Tønsberg seg raskt som handelsby og regionalt, administrativt senter. Etterspørselen etter arealer i sentrum gjorde at eldre bygningsmasse ble sanert for å gi plass til

moderne bygg med større utnyttelsesgrad. Byen ble i tillegg rammet av flere branner som frigjorde store områder. Dette ledet eksempelvis til at Farmandstredet kunne realiseres i 1971.

Som resultat av økt biltrafikk og et ønske om bedre fremkommelighet på 1960-tallet ble Nedre Langgate utvidet, forlenget og gjort til gjennomfartsåre. Behovet for parkeringsplasser utløste et forslag om å sanere hele bryggeområdet og legge det ut til parkering. I den forbindelse ble det gjennomført en rekke arkeologiske utgravinger av middelalderbyen. Dette resulterte i økt kunnskap om byens historie, noe som ga økt forståelse for og ønske om vern av byens kulturarv. Nordbyen ble regulert til bevaring allerede i 1974, og bebyggelsen på bryggen ble reddet fra sanering.

Regulering og boligutbygging fortsatte i utkantområdene, spesielt i og rundt Eik, og i de kystnære områdene øst for sentrum på 1960- og 1970-tallet. Mange av disse områdene tilhørte da Sem kommune som først ble slått sammen med Tønsberg i 1988. Et typisk eksempel på utbygging i denne perioden er Husvikåsen. I dag fremstår området som et meget velbevart og typisk eksempel på periodens planmessige utvikling og bo- og levemønster.

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Nordbyen

Beskrivelse

Kulturmiljøet Nordbyen ligger nord i Tønsberg sentrum. Det avgrenses av fjorden i vest, Slottsfjellet og Nedre Slottsgate i øst og Anders Madsens gate i sør. Kulturmiljøet ligger innenfor det som er definert som automatisk fredet middelaldergrunn i Tønsberg. Middelalderbyen er fortsatt delvis lesbar i området, ved at strukturer, gatenett og bygningsruiner er bevart.

Den sørlige delen av kulturmiljøet er preget av Domkirken og bygninger tilknyttet kirken. Det er også bevart store bygårder og våningshus oppført av byens øvre borgerskap tidlig på 1800-tallet i området. Tradisjonen med å lokalisere boligene til byens fremste borgere ved det geistlige sentrum har røtter helt tilbake til middelalderen.

Den nordlige delen av kulturmiljøet har en enklere og mer selvgrodd bebyggelsesstruktur. Bebyggelsen har vokst frem langs det etablerte veiløpet og blitt til over tid. Området kjennetegnes av malte trehus i 1–2 etasjer, med uthus og naust mot sjøen. Bygningene har sal- eller pulttak. Skala og volum varierer, etter bygningenes (opprinnelige) funksjon. Selv om flere av bygningene kan ha kjerner fra 1600- og 1700-tallet, er de i hovedsak kjennetegnet av 1800-tallets arkitektur.

Topografi og gateløp har blitt noe endret gjennom årenes løp, blant annet på grunn av en større utglidning i sjøen i 1858, anlegningen av jernbane i 1881 og forlengelsen av Nedre Langgate i 1960-årene.

Figur 67: Nordbyen. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Nordbyen dokumenterer viktige sider ved Tønsbergs historie tilbake til middelalderen. I tillegg til at kulturlag, bygningsruiner, gatenett og strukturer fra middelalderen er bevart, viser bebyggelsen tydelig hvordan religionsutøvelse, kirkelige institusjoner og sosiale forhold har satt sitt preg på byutviklingen. Kulturmiljøet har eldre bebyggelse fra 1600-, 1700- og 1800-tallet med høy grad av autenticitet. To av anleggene der er fredet: Bentegården og Kossegården. Den religiøse og sosiale historien som området representerer, kombinert med egenskaper som alder, arkitektoniske kvaliteter, høy autenticitet og stor tidsdybde, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Nordbyen er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. I tillegg til at kulturmiljøet har velbevarte kulturlag fra middelalderen og vikingetid, er området en viktig kilde til forståelse av byens utvikling på 1800-tallet. By- og eiendomsstrukturer er i liten grad endret, og en høy andel autentiske bygninger fra 1800-tallet er bevart. Det er derfor svært store opplevelsesverdier knyttet til Nordbyen. Kulturmiljøet formidler historien til Tønsberg som en av de store handels- og sjøfartsbyene på 1800-tallet. Dette gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Nordbyen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitektur, byrom og det omkringliggende kulturlandskapet. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til området som et meget attraktivt bomiljø, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Nordbyen forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde og variasjon.

Område 1: Nordbyen

Figur 68: Kulturmiljø 1 - Nordbyen

Haugarlia

Beskrivelse

Kulturmiljøet Haugarlia avgrenses av Haugar i øst, Øvre Langgate i vest, Torggata i nord og Munkebakken i sør. Området ligger i et skrånende terreng ned fra Haugar som er gjennombrutt av langgater og smalere veiter. Kulturmiljøet ligger til dels på middelalderens klosterområder, bestående av hageanlegg som man antar var terrassert. På 1600- og 1700-tallet besto området i stor grad av ubebygde løkker og beitemark med spredt bebyggelse. Bebyggelsen i kulturmiljøet har vokst frem langs gateløp og veiter, og blitt til over tid, og er ikke resultatet av en samlet overordnet planlegging. Bebyggelsen kjennetegnes av malte trehus i 1–2 etasjer med bakgårder og innelukkede gårdsrom. Bygningene har sal- eller pulttak. Skala og volum varierer etter bygningenes funksjon.

Figur 69: Munkebakken. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

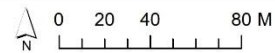
Kulturmiljøet Haugarlia ligger delvis innenfor det som er definert som automatisk fredet middelaldergrunn. Middelalderens Tønsberg er lite lesbar i området, men noen strukturer og bygningsruiner er bevart etter de store klosteranleggene som lå der. Bebyggelsen i kulturmiljøet er i stor grad knyttet til håndverk- og arbeiderklasse. Den sosiale historien knyttet til området, kombinert med arkitektoniske kvaliteter, høy autentisitet, stor tidsdybde og høy opplevelsesverdi gjør at området har nasjonal og regional verdi.

Haugarlia er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. I tillegg til at området har velbevarte kulturlag fra middelalderen og vikingetid, er kulturmiljøet en svært viktig kilde til forståelse av byens utvikling i sel og hvalfangertiden på 1800-tallet. By- og eiendomsstrukturene som ble etablert da er i stor grad bevart, og området har en svært høy andel av autentiske bygninger bevart. Det er i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til kulturmiljøet Haugarlia og formidlingen av Tønsberg som en av de store handels- og sjøfartsbyene på 1800-tallet. Dette gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Haugarlia konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitektur, byrom og det omkringliggende kulturlandskapet. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til området som et meget attraktivt bomiljø, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Haugarlia forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 2: Haugarlia

Figur 70: Kulturmiljø 2 - Haugarlia.

Fjerdingen

Beskrivelse

Kulturmiljøet Fjerdingen avgrenses av Farmannsveien og Tollbodgaten i øst, Slottsfjellet i vest, Slottsfjellmuseet i nord og Baglergaten i sør. Det ligger i et skrånende terreng ned fra Slottsfjellet, gjennombrutt av Hertug Guthorms gate. I middelalderen var ikke området en del av selve byen, men omfattet byborgernes marker utenfor. Området hadde enkel, spredt bebyggelse som huset brannfarlig og illeluktende håndverksaktivitet, slik som smier og garverier. Dagens kulturmiljø har bebyggelse som i hovedsak stammer fra starten av 1800-tallet, som ikke er resultat av en samlet overordnet planlegging. Bebyggelsen er kjennetegnet av små malte trehus i 1–2 etasjer, med bakgårder og innelukkede gårdsrom. Bygningene har sal- eller pulttak. Skala og volum varierer etter bygningenes funksjon.

Figur 71: Hertug Gutormsgate i Fjerdingen. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Fjerdingen ligger delvis innenfor det som er definert som automatisk fredet middelaldergrunn. Middelalderens Tønsberg er lite lesbar i området, men noen strukturer er bevart. Den opprinnelige bebyggelsen i Fjerdingen er i stor grad knyttet til håndverk- og arbeiderklasse. Den sosiale historien knyttet til området, kombinert med arkitektoniske kvaliteter, høy autentisitet, stor tidsdybde og høy opplevelsesverdi, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Fjerdingen er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. I tillegg til at området har velbevarte kulturlag fra middelalderen, dokumenterer kulturmiljøet byens utvikling fra begynnelsen av 1800-tallet og frem mot midten av 1900-tallet. By- og eiendomsstrukturer er i liten grad endret, og en høy andel autentiske bygninger fra 1800-tallet er bevart. Det er i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til kulturmiljøet Fjerdingen og formidlingen av Tønsberg som en av de store handels- og sjøfartsbyene på 1800-tallet. Dette gir grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Fjerdingen konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen, byrommet og det omkringliggende kulturlandskapet. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til området som et meget attraktivt bomiljø, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Fjerdingen forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 3: Fjerdingen

Figur 72: Kulturmiljø 3 - Fjerdingen.

«Sårbare sentrumskvartaler»

Beskrivelse

Kulturmiljøet som går under betegnelsen «sårbare sentrumskvartaler», består av kvartalene rundt Torget, langs Øvre Langgate, Storgaten og Nedre Langgate til og med Tollbodgaten i nordvest, og Gunnarsbøparken i sørøst. Området inkluderer også bryggeområdet. Bebyggelsen i kulturmiljøet har vokst frem over tid og er bare delvis resultat av en samlet, overordnet planlegging. De privateide bolig- og forretningsgårdene i området er oppført på 1800-tallet. I hovedsak er dette panelt trearkitektur i sveitserstil i 2–3 etasjer. Offentlige bygninger og mer monumentale forretningsbygg oppført i perioden 1875–1925 er ofte i mur, med 3–4 etasjer. Stilartene er tidstypiske for perioden. Enkelte bolig- og forretningsgårder i funksjonalistisk stil, oppført i perioden 1930–1950, har også høy arkitektonisk kvalitet og antikvarisk interesse.

Figur 73: Øvre Langgate. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

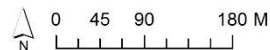
De sårbare sentrumskvartalene ligger delvis innenfor det som er definert som automatisk fredet middelaldergrunn. Middelalderens Tønsberg er fortsatt lesbar i området ved at strukturer, gatenett og bygningsruiner er bevart. Kulturmiljøet har variert bebyggelse som i hovedsak er preget av sjøfarts-, forretnings- og kontorvirksomhet. Tønsbergs status som et administrativt sentrum har også satt sitt preg på bebyggelsen. Den administrative og offentlige historien knyttet til området, kombinert med arkitektoniske kvaliteter, gjør at området har nasjonal og regional verdi.

Sentrumskvartalene er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. I tillegg til at område har velbevarte kulturlag fra middelalder og eldre historie, er kulturmiljøet en svært viktig kilde til forståelse av byens utvikling fra begynnelsen av 1800-tallet og frem mot midten av 1900-tallet. Spesielt gjelder dette kunnskap om utviklingen av administrasjon, arkitektur, bystruktur, handel, næringsliv, religion- og foreningsliv i Tønsberg, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette også svært store opplevelsesverdier. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til de sårbare sentrumskvartalene forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 4: Sårbare sentrumskvartaler

Figur 74: Kulturmiljø 4 - Sårbare sentrumskvartaler.

Enggata

Beskrivelse

Kulturmiljøet Enggata ligger nord for sykehuset, avgrenset av jernbanesløyfen, Halfdan Wilhelmsens alle, Thurmanns gate og Skiringsalgate. På begynnelsen av 1900-tallet var det stort behov for nye byggetomter og byen vokste. Byens løkker og omkringliggende bymark ble innlemmet som en planmessig utvidelse av sentrum, og det var slik kulturmiljøet ble til. Området har et helhetlig preg. Det består av 2- og 4-mannsboliger, tegnet over samme lest av arkitekt Hans Karlsen og oppført i perioden 1919–1920. Bygningene er i panelt bindingsverk i 2 etasjer. Stilen er norsk nybarokk som er typisk for perioden. Kulturmiljøet er planmessig anlagt, med frittliggende hager og fellesarealer etter datidens hagebyidealer. Boligene var opprinnelig tiltenkt arbeider- og lavere middelklasse.

Figur 75: Enggaten. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Struktur og bebyggelse i kulturmiljøet Enggata er resultat av en gjennomarbeidet og helhetlig planlegging, typisk for mellomkrigstidens idealer. Resultatet er en sammenhengende, klart definert og avgrenset bebyggelse som viser utviklingen i norsk planlegging og arkitektur i de første tiårene av 1900-tallet. Den sosiale historien knyttet til området, kombinert med arkitektur og helhet, som gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Enggata er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. Kulturmiljøet dokumenterer byens utvikling i første halvdel av 1900-tallet, fremveksten av den moderne velferdsstaten og endring i bo- og levevaner i perioden. Strukturen og bygningene er i liten grad endret. Helheten i området, sammen med arkitektoniske og estetiske kvaliteter, gjør at kulturmiljøet har stor opplevelsesverdi. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til området som et meget attraktivt bomiljø, gir Enggata store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Enggata forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Område 5: Enggata

Figur 76: Kulturmiljø 5 - Enggata.

Markveien

[Beskrivelse](#)

Venter på ny beskrivelse

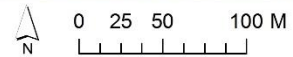
Figur 77: Markveien 5. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Venter på ny begrunnelse.

Område 6: Markveien

Figur 78: Kulturmiljø 6 - Markveien.

Husvikåsen

Beskrivelse

Kulturmiljøet Husvikåsen er et større boligfelt med om lag 150 boligenheter, lekeplasser og friareal. Det ligger om lag fire kilometer i luftlinje sørøst for Tønsberg sentrum. Området ble regulert i 1965 som en helhetlig plan, og bygd ut i perioden 1965-1975. Kulturmiljøet er preget av svært enhetlig tidstypisk bebyggelse, hvor man går over fra to- eller halvannetasjes bolighus til lavere hus med «alt på ett plan». De fleste eiendommen er frittliggende, med naturtomt og sjøutsikt. Bygningene er i overveiende grad oppført i 1 etasje, med en sokkeletasje i mur, hovedetasje i panelt tre og flat takkonstruksjon, typisk for «etter-funksjonalismens» formspråk og estetikk. Det er også eksempler på kjedete boliger/rekkehus med samme tidstypiske trekk i området. Reinveien nr. 2–18 er et slikt eksempel. I tillegg har kulturmiljøet et felt med embetsboliger, etablert for personell tilknyttet forsvaret (Reinveien nr. 1–9). Disse boligene er et godt bevart eksempel på en bygningstype, ment for å fylle én bestemt funksjon, som forsvaret satte opp etter andre verdenskrig. Forsvarets bygging av personalboliger var en viktig personalpolitisk satsing for å rekruttere personell til tjenestesteder som var bemanningsmessig prioritert. Bygningene – én-, to- og firemannsboliger i enkelt, gjenkjennelige formspråk – har ofte vært utformet av forsvarets egne arkitekter. Både strukturen i de militære boligfeltene og omfanget av boligbyggingen er av kulturhistorisk interesse. I noe mindre grad er også den bygningsmessige kvaliteten og detaljene i selve arkitekturen det. Boligfeltet i kulturmiljøet Husvikåsen er et representativt eksempel på et mindre, men fortettet og svært autentisk boligmiljø for forsvarets ansatte på Østlandet fra 1960-tallet.

Figur 79: Øvre Vargvei i Husvikåsen. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

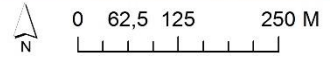
Struktur og bebyggelse i kulturmiljøet Husvikåsen er resultat av en gjennomarbeidet og helhetlig planlegging, typisk for 1960-tallets idealer. Resultatet er et sammenhengende, klart definert og avgrenset område som viser utviklingen i norsk boligplanlegging og arkitektur på 1960- og 1970-tallet. Den sosiale historien knyttet til området, kombinert med arkitektoniske og estetiske kvaliteter, gjør at området har nasjonal og regional verdi.

Husvikåsen er en svært viktig kilde til historisk kunnskap. Kulturmiljøet dokumenterer byens utvikling på 1960- og 70-tallet, og den moderne velferdsstaten og bo- og levevaner i perioden. Den estetiske opplevelsen av arkitektur, gateløp og hager gjør at det knytter seg store opplevelsesverdier til området. Dette kan igjen gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. Formidlingspotensialet knyttet til kulturmiljøets utviklingshistorie og økonomiske verdier forbundet med at området er et meget attraktivt bomiljø, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Husvikåsen forsterkes av egenskaper som autentisitet og lesbarhet.

Område 7: Husvikåsen

Figur 80: Kulturmiljø 7 - Husvikåsen.

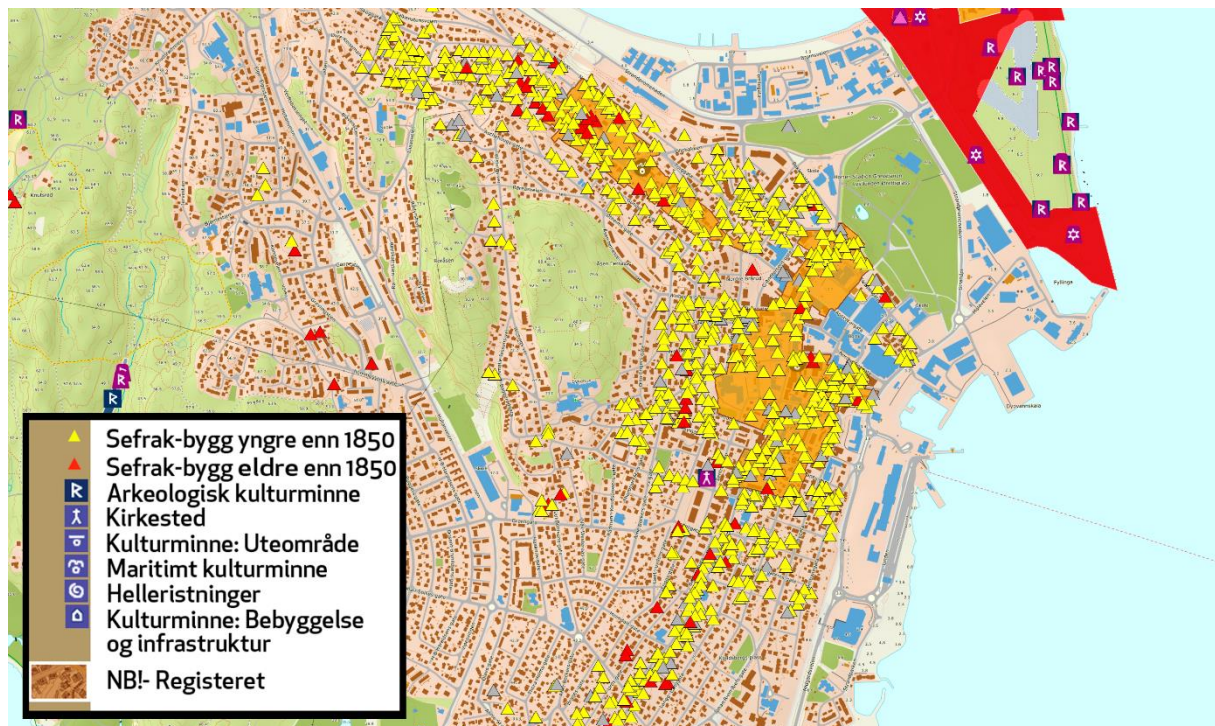
Horten kommune

Prosess og resultater

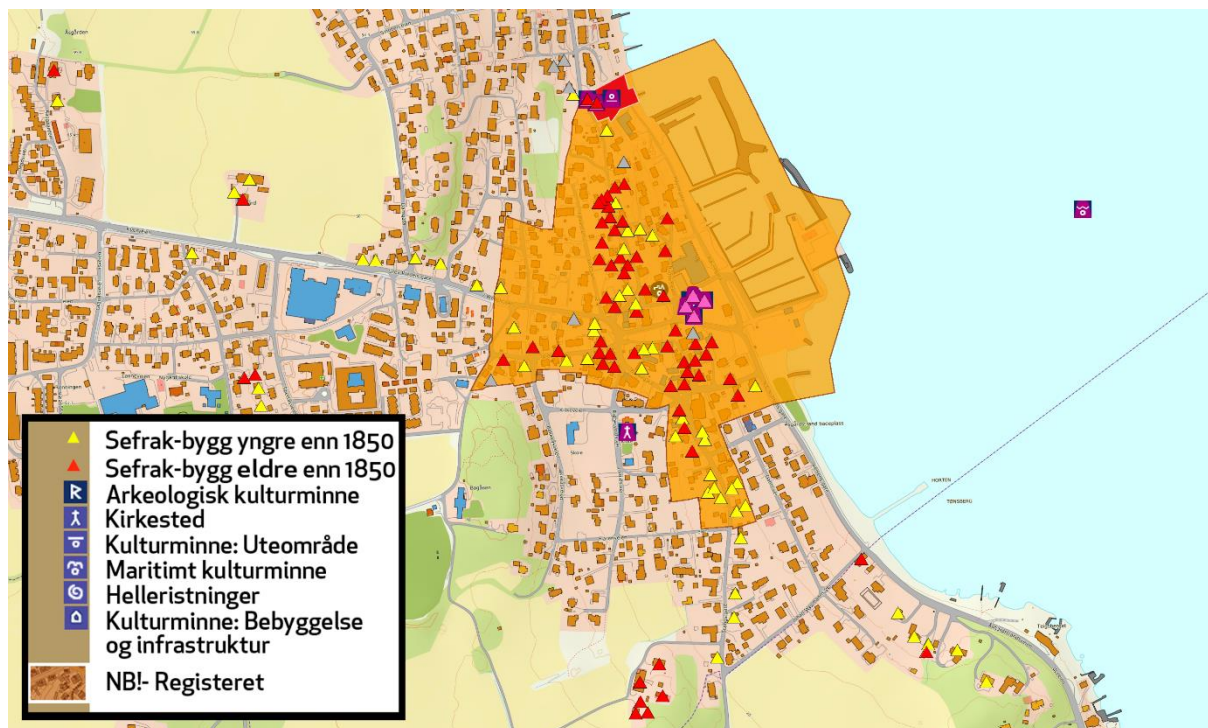
Seks områder ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Horten kommune. Områdene ble verdivurdert, og vurderingen viste at fem av dem hadde nasjonal og/eller regional verdi. De fem kulturmiljøene er: 1) Keisemark, 2) Bekkegata, Løkkegata og Torggata, 3) Storgata, 4) Sentrumsområder fra Nordre Enggate til Ferjegata og 5) Åsgårdstrand. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

I dag er det to kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i Horten kommune som inngår i RPBA. De to er: Edvard Munchs hus og Karljohansvern, Indre havn, Løvøya og Falkensten. Hvis de fem kulturmiljøene som er foreslått ovenfor også tas inn, vil kommunen ha til sammen syv kulturmiljøer innenfor langsiktige utviklingsgrenser i revidert RPBA.

Fire områder i Horten kommune er registrert i Riksantikvarens NB!-register. Det er Karljohansvern, Keisemark, Storgata og Åsgårdstrand. Karljohansvern og Edvard Munchs hus i Åsgårdstrand inngår som kulturmiljøer er i eksisterende RPBA. Keisemark, Storgata og Åsgårdstrand foreslås tatt inn nå i forbindelse med at planen revideres.

Figur 81: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Horten.

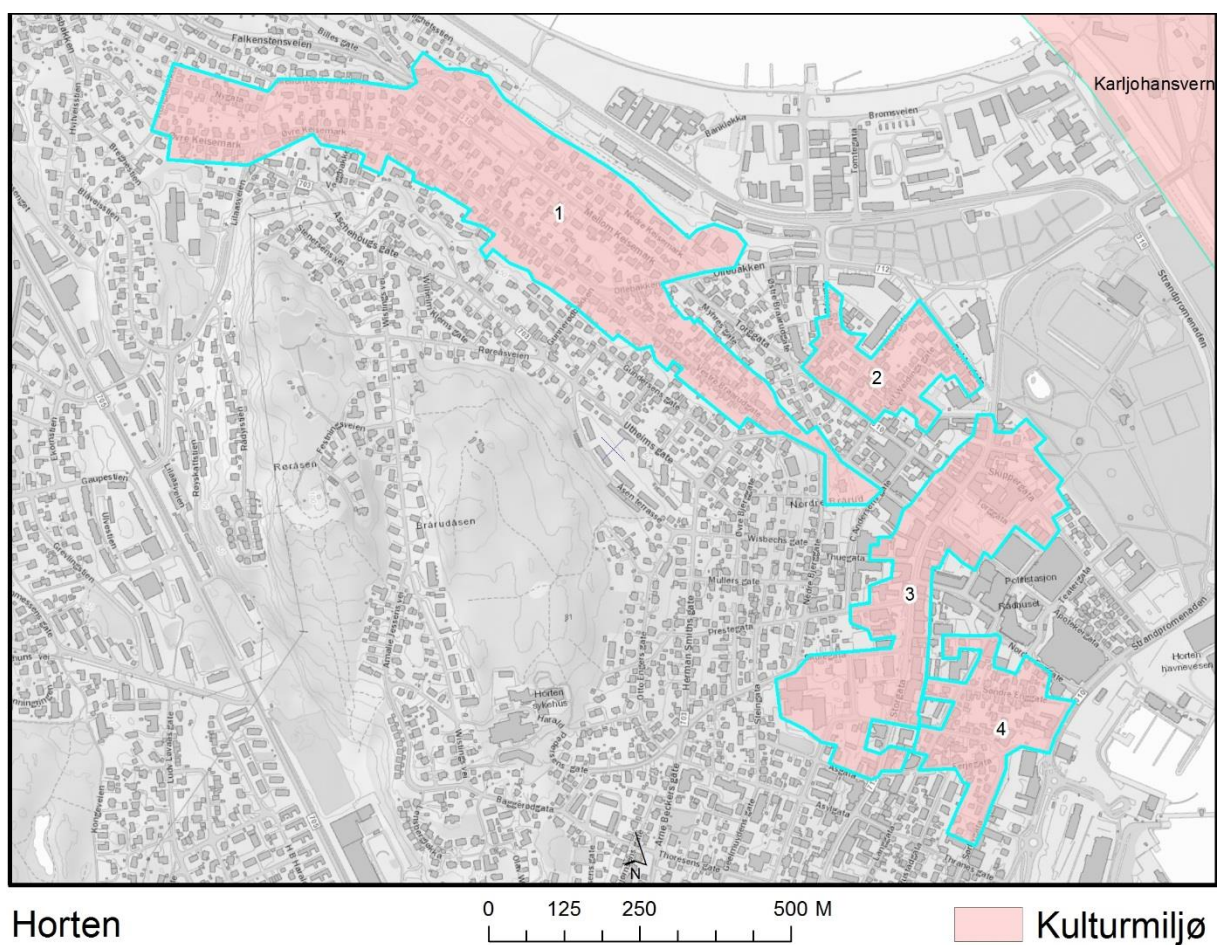

Figur 82: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner i Åsgårdstrand.

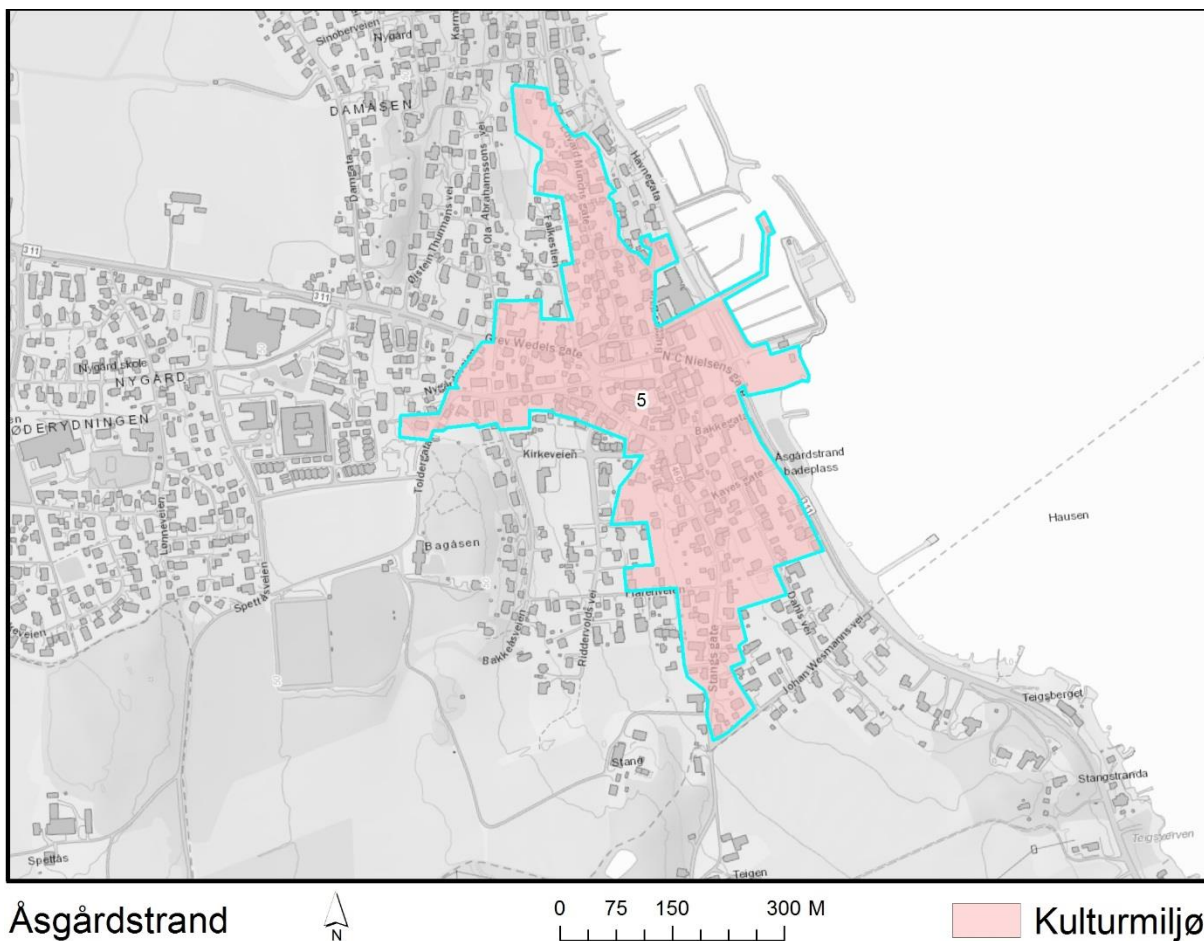
Resultatene fra verdissetingen og verdivektingen av kulturmiljøene er oppsummert i tabellen og på kartene nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og regional verdi	Kriterier	Kommentar
11. Keisemark	Arkitekturhistorie , byutviklingshistorie, militærhistorie og sosialhistorie.	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret Utbyggingen av Keisemark skjedde på grunnen som opprinnelig tilhørte Nordre Braarud gård. Hovedhuset etter gården er derfor innlemmet i kulturmiljøet.
12. Bekkegata, Løkkegata og Torggata	Arkitekturhistorie , byutviklingshistorie, militærhistorie og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	
13. Storgata	Arkitekturhistorie , byutviklingshistorie, militærhistorie og samferdselshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NB!-registeret
14. Sentrumsområder fra Nordre Enggate til Ferjegata	Arkitekturhistorie , byutviklingshistorie, samferdselshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	

	ie, sosialhistorie og økonomisk historie		
15. Åsgårdstrand	Arkitekturhistorie, byutviklingshistorie, kunsthistorie, sosialhistorie og økonomisk historie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registeret
16. Apenes	Nei	Ikke relevant	Området er preget av endringer som har svekket autentisiteten og dermed også kunnskaps- og opplevelsesverdien.

Figur 83: Oversiktskart A over nasjonalt og/eller regionalt viktige kulturmiljøer i Horten kommune (kulturmiljøet Karljohansvern som allerede inngår i RPBA, vises på kartet uten nummerering).

Figur 84: Oversiktskart B over nasjonalt og/eller regionalt viktige kulturmiljøer i Horten kommune.

I det følgende gis en kort beskrivelse av viktige trekk i Hortens og Åsgårdstrands byutviklingshistorie. Videre følger en presentasjon av de enkelte områdene som er vurdert som nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer. Det gis en kort beskrivelse av hvert enkelt kulturmiljø og en begrunnelse for hvorfor det har nasjonal og/eller regional verdi.

Byutviklingshistorie (Horten)⁸³

Ferjestedet Horten

Den første kjente kilden hvor Horten er nevnt er fra 1582. I kilden beskriver biskop Hans Nilssøn sin reise dette året via Horten som ferjested. Ut fra byens strategiske beliggenhet er det imidlertid grunn til å tro at ferjetrafikken fra Horten har røtter enda lengre tilbake i tid.

Horten ferjested var knyttet til Horten gård, som i 1792 fikk kongelig privilegium. Det første kjente ferjestedet lå på Møringas sørøstside. Fra ferjestedet gikk det ferdselsveier sydover til Borre kirke (nå Storgata) og nordover i retning Apenes (nå Ollebakken og Vestre Braarudgate).

I tillegg til ferjestedet hørte det bakeri, gjestgiveri, saltbrenneri, skipsverft og husmannsplasser til Horten gård. Selve gårdsanlegget lå på Hortenstangen. Andre gårder i området var Apenes, Braarud, Baggerød og Solli. Også under dem lå det husmannsplasser.

Hortenstangen blir Karljohansvern og et selvgrodd tettsted vokser frem

Ved kongelig resolusjon i 1818 ble Hortenstangen valgt som hovedstasjon for den norske marinen. Arbeidet med å etablere marinebasen startet i 1820.

Bebyggelsen utenfor det militære området vokste i første omgang frem langs de eldre ferdselsårene i området. I 1820–1822 ble ferjebryggen flyttet til dagens sted, og Ferjegata ble anlagt fra Storgata og ned til det nye ferjeleiet. Parallelt med Ferjegata og marinens eiendomsgrense mot nord, vokste det frem flere veier mellom Storgata og Strandgaten i Ytre havn. Det ble oppført enkel boligbebyggelse inntil disse veiene. Rustadrabben ble utbygd fra begynnelsen av 1840-årene langs to nye parallellgater til Storgata. Også vest for Storgata ble det anlagt bolighus inntil nye veier og tråkk. Alt dette skjedde i privat regi.

Den andre omgangen med utbygging skjedde i forbindelse med at Keisemark ble utbygd 1849–1850. Det ble da bygd tre rader med hus for verftsarbeidere ved marinebasen.

Figur 85: Øvre Keisemark. Foto: A. B. Wilse.

Figur 86: Hovedbygningen på Nordre Braarud gård.

Kirken på Karljohansvern, som er tegnet av C.H. Grosch, ble oppført i 1854. Torget lå på denne tiden ved kirken. Kirkegården ble utlagt 1853.

Selv om Hortens byutviklingshistorie kan knyttes til funksjonen som ferjested, er det den militære aktiviteten på Karljohansvern som virkelig la grunnlaget for byen. Med den fulgte folk, familier og byutvikling. Hele 1800-tallet var preget av endringer og utvikling på Karljohansvern, men i perioder var det også stagnasjon og lite aktivitet, slik som i årene 1865–1875. Da gikk folketallet i Horten ned fra 6192 til 5457.

Fra ladested til kjøpstad

I 1858 fikk Horten status som ladested, i 1860 ble byen eget tollsted og i 1907 ble Horten utnevnt til kjøpstad. En konsekvens av utviklingen var at sentrum flyttet seg fra Karljohansvern til ladestedet Horten. I 1860 ble torget flyttet fra Karljohansvern til Triangelet, og Lystlunden ble tatt i bruk.

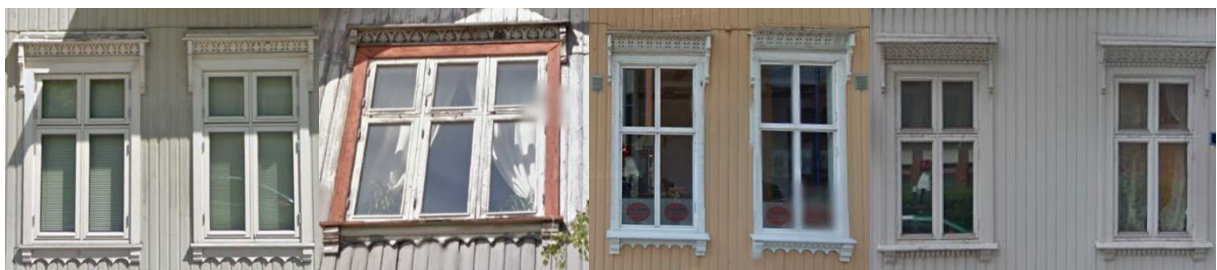

Figur 87: Horten 1903. Foto: A. B. Wilse.⁸⁴

De sentrale delene av dagens by gjennomgikk i perioden fra slutten av 1850-årene til begynnelsen av 1900-tallet en kraftig utbygging. Tidligere gateløp fikk utfyllende bebyggelse, og nye boligområder ble etablert etter en rekke rutenettsplaner og gatereguleringer. I 1867 ble kanalen mellom Indre og Ytre havn sluttført.

Flere branner medførte også endringer. Det var bybranner i 1852, 1859, 1878 og 1881. Brannen i 1859 resulterte i at Storgata ble regulert og at det nåværende torget ble anlagt. Både i 1878 og 1881 brant nordre deler av Storgata. Som følge av dette ble det innført murtvang for visse områder. Murtvengen ble vedtatt i 1881 og 1904. Brannen i 1878 tok med seg bygninger der dagens torg ligger. Branntomten ble ryddet og torget flyttet fra Triangelet.

I 1881 ble Vestfoldbanen ferdigstilt, og Horten fikk tilknytning via et sidespor. Stasjonen lå nede ved havna, nær ferjeleiet. Skolen i Storgata ble bygd i 1879, kirkegården utvidet i 1872 og kapellet oppført i 1886.

Figur 88: Horten har dekor som går igjen i detaljeringen på sveitserstilbygninger. Selv om mange vinduer er byttet ut, er dekoren beholdt mange steder. Foto: Google Street View.

Figur 89: NS Krums kart over Horten 1886.

Byen vokser og får flere institusjoner

I første del av 1900-tallet ble tidligere reguleringer og planer slutført. Dette gjaldt blant annet Torggata.

Den internasjonale situasjonen med utbruddet av første verdenskrig i 1914 fikk også konsekvenser for byutviklingen. I 1916 ble det besluttet at marinens aktivitet skulle utvides, noe som ga økt behov for boliger til verftsarbeidere og marinefolk. For å imøtekomme behovet ble Apenesområdet ferdig regulert og utbygd. Utbyggingen var basert på de engelske havebyideene. De to opprinnelige hustypene i området er tegnet av arkitektfirmaet Morgienstjerne & Eide – et norsk arkitektfirma med kontor i Oslo, etablert av arkitektene Christian Morgienstjerne og Arne Eide.

I 1910 hadde Horten 1 126 bebodde hus. Innbyggertallet var på 9 609. Byen utviklet seg til å bli «hagebyen» i Vestfold, med et hageareal som var over det dobbelte av Tønsbergs, og nesten fem ganger så stort som hagearealet i Sandefjord og Larvik. Horten kjennetegnes fortsatt av å være en hageby.

I 1919 kjøpte kommunen arealer fra Horten bryggeri og Søndre Braarud. Områdene ble regulert i 1920-22 og utbygd etter terrengtilpassede rutenettsplaner. Videre ble havneområdet ved ferjekaia utbygd, og fra 1934 var bilferjen i drift. I 1923 ble det bygd folkeskole i sentrum. Kinoen ved torget stod ferdig i 1936 og politistasjonen i 1939, begge som del av en plan for nybygging rundt torget fra 1930-årene. Lystlunden ble utvidet mot kanalen. Den militære virksomheten på Karljohansvern førte til utstrakt boligbygging utenfor militærområdet.

Figur 90: Dampskipsbryggen 1902. Foto: A. B. Wilse.

Etterkrigstiden og velferdssamfunn

Etter den tyske okkupasjonen av Norge (1940–1945) ble viktige deler av marinens virksomhet flyttet til Bergen. Verftet ble skilt ut som egen bedrift i 1948, og gikk over til mer sivil produksjon.

Nye arealer ble på denne tiden etablert ved store utfyllinger både i Indre og Ytre havn. En ny omkjøringsvei gjennom Lystlunden la til rette for utvikling av nærings- og industriutbygging i disse områdene. Holtanveien ble anlagt for å betjene utbyggingsområder vest for byen og føre en del av trafikken utenfor sentrum.

Torvet fikk en ansiktsløfting etter okkupasjonen. Kommunen leide inn arkitekt Kristofer Lange, en av 1900-tallets mest prisbelønte norske arkitekter, som utarbeidet en plan for utbedring. Toalettet var en viktig brikke å få på plass i disse planene. Horten kino var blitt oppført i 1936, også den etter tegninger av Kristofer Lange.

I sentrumsområdet ble det oppført en del boligprosjekter i form av mindre blokker. De første blokkene ble oppført av Horten boligbyggelag (HBBL) i Åsen Terrasse. Bolignøden var stor allerede før andre verdenskrig og var ikke mindre etterpå. Åsen Terrasse sto ferdig like før 1950, og i tiden 1950-55 ble det oppført firemannsboliger og rekkehus på flere steder, blant annet i Apenesbakken, Karljohansvern, Bikjenmyra, Grønligata, C. Andersensgate, Hasselbakken og Selvikveien.

Omstilling og endring

Fra 1970-tallet og frem til i dag har næringslivet i Horten gjennomgått store omstillinger. Horten Verft ble nedlagt i 1986, samtidig som et miljø for elektronikkindustrien ble utviklet. Parallelt med dette var det også omfattende endringer i sentrum. Store områder mellom Nordre Enggate og Skippergata ble sanert i begynnelsen av perioden. Deler av kvartalet ved Hjulmaker Jakobsens gate ble erstattet med boligbebyggelse utformet som tettstilte småhus. Resten av det frigjorte arealet står

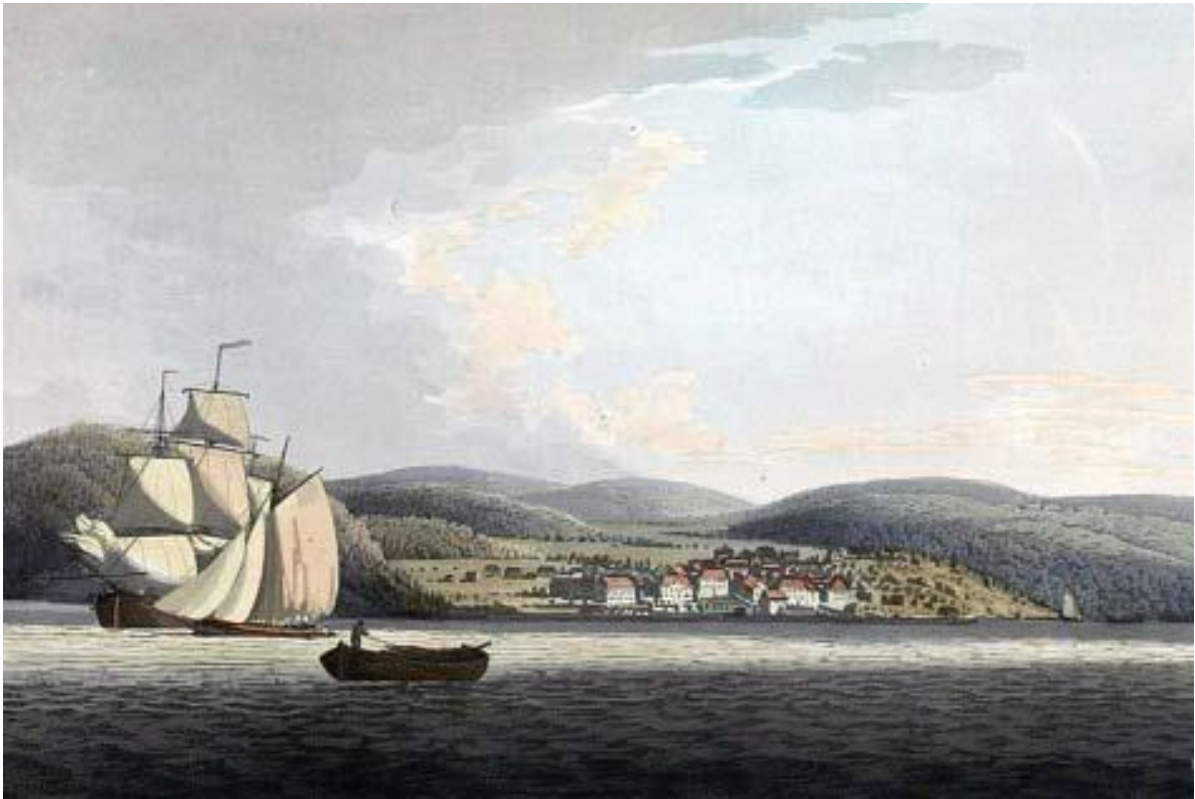
dels ubebygd, men er også disponert til sentrumsfunksjoner som bibliotek, rådhus, kjøpesenter og rutebilstasjon. I området øst for torget ble det etablert et gågatesystem. På begynnelsen av 2000-tallet ble Sjøsidens kjøpesenter oppført og handelskjernen langs Storgata og Apotekergata forsterket.

Byutviklingshistorie (Åsgårdstrand)⁸⁵

Det var med utgangspunkt i gårdene Åsgården og Store Stang at Åsgårdstrand som ladested ble etablert på 1500-tallet. Stedet var preget av trelasthandel og var utskipingshavn for tømmer.

I 1683 ble Åsgårdstrand underlagt grevskapet Jarlsberg. I 1741 innførte den dansk-norske kongen, etter påtrykk fra borgerne i Tønsberg, et forbud mot trelasthandel i Åsgårdstrand. Seksten bønder fra Borre, Undrumsdal, Sem og Slagen ba imidlertid den daværende greven, Fredrik Anton Wedel-Jarlsberg, om støtte. Greven oppholdt seg i København på denne tiden og må ha fremmet saken, for i 1742 ble forbudet opphevet. Kongen vedtok at trelasthandelen igjen skulle være tillatt, ikke bare i Åsgårdstrand, men også i uthavnene Holmsbu og Lerbrygge (Sande). Kjøpmennene i Holmestrand oppfattet trolig dette som en trussel mot deres posisjon, for de søkte kongen om byprivilegier og fikk det innvilget i 1752. Privilegiene innebar at kjøpmennene fikk enerett på handel med innenriks- og utenriksvarer i hele tolldistriktet. Det ble bare tatt ett forbehold: Borgere som slo seg ned i Åsgårdstrand skulle ha rett til å drive trelasthandel og handel med innenriksvarer. Som konsekvens av dette slo kjøpmennene seg ned i Åsgårdstrand og overtok mer eller mindre trelasthandelen.

I 1752 hadde byen ladestedsrettigheter for innenlandske varer og tømmer til Nederland, og byen var et handel- og sjøfartssted med kjøpmannsmiljø og rederier. På 1700-tallet bestod bebyggelsen av patrisierhus nede ved havnen, samt bebyggelse nordover og vestover. Arbeiderboliger, boliger for fiskere, håndverkere og lignende, ble bygd fra Edvard Munchs gate og Strandstien til Thaulows plass. Dette var frittliggende småhus med saltak i 1–1,5 etasje, langs gaten i selvgrodd struktur. Det meste av tettstedets næringsgrunnlag kom fra sjøen. En stor del av den mannlige befolkningen var sjømenn og/eller redere. Åsgårdstrand fikk offentlig skole i 1774 og egen tollstasjon i 1791.

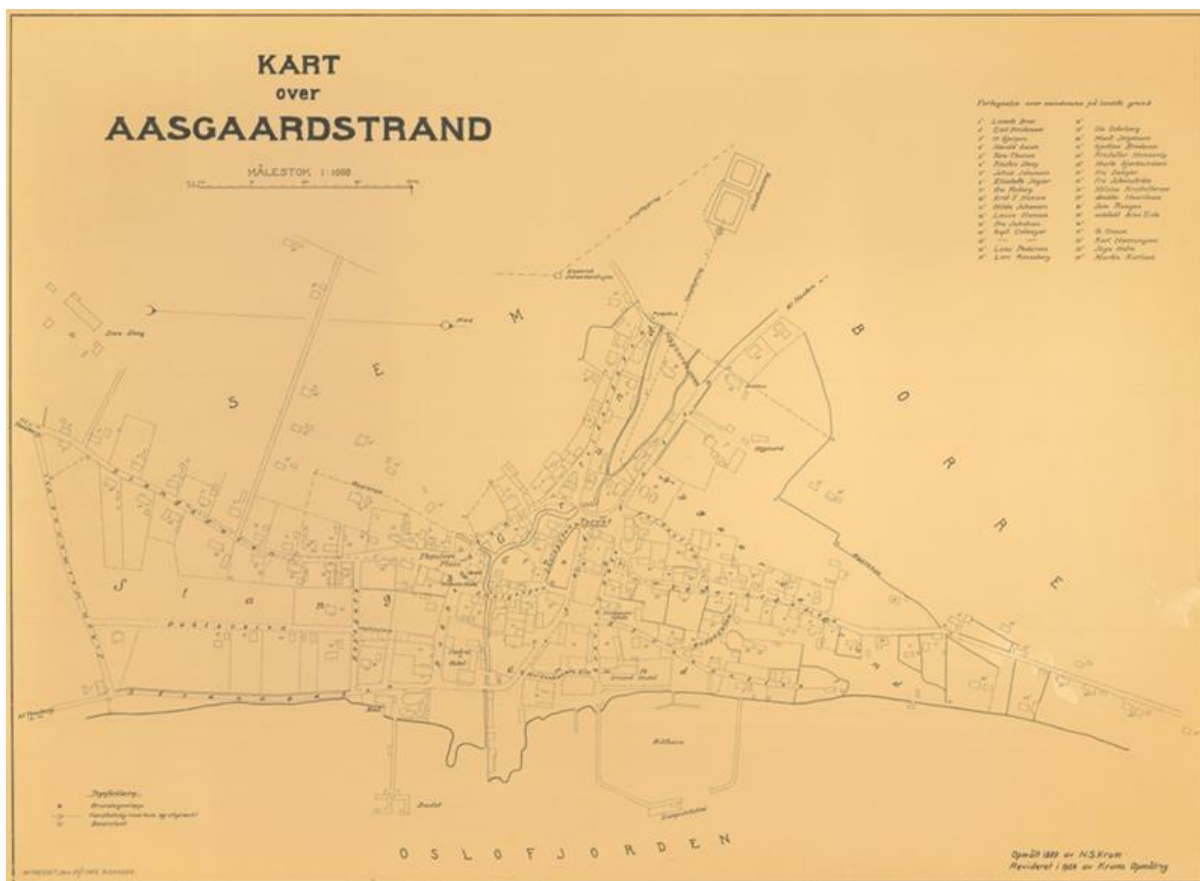

Figur 91: Åsgårdstrand 1800. Maleri av John William Edy.

Rundt år 1800 ble byens første molo-/bryggeanlegg etablert i enden av Havnegaten. Havnen var en livlig utførselshavn for trelast utover hele 1800-tallet. I 1830 var om lag 20 skip registrert i Åsgårdstrand og det var 3 skipsverft i området.

I tillegg til å være et handel- og sjøfartssted, ble byen i økende grad også et feriested utover på 1800-tallet. Det at hjuldampere «Bjørn Farmand», som gikk mellom Kristiania og Sandefjord, fikk stoppested i Åsgårdstrand i 1858, var avgjørende for utviklingen. Byen hadde flere hoteller og Åsgårdstrand Bad ble etablert i 1862. Her kunne kondisjonerte mennesker ta varme og kalde sjøbad, samt damp- og gytjebad. Mange hus hadde privat losji for badegjester.

På slutten av 1800-tallet utviklet Åsgårdstrand seg til å bli en kunstnerby. Her fant kunstnerne inspirerende natur, vakkert lys, sunn luft og ro til å arbeide uforstyrret. Dessuten var husvære, matlaging og kvinner til å ta klesvask lett tilgjengelig og billig. Edvard Munchs motiver fra Åsgårdstrand er i verdensklasse og har vært viktig for stedsutviklingen i nyere tid. Munks hus er en viktig del av byens kulturarv.

Figur 92: NS Krums kart over Åsgårdstrand.

Utviklingen av Åsgårdstrand som ferie- og kunstnerby fortsatte frem til andre verdenskrig. Sjøen som næringsvei avtok i dette tidsrommet, men mange fastboende var likevel sjømenn og hvalfangere.

Perioden etter andre verdenskrig og frem til i dag har vært preget av viktige enkelthendelser og ulike utviklingstrekk. Da Åsgårdstrand feiret sitt 400-årsjubileum i 1950, kom et kommunalt pålegg om hvitmalte hus. Ny skole ble bygd i 1956. Som konsekvens av at bilen ble allemannseie på 1960-tallet, ble byens veinett oppgradert de påfølgende tiårene. Et annet utviklingstrekk som preget 1960-årene, og som har pågått frem til i dag, er stadige utvidelser av Åsgårdstrand i form av nye boligfelt. I 1974 ble byen verneområde. På 1980-tallet ble Paletten kjøpesenter etablert og handelsfunksjonene flyttet ut av sentrum.

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Keisemark

Beskrivelse

Mye av boligbyggingen i Horten på 1800-tallet, inklusivt utbyggingen av kulturmiljøet Keisemark, skjedde på grunnen som opprinnelig tilhørte Nordre Braarud gård. Gården ligger i svakt skrånende terreng på oversiden av Storgata. Nordre Braarud gård er nevnt i middelalderkilder og har vært en viktig gård i området. Etter at Horten ble valgt til hovedstasjon for den norske marinen, ble Nordre Braaruds jordeiendom solgt eller bortfestet til hustomter. Hovedbygningen ble brukt som poststasjon fra 1801 til 1861, og fungerte også som skystasjon en kort tid på 1800-tallet. Nordre Braarud gård har en monumental plass i bybildet i Horten. Dagens hovedbygning, det eneste som står igjen etter gården, skal være bygd i to etapper. SEFRAK-registeret angir at bygningen er oppført på slutten av 1700-tallet. Stilmessig tilhører den empirien/klassisismen.

Keisemark er et stort, sammenhengende kulturmiljø som i tillegg til hovedbygningen etter Nordre Braarud gård, omfatter boligbebyggelsen langs Øvre, Mellom og Nedre Keisemark, samt vestre Braarudgate. Her bestemte staten i 1848 å legge ut tomter til tre rader med hus for verftsarbeidere ved marinebasen. Husene skulle gi rom for minst én arbeiderfamilie. Bakgrunnen for beslutningen var statlig oppkjøp av grunn fra gårdene Braarud og Falkensten, etter at en foreslått utvidelse av brakkebyen på marinens område var blitt avslått.

Bebyggelsen langs Øvre, Mellom og Nedre Keisemark, samt vestre Braarudgate, består av trehus i 1,5 etasjer, med saltak eller halvvalmet tak. Husene er hovedsakelig oppført i perioden 1850–1900. Enkelte bygninger er flyttet fra Stavern, og kan være betydelig eldre. Husene ligger med samme avstand til gaten. Dette oppleves særlig der gateløpene er helt strake. De ble oppført med 20 alens mellomrom og trukket 5 alen tilbake fra veikanten (1 alen tilsvarer 0,62 m). Eiendommene har frodige hager og mange har stakittgjerder.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Keisemark er et tidlig og sjeldent eksempel på statlig oppkjøp av grunn og tilrettelegging for boliger til arbeidere rundt 1850. Karljohansvern er det eneste militære anlegget i Norge hvor det gjennom hele 1800-tallet var utvikling og økt aktivitet. Keisemark dokumenterer hvordan den militære aktiviteten ved anlegge bidro til å forme byutviklingen. Kulturmiljøet gir også innblikk i hvordan hverdagslivet til arbeidere på slutten av 1800-tallet fortonet seg. Områdets historie, kombinert med arkitektur og bebyggelsesstruktur, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Keisemark er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, militær aktivitet og sosiale forhold i Horten, men også i Norge og Vestfold. I lys av dette har kulturmiljøet store opplevelsesverdier. Formidlingspotensialet som ligger i området, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet svært store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Keisemark forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, lesbarhet og variasjon.

Kart

Område 1: Keisemark

0 62,5 125 250 M

Kulturmiljø

Figur 93: Kulturmiljø 1 – Keisemark.

Bekkegata, Løkkegata og Torggata

Beskrivelse

Kulturmiljøet Bekkegata, Løkkegata og Torggata er et trehusmiljø med bebyggelse fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Unntaket er Bekkegata som er et av Hortens eldste gateløp, hvor bebyggelsen ble anlagt før 1858. Kulturmiljøet har et tydelig rutenett som også stammer fra slutten av 1800-tallet. Det er enkelte eldre murbygninger fra før 1920 i området. Disse representerer historisk murarkitektur fra slutten av 1800-tallet og fremover i tid. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Hovedbygningene i Bekkegata, Løkkegata og Torggata ligger ut mot gateløpet, mens hagene er i bakkant. De fleste bygningene er trebygninger i sveitserstil i 1,5 etasjer med saltak. Mange av sveitserbygningene har beholdt sin opprinnelige dekorering, med snekkergleder rundt dører og vinduer. Dekoreringen er lik på flere av husene. Innenfor området er mange eldre uthusbygninger bevart.

Folketellingen fra 1900 viser at mange menn som bodde i Bekkegata, Løkkegata og Torggata var verftsarbeidere eller ansatt i marinen. Det var også en del håndverkere i området og noen fiskere.

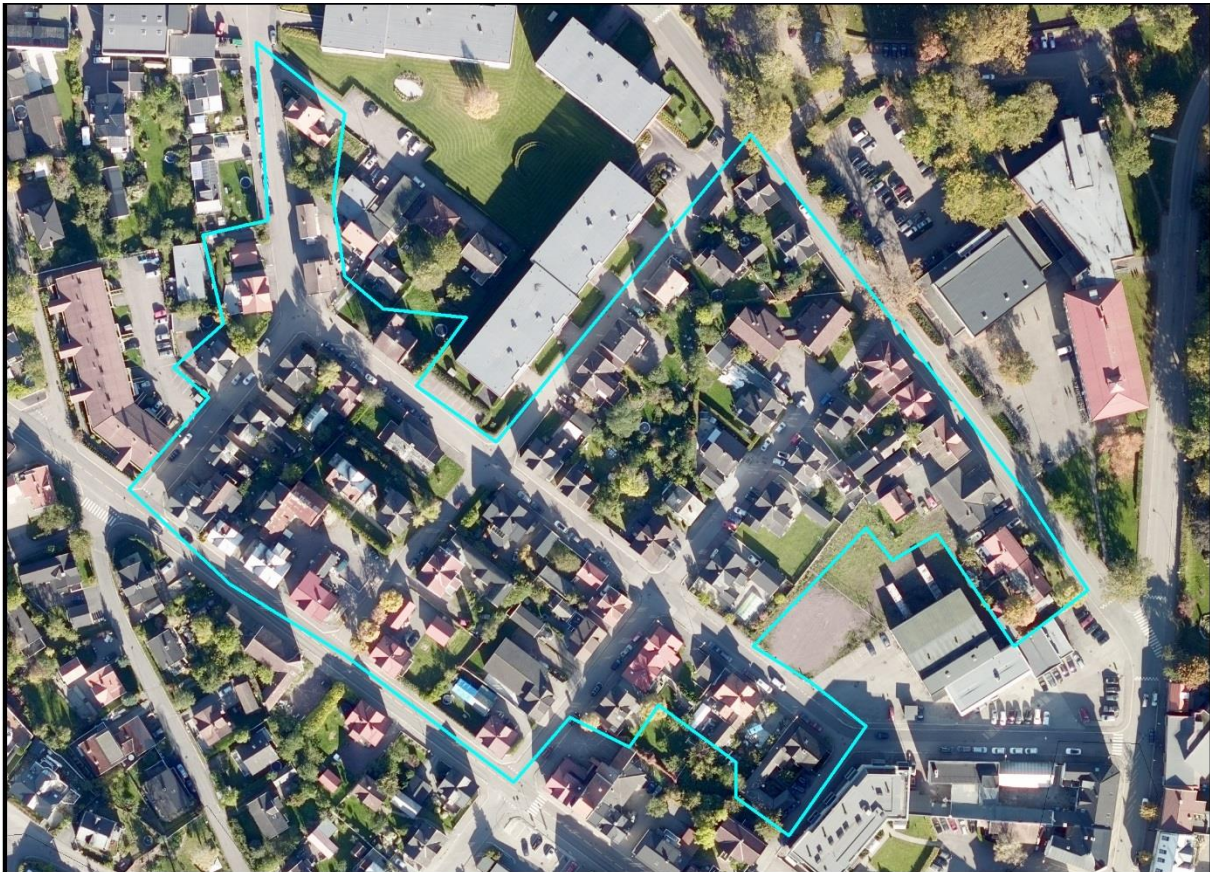
Begrunnelse

Bekkegata, Løkkegata og Torggata er et velbevart, typisk boligområde fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Bekkegata knytter kulturmiljøet til Hortens eldste historie. Det er områdets historie, i kombinasjon med arkitektur og helhet, som gir kulturmiljøet regional verdi

Bekkegata, Løkkegata og Torggata er en viktig kilde til kunnskap om byutvikling, hverdagsliv og sosiale forhold i Horten og Vestfold på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Kulturmiljøet har konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen. Det kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som identitet og stedstilhørighet. Formidlingspotensialet som ligger i området, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir Bekkegata, Løkkegata og Torggata store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Bekkegata, Løkkegata og Torggata forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, lesbarhet, tidsdybde og variasjon.

Kart

Område 2: Bekkegata, Løkkegata og Torggata

0 25 50 100 M

Figur 94: Kulturmiljø 2 – Bekkegata, Løkkegata og Torggata.

Storgata

Beskrivelse

Kulturmiljøet Storgata kjennetegnes av en lang hovedgate inn mot sentrum. Storgata var innfartsveien til Karljohansvern, og før dette Horten gård. Det ligger derfor bygninger langs gaten som er eldre enn selve byen. Storgata følger grovt sett kystlinjen og har en rekke korte, tverrgående gater. Bygningene i området utgjør sammen med gateløp, hager, plasser og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø

Mesteparten av bebyggelsen langs Storgata er fra tiden rett etter marinens etablering. Husene er i 1–2 etasjer, med møner som går parallelt med gateløpene. De eldste husene har empirens stiltrekk, mens de som er bygd senere er i sveitserstil. I søndre del av kulturmiljøet er bygningstypene fremdeles bevart. Mot torvet i nord preges området av en tettere og mer bymessig bebyggelse med

bygårder i mur i 2–4 etasjer. Bygårdene ble oppført i perioden 1881–1910 som følge av murtvang etter flere bybranner. Torvet ble anlagt etter en brann i 1878, hvor 19 hus brant ned.

I 1946 ba Horten kommune Kristofer Lange om å komme med forslag til en forbedring av torvet. Et av tiltakene var å etablere et toalett. Dette stod ferdig i 1948. Lange hadde på det tidspunktet allerede tegnet kinoen som sto ferdig i 1936. Både kinoen og toalettet hører stilmessig til den tidligste funksjonalismen, og har høye arkitektoniske kvaliteter.

Storgata har vokst frem over tid, og har derfor både stor variasjon og tidsdybde. Området preges av bygninger og plasser som ivaretar viktige sentrumsfunksjoner, slik som kino, skole og torv.

Begrunnelse

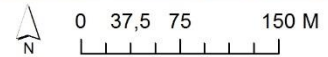
Storgata har vært og er en viktig ferdselsåre inn til Horten. Utviklingen av kulturmiljøet er tett knyttet til denne funksjonen og til den militære aktiviteten på Karljohansvern. Områdets historie, sammen med arkitektur og helhet, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Storgata er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, militær aktivitet og samferdsel i Horten, men også i Norge og Vestfold. Bygningene i området er godt bevart og kulturmiljøet har konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen. Dette kan igjen gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som identitet og stedstilhørighet. Formidlingspotensialet som ligger i området, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Storgata forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, lesbarhet, tidsdybde og variasjon.

Område 3: Storgata

Figur 95: Kulturmiljø 3 - Storgata.

Sentrumsområder - Nordre Enggate til Ferjegata

Beskrivelse

Kulturmiljøet bestående av sentrumsområder fra Nordre Enggate til Ferjegata preges av selvgrodde gateløp og eldre trehusbebyggelse. Gateløpene har blitt til som naturlige forbindelseslinjer mellom Storgata og havnen i perioden før Horten ble ladested. Ferjegata ble eksempelvis anlagt rundt 1820 i forbindelse med at det ble bygget ny ferjekai. Bygningene i området utgjør sammen med gateløp, hager, plasser og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Bebyggelse er i hovedsak oppført på 1800-tallet. Om lag 30 % er fra før 1858. Bygningene er i 1–1,5 etasjer, med panelt tømmer og saltak. Mange er relativt små. Området har også noen få bygninger i mur som er oppført rundt 1900. Kulturmiljøet har blitt til over tid og har derfor stor variasjon og tidsdybde.

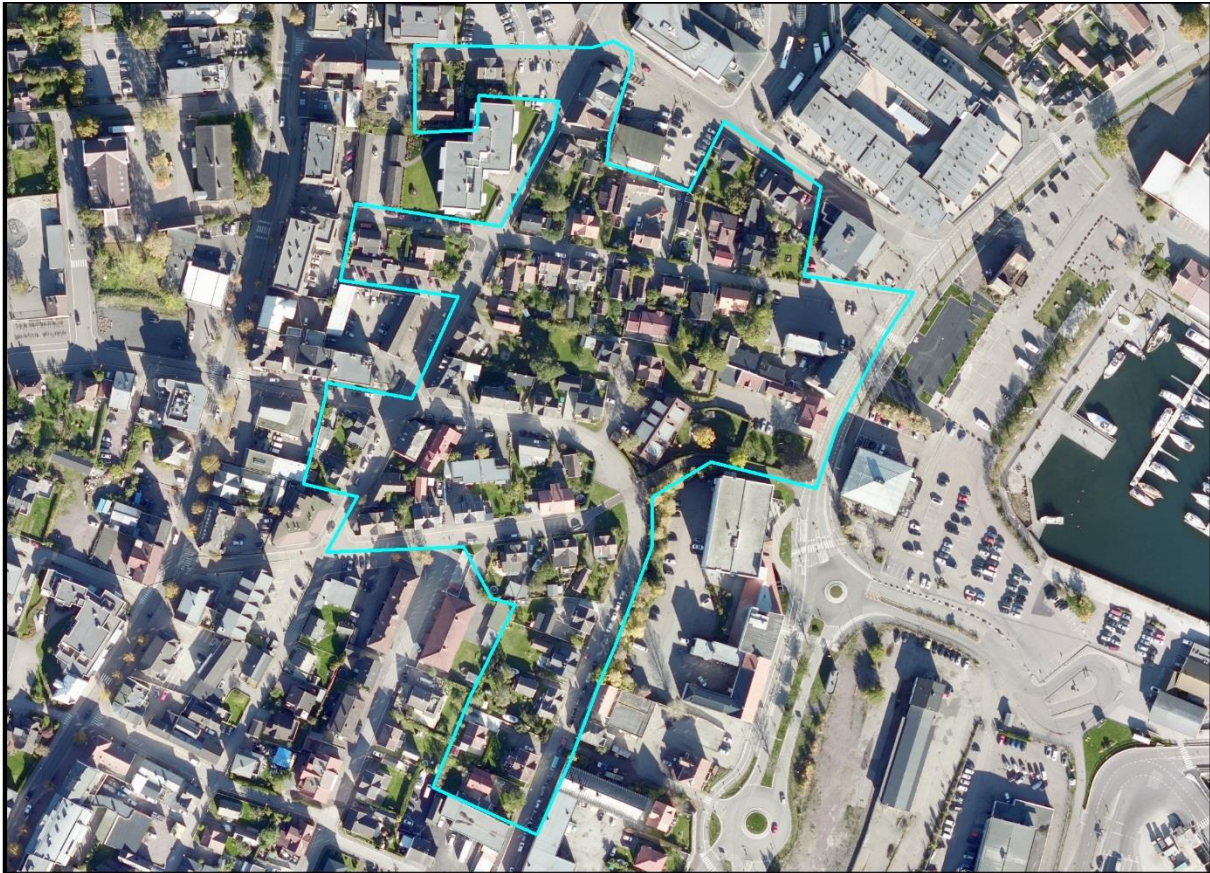
Begrunnelse

Kulturmiljøet bestående av sentrumsområdene fra Nordre Enggate til Ferjegata representerer den selvokste delen av Horten fra før 1858, med naturlige gateløp og boligbebyggelse inntil disse.

Kulturmiljøet dokumenterer vanlige folks levekår på 1800-tallet, og er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, sosial utvikling og økonomiske forhold i Horten, men også i Norge og Vestfold i perioden. Det knytter seg svært store opplevelsesverdier til den estetiske opplevelsen av trehusmiljøet. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som identitet og stedstilhørighet. Formidlingspotensialet som ligger i området, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet forsterkes av egenskaper som alder, autentisitet, lesbarhet, tidsdybde og variasjon.

Kart

Område 4: Nordre Enggate til Ferjegata

0 25 50 100 M

Figur 96: Kulturmiljø 4 – Sentrumsområder - Nordre Enggate til Ferjegata.

Åsgårdstrand

Beskrivelse

Åsgårdstrand er en selvokst by. Den tidligere bekken og gamle veifar har vært strukturerende for hvor folk har bygd hus. Bekken gikk ned til sjøen, midt mellom Grev Wedels gate og Toldergaten, over Bakkegata, like sør for Torvet, og dreide så noe sørover, men lå hele tiden noe nord for Bakkegata. Bekken ble lagt i rør på 1930-tallet. De eldste veifarene i Åsgårdstrand er Toldergata, Stangs gate, Edvard Munchs gate, Grev Wedels gate og N.C. Nilsensgate.

Den eldste bebyggelsen i Åsgårdstrand består av store patrisiergårder og småhus fra slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet. Patrisierhusene ligger ned mot havnen. Disse var handelsmennenes gårder med hovedhus, lagerbygg, uthus, staller osv. Øvrig gammel bebyggelse, fra før 1850, er i hovedsak i mindre skala. Bygningene er lagt inntil gaten med uthus og hage i bakkant. Denne strukturen er å finne fra og med Thaulows plass i Stangs gate, via Smalgangen og langs hele Edvard Munchs gate frem til Munchs hus, men den eksisterer også i nedre del av Toldergaten. Mange av bygningene fra før 1850 har detaljeringer som stilmessig tilhører Louis XVI stil. Fra rundt 1850 og fremover i tid ble det vanligere å trekke boligene noe tilbake fra gateløpet og i større grad legge hager foran husene mot gaten. Dette er særlig synlig i Stangs gate, men også i nyere boligområder.

Åsgårdstrand har vokst frem over tid. Gateløpene og bebyggelsen har derfor variasjon og tidsdybde. Området kjennetegnes av malte trehus i 1,5 – 2 etasjer. Skala og volum varierer etter alder og funksjon. De fleste husene er hvitmalte, da dette ble pålagt av kommunen i 1950. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager, plasser og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Begrunnelse

Åsgårdstrands viktige posisjon som badeby og feriested forteller om enklere kommunikasjon og om fremveksten av velferdssamfunnet. Likevel er det kunstnerbyen Åsgårdstrand, og da spesielt Edvard Munchs tilknytning til stedet, som er unik og som gir byen (inter)nasjonal verdi som kulturmiljø. Åsgårdstrands historie, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Åsgårdstrand er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, grevskap, kunstnerliv, økonomi og sosiale forhold i Åsgårdstrand, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til trelasthandelen, grevskapet og turismens/rekreasjonens betydning for byutviklingen. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Åsgårdstrand unike opplevelsesverdier knyttet til opplevelsen av kjente kunstneriske motiver i by- og landskapsbildet. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet svært store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Åsgårdstrand forsterkes av egenskaper som alder, autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Kart

Område 5: Åsgårdstrand sentrum

Figur 97: Kulturmiljø - Åsgårdstrand.

Færder kommune

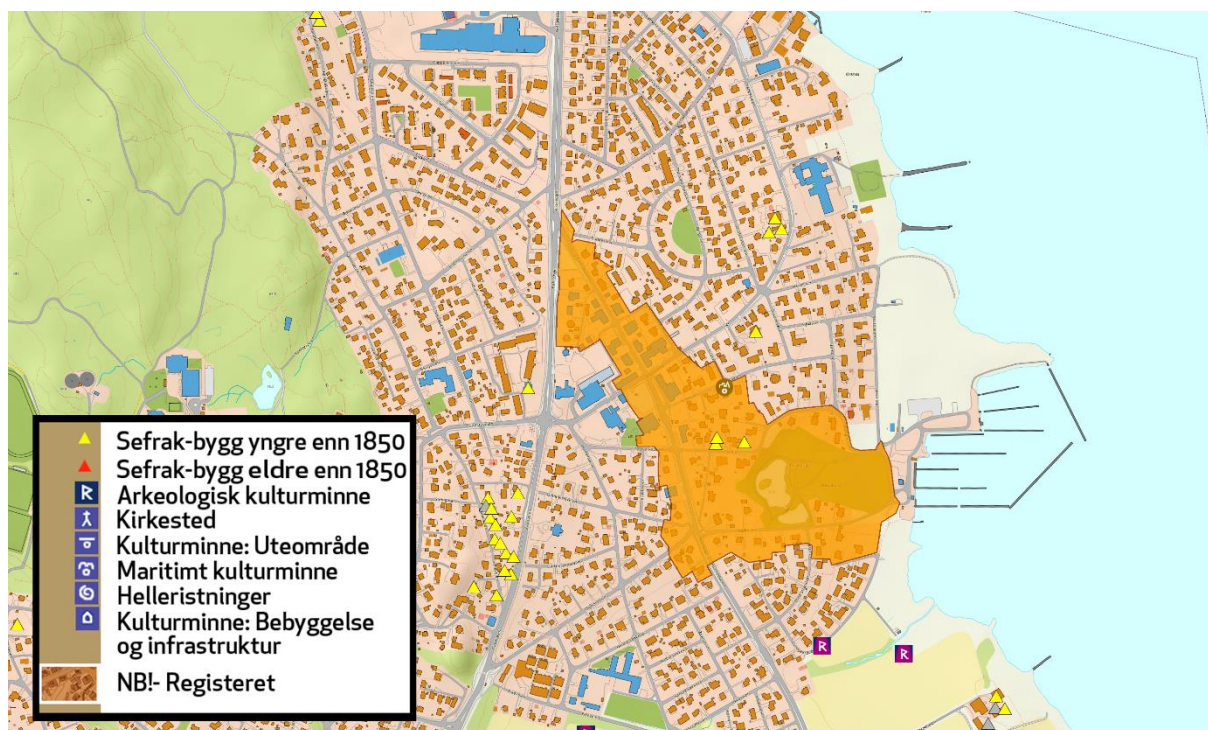
Prosess og resultater

Ett område, Teie, ble spilt inn som mulig nasjonalt og regionalt viktig kulturmiljø i Færder kommune. Tidligere Nøtterøy og Tjøme kommuner, nå Færder, har ikke utarbeidet langsiktige utviklingsgrenser. Det finnes likevel områder i kommunen som anses som kjernene i den fremtidige utviklingen, på en måte som kan sammenliknes med områdene innenfor langsiktige utviklingsgrenser. Dette gjelder områdene rundt Teie, Borgheim og Tjøme sentrum.

Samtidig som fylkeskommunens arbeid med Kulturmiljøer i byer og tettsteder foregikk, har Færder kommune fått gjennomført en DIVE-analyse for å identifisere hvordan de kulturhistoriske verdiene i området skal vektes i den videre utviklingen av Teie. DIVE er en metode for kulturhistorisk stedsanalyse som er ment å synliggjøre kulturmiljøers kvaliteter, muligheter og handlingsrom i by- og stedsutvikling. Dette er en mer detaljert og nyansert metodikk enn hva prosjektet *Kulturmiljøer i byer og tettsteder* ellers har lagt til grunn. Det ble derfor tidlig i prosessen besluttet at DIVE-analysen skulle danne grunnlag for verdivurderingen i prosjektet. Analysen kan leses her: <https://www.færder.kommune.no/aktuelle-saker/dive-analyse-for-teie.5682.aspx>.

I DIVE-analysen ble tre områder vurdert til å ha stor eller middels til stor verdi. Kulturarv og kommunen anser i fellesskap at dette tilsvarer prosjektets «nasjonal og regional verneverdi». De tre områdene er 1) Teie hageby, 2) Sitronskiva og 3) Ørsnesalléen. Det foreslås at områdene tas inn i revidert RPBA.

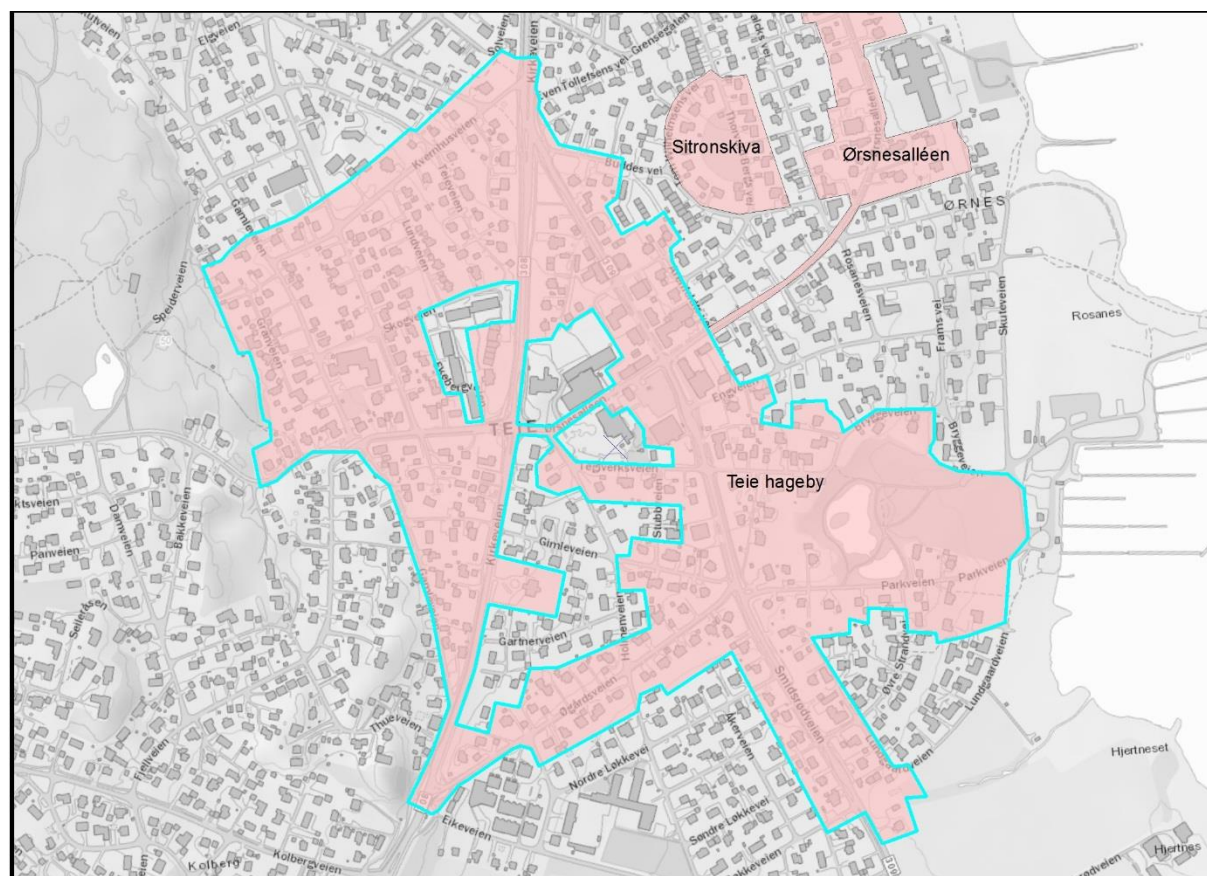
Bare ett område i Færder kommune inngår i NB!-registeret: Nøtterøy hageby på Teie. I den videre dialogen med Riksantikvaren foreslås det at avgrensningen av NB!-området på Teie gis sammenfallende avgrensning med det som foreslås her.

Figur 98: Kart som viser NB!-områder, SEFRAK-registreringer og fredete kulturminner Teie-området.⁸⁶

Resultatet av verdisettingen og verdivektingen er oppsummert i tabellen og på kartet nedenfor:

Kulturmiljø	Nasjonal og/eller regional verdi	Kriterier	Kommentar
1. Teie hageby	Arkitektur-, byutviklings- næringslivs-, sosial- og samferdselshistorie	1, 2, 3, 4 og 5	NBI-registret
2. Sitronskiva	Administrasjons-, arkitektur-, byutviklings- og vei-historie	1, 2, 3, 4 og 5	
3. Ørnesalléen	Arkitektur-, byutviklings- næringslivs- og sosialhistorie	1, 2, 3, 4 og 5	

Område 1: Teie hageby N 0 50 100 200 M Kulturmiljø

Figur 99: Oversiktskart med nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer på Teie.

I det følgende gis en kort beskrivelse av viktige trekk i Teies utviklingshistorie. Videre følger en presentasjon av de enkelte områdene som er vurdert som nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer. Teksten er hentet fra DIVE-analysens sluttrapport, med forkortelser og tilpasninger.

Det gis en kort beskrivelse av hvert enkelt kulturmiljø og en begrunnelse for hvorfor det har nasjonal og/eller regional verdi.

Utviklingshistorie

Hovedgård

På Teie er det registrert flere løsfunn (2017) som vitner om tidlig bosetting i området. Ved Hjertnes gård er det funnet en udatert bronsegjenstand samt en mynt fra høymiddelalder. På jordet sør for Eikeveien er det funnet et pilgrimsmerke fra middelalderen, og et spinnehjul, en sølvgjenstand og et vektlodd som alle er førreformatoriske. Rundt Teie hovedgård er et større område registrert som del av middelalderbyen i Tønsberg. I Teieskogen finnes førreformatoriske hulveier. Det er likevel ikke funn fra forhistorisk tid innenfor området vi i dag oppfatter som «Teie», og vi vet ikke mye om den forhistoriske bosetningen i eller bruken av området.

I middelalderen var Teie og Nøtterøy skilt fra Tønsberg med et smalt sund, kalt Skiljasteinsund. I løpet av Håkon Håkonssons regjeringstid (1247-1263) ble en kanal gravd ut gjennom sundet, noe som var et stort og unikt tiltak i norsk middelalder. Teie hovedgård var bispegård og tilhørte Oslo bispestol frem til reformasjonen. Da ble alt av jordegods som hadde tilhørt bispestolene, i likhet med klostergodset, inndratt under kronen og lagt under Sem kongsgård. Etter Svartedauden (1349/50) var Teie ødegård, men driften ble gjenopptatt i 1580. Mathias Føyn overtok Teie i 1789, og utbedret bygningsmassen. Dagens hovedbygning stod ferdig i 1803. I 1838 var Teie den største gården på Nøtterøy.

Sjøfart, industri og sysselsetting

Ved utvidelsen av Tønsberg bys grenser i 1877 ble en stor del av gårdens innmark med bygninger, park og hage lagt til byen. Skipsverftet, repperbanen og Tønsberg bryggeri fulgte med. I tillegg til Teie hovedgård lå det nord på Nøtterøy to Ørsnes-gårder i 1396, som kan ha vært deler av en gammel storgård som opptok hele stranden fra kanalen og sørover. Rundt 1800 bodde storparten av Nøtterøys sosiale og økonomiske elite på Ørsnes, Teie, Kaldnes og Ramdal. Ørsnes var i 1770- og 80-årene eid av den danske admiral Jacob Arenfeldt. Tønsberg-kjøpmannen Hans Christensen Føien (Føyn) kjøpte gården etter admiralen, og drev den i perioden fra 1785 til 1894. I 1882 ble navnet på en av Ørsnesgårdene (bnr. 2) endret til Rosanes. Gården var eid av Skipsreder Otto Keyser Thoresen. Etter en brann i 1890 fikk Thoresen oppført et nytt våningshus på gården. Bygningen er den samme som står på eiendommen i dag. Tønsberg teglverk ble etablert på gnr. 1 bnr. 9 av overrettssakfører J. Meyer i 1875, og lå der det i dag er en fotballbane. Parsellen hadde Meyer tidligere kjøpt av skipsreder Mathias Føyn. Den inneholdt blåleire, som var et godt råstoff for tilvirking av teglstein. Leiren ble tatt ut i det som i dag er Rosahaugparken og fraktet til fabrikk. Det kom mange arbeidere fra Sverige som tok arbeid på teglverket. En del slo seg til i området øverst i Fjellveien, i det som senere ble kalt «Lille-Sverige».

Den viktigste veien i 1800 var Kirkeveien (opprinnelig Kjøveien), en bygdevei som startet ved Kanalen og delte øya på langs. Før 1872 gikk veiforbindelsen fra Kanalen via Rambergveien, Banebakken og Gamleveien. Teie hovedgård hadde den gang en privat vei fra tunet og over Teiejordene. Det ble etterhvert et sterkt press for å få åpnet en offentlig vei, og i 1872 ble grunn til vei ekspropriert (Gamleveien).

Jordbrukslandskapet og gårdstrukturen endret seg i liten grad før 1900. Endringene i strukturen var i hovedsak preget av gårdsdeling og etablering av husmannsplasser. Mellom gårdene ble det etablert enkle ferdselsveier. Både Kirkeveien og Gamleveien har stort sett gått i de samme traséene som de gjør i dag. Også Ørsnesalléen (tidligere Ørsnesveien), Teglverksveien, Grindstuveien og deler av Smidsrødveien, sør for Rosahaugparken, ble etablert før 1900. Like før første verdenskrig ble det

bygget en rekke boliger for både arbeidere og den økonomiske elite langs Fjellveien, Kirkeveien, Teglværksveien og Ørsnesveien, deriblant skipsreder Thoresens villa på Rosanes og teglverkets bestyrerbolig Rosahaug. Dette er i stor grad sveitserhus med uthus.

Økonomisk vekst fra århundreskiftet og frem til 1920, samt den økende sel- og hvalfangsten ga Vestfold en sterk posisjon og førte til velstand for mange. Økonomisk vekst hadde også handelsflåten. Skipsfarten hadde høykonjunktur under første verdenskrig (1914-1918). Veksten ga fysiske utslag både i bygninger som representerer redere/verft, men også hvalfangernes hjem samt mekaniske verksteder som leverte varer hvalfangstindustrien hadde behov for. Nye rederier ble opprettet på Nøtterøy som mange andre steder i landet. Rederiet Wilh. Wilhelmsen ble dannet i 1902, og ble fort store innen damptankskip og linjefart. Ved inngangen til 1915 var rederiet Wilh. Wilhelmsen et av landets største målt i tonnasje. Fire mindre rederier ble også etablert på Nøtterøy, det første i 1915. I 1902 flyttet rederiet Wilh. Wilhelmsen hovedkontoret fra Tønsberg til Ørsnes på Nøtterøy av skattemessige grunner. Samme år ble Tønsberg teglverk solgt til A/S Hekla, og i 1909 opphørte driften og driftsbygningen ble revet. Etter at teglverket la ned produksjonen var det nesten ikke industri igjen på Teie.

I 1917 fantes det 26 landhandlerier i kommunen. I mellomkrigstiden ble antallet butikker mangedoblet. Handelsnæringen var i voldsom vekst, mens jordbruksnæringen var i endring og tilbakegang. Den ulike utviklingen i de to førte også til en sterkere todeling der et mer moderne og urbant forstadsstrøk på Teie skilte seg fra bygda, hvor folk fortsatte å leve mer tradisjonelt. I 1918 startet arbeidet med å bygge en flyfabrikk (Norsk Aeroplanfabrikk) på Ørsnes. Feilvurderinger av markedet gjorde at etterspørselen uteble, og i 1919 gikk man i stedet over til å produsere møbler. Dette endret seg, og etter hvert ble flere fly likevel produsert. Naboene mente at støy og støv fra bedriften var sjenerende, og stevnet ledelsen for retten. Fabrikken gikk konkurs, og ble nedlagt rundt midten av 1920-tallet.

«Nøtterøy haveby»

Befolkningsøkningen mellom 1910 og 1930 forandret i stor grad bosettingsmønsteret i kommunen. En handelsnæring i vekst, og en jordbruksnæring i tilbakegang, ga livsgrunnlaget for tettstedet Teie. Teie vokste dermed til å bli kommunens befolkningsmessige tyngdepunkt. Med stigende bolignød, industrivekst og styrket økonomi så Nøtterøy kommune betydningen av langsiktige og helhetlige planer. Hagebyideologien gikk ut på å hente det beste både fra byen og landsbygda. Byen hadde sin styrke i de økonomiske og sosiale muligheter, mens landsbygda bød på frisk luft og vakker natur.

Premissene for reguleringsplanen for «Nøtterøy Haveby» var lagt i den åpne nordiske reguleringskonkurransen for Tønsberg i 1919-1920. Planen omfattet områdene til og forbi Teie veidele og inn i Nøtterøy. Vinnerutkastet var tegnet av arkitekt Kristoffer Lange og la grunnlaget for den endelige reguleringsplanen for havebyen, ferdigstilt av kommuneingeniør Arthur Røed i 1921. Konkurransen for Tønsberg ble lagt til grunn for utformingen med akser, plassdannelser, monumentalbygg, alleer og grøntanlegg, samtidig som reguleringsplanen også videreførte opprinnelige strukturer og bygninger. Sammenligner man kart fra den gang med dagens kart, ser man at havebyen stort sett er slik Lange og Røed tegnet den. De fleste strukturer, gater og plasser kjenner man igjen på dagens Teie. Det ble i planen lagt stor vekt på monumentalbygg, akser og plassdannelser. Arkitekt Lange advarte mot karakterløs og dråpevis utbygging.

Hagebyplanen var retningsgivende for utbyggingen av Teieområdet fra 1921 til langt etter 2.verdenskrig. Basert på planen fortsatte utbyggingen på Teie utover i 1920-årene i stadig økende tempo. Den første bygningen ved det planlagte torget ble oppført i 1927. Butikkene gikk over fra å være landhandlere med et bredt vareutvalg til å bli spesialbutikker, de fleste var lokalisert på Teie. I

1920 overtok Nøtterøy kommune teglverksområdet. Langs strandkanten ble det i begynnelsen av 1930-årene anlagt en småbåthavn og langs land var det badesteder. Gropa som var igjen etter utgravningen etter leiren til teglverket, ble fra 1920-årene et yndet lekeområde. Ørsnes var et mye brukt utstillingsområde i mellomkrigstiden, bl.a. ble fylkesutstillingen i 1925 avholdt her. I 1928 åpnet Albert Hovde bilforretning og verksted i lokalene til den gamle flyfabrikken på Ørsnes. I 1932 gikk forretningen og verkstedet i flyfabrikkens lokaler opp i flammer. Et par år senere sto en ny funksinspirert bygning i mur ferdig. Samtidig oppførte Hovde en ny, moderne bolig ved siden av det nye verkstedet.

Oppgangstider

Etter krigens slutt i 1945 var det stor mangel på boliger. Befolkningsveksten i mellomkrigstiden hadde vært størst på Teie. Her hadde befolkningen mer enn fordoblet seg siden 1930. Etter 1945 ble det en voldsom etterspørsel etter tomter. Det var en stor omsetting av private boligtomter, mens kommunale tomter ble festet. Det var likevel ikke nok befolkningsgrunnlag for å bygge blokkbebyggelse på Nøtterøy. Rekkehusbebyggelse og firemannsboliger ble foretrukket for å ivareta prinsippet med å bygge frittliggende hus med hageflekk rundt.

Nå ble et større område av Teieskogen, fra bygrensen ved Banebakken til Fjellveien, regulert til boligformål med plass til ca. 200 festetomter for villamessig bebyggelse. Området var regulert allerede før krigen, men ble ikke realisert den gang. I 1949 hadde det foregått en betydelig boligutbygging i området rundt Grindløkken skole, og 1950 var hagebyen og de store åpne områdene mot Træla de store utbyggingsområdene. Sommeren 1950 var materialmangelen et stort problem. I tillegg ble mangelen på arbeidskraft en like stor bremsekloss for boligbyggingen. Av den grunn gikk utbyggingen av det nye boligområdet i Teieskogen saktere enn planlagt. I 1958 hadde kommunen fortsatt en betydelig mangel på byggeklare boligtomter, og kjøpte Rosanes gård til formålet. Området var ferdig regulert i 1961. Boligbyggerne fikk selv bestemme hvilken hustype de ville oppføre, kun høyden var fastsatt. Resultatet ble et harmonisk uttrykk for norsk individualisme som skapte harmoni i stedet for monotoni. I 1962 ble det foretatt en ytterligere byutvidelse frem til Elgveien.

Fra midten av 1950-tallet ble hvalfangsten gradvis nedtrappet, og til slutt avviklet i 1968. Nøtterøy fremsto da som fattig på håndverks- og industribedrifter. I 1960 bodde i underkant av 7000 mennesker i nordre del av Nøtterøy, i 1970 ca. 10 000. Det tilsvarte nesten over halvparten av kommunens innbyggere. Ved inngangen til 1960-tallet opplevde folk en tid preget av økt velstand og velferd. På 1950- og 60-tallet økte gradvis antall kvadratmeter bolig pr. innbygger, og bygningene vokste i størrelse. Kommunens aktive boligpolitikk gikk ut på å sikre store tomteområder til privat villabebyggelse.

«Gropa» etter teglverket ble i 1960/61 opparbeidet til park, Rosahaugparken. Parken er senere blitt brukt til utstillinger, stevner og 17. maiarrangementer o.l. Hagebyplanen var retningsgivende for utbyggingen av Teieområdet helt frem til 1970-tallet. Før dette var det lite behov for nye reguleringsplaner. Det ble gjort flere forsøk på å få til en plan for «Teie torv med omgivelser», men alle forsøk strandet. Teie ble tidlig en forstad til Tønsberg med urbane trekk. En årsak til det var at Nøtterøy i så liten grad klarte å sysselsette sine egne innbyggere. Dette endret seg på 1960-årene etter hvert som befolkningsveksten og bruken av bil skjøv forstadsgrensen sørover.

Fra 1946 og frem til 1980-tallet ble den nordlige delen av Teie med hagebyen, Rosanes og de store åpne områdene mot Træla samt Teieskogen bygd ut med stort sett eneboliger i en videreføring av hagebyplanen. På 1950 og 1960-tallet ble eneboligene supplert med noen innslag av to- og firemannsboliger og rekkehus. Også etterkrigsbebyggelsen er oppført i tråd med hagebyplanens krav

om eneboliger og maksimumhøyder. Nye reguleringsplaner regulerte de nyeste boligområdene, mens nyere enkeltbygg som bankbygget, bensinstasjonen i Kirkeveien og Bellevue-senteret ikke er plassert etter hverken 1921-planen, eller i henhold til noen nyere vedtatt reguleringsplan. Etter krigen gikk utbygging i Teie sentrum sakte fremover, og småbåthavna ble bygget ut med plass til flere hundre båter samt et foreningshus ved siden av båtkrana. Hovedkontoret til Nøtterøy sparebank ble oppført på Teie torg i 1974 og Teie kirke kom i 1975.

Nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer som er kartlagt

Teie hageby

Beskrivelse

Teie hageby ligger nord på Nøtterøy i Færder kommune. Området hever seg fra sjøen i vest, og over Teiehøyden mot Teieskogen i øst. Velstandsøkning og offentlig planlegging har vært en vesentlig faktor for utviklingen av bebyggelsen innenfor Teie hageby.

Teie hageby består av to delområder som tydelig viser utviklingen av området over tid:

Gimle/Teiehøyden og Rosahaug/Sentrumsområdet/Stjerneplassen. I vest og nordvest ligger de eldre, selvgrodde strukturene som ble anlagt før 1900, sammen med den mer planmessige bebyggelsen ved Gimle og på Teiehøyden som ble anlagt mellom 1900 og 1920. Den eldste bebyggelsen må ses i lys av skipsfarten betydning på slutten av 1800- og starten av 1900-tallet. Denne velstanden ble intensivert med hvalfangsteventyret i første halvdel av 1900-tallet.

Bebyggelsen i området for øvrig er anlagt mellom 1920 og frem til i dag med utgangspunkt i prinsippene som er gjort gjeldende i reguleringsplanen for «Nøtterøy haveby». Den utbygde strukturen med bebyggelse, veier, akser og torg er langt på vei i tråd med hagebyplanen. Bebyggelsen er preget av villaer i grønne hager samt forretningsbebyggelse rundt Teie Torg. Bygningshøyden er holdt i to etasjer. De fineste bygningene er oppført på sentrale hjørnetomter. Hagebyen ble i hovedsak bygd ut rundt 1930 i jugendstil og i overgangen fra nyklassisisme til funkis. Bebyggelsen som omkranser den planlagte Stjerneplassen ligger slik som den ble planlagt i 1921. Senere har nye bygninger kommet til i tråd med hagebyplanens overordnede prinsipper. Fra slutten av 1900-tallet utfordres disse prinsippene i større grad, og da for eksempel ved etablering av Bellevue-senteret.

Teie har vokst frem over tid, og har ikke vært utsatt for større branner. Gateløpene og bebyggelsen har derfor både variasjon og tidsdybde. Bebyggelsen består i hovedsak av malte trehus i 1-3 etasjer. Bygningene i delområdene utgjør sammen med gateløp, hager, parker, plasser og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

Figur 100: Fra Teglverksveien på Teie. Foto: Google Street View.⁸⁷

Figur 101. Figur 78: Fra Skoleveien vest for Smidsrødveien på Teie. Foto: Google Street View.

Begrunnelse

Kulturmiljøet Teie hageby dokumenterer skipsfartens og hvalfangstens betydning for samfunnsutviklingen tilbake til 1800-tallet, samt om hvordan bebyggelsens utforming og struktur har endret seg som følge av en mer overordnet planlegging fra 1920. Teie hageby er en viktig del av

Færders og Tønsbergs sosialhistorie, og er interessant å se i sammenheng med for eksempel arbeiderklassebebyggelsen i Tønsberg i samtiden. Teies historie, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at kulturmiljøet har nasjonal og regional verdi.

Teie hageby er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv, samferdsel og sosiale forhold i Færder, men også i Norge og Vestfold. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til hagebyplanens arkitektur og struktur, og kan også gi grunnlag for identitet og stedstilhørighet i utviklingen av området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Teie hageby forsterkes av egenskaper som autenticitet, tidsdybde, lesbarhet og variasjon.

Kart

Område 1: Teie hageby

0 125 250 500 M

Figur 102: Kulturmiljø 1 – Teie hageby.

Sitronskiva

Beskrivelse

Sitronskiva ble regulert i 1960 som et nytt interessepunkt/ tyngdepunkt i hagebystrukturen. Bebyggelsen forholdt seg fortsatt til hagebyplanens prinsipper ved at byggehøyden på to etasjer ikke ble oversteget, og at alle boliger hadde tilgang til hage. Samtidig var fortettingen et brudd med prinsippet om at alle eiendommer skal grense mot en vei. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø.

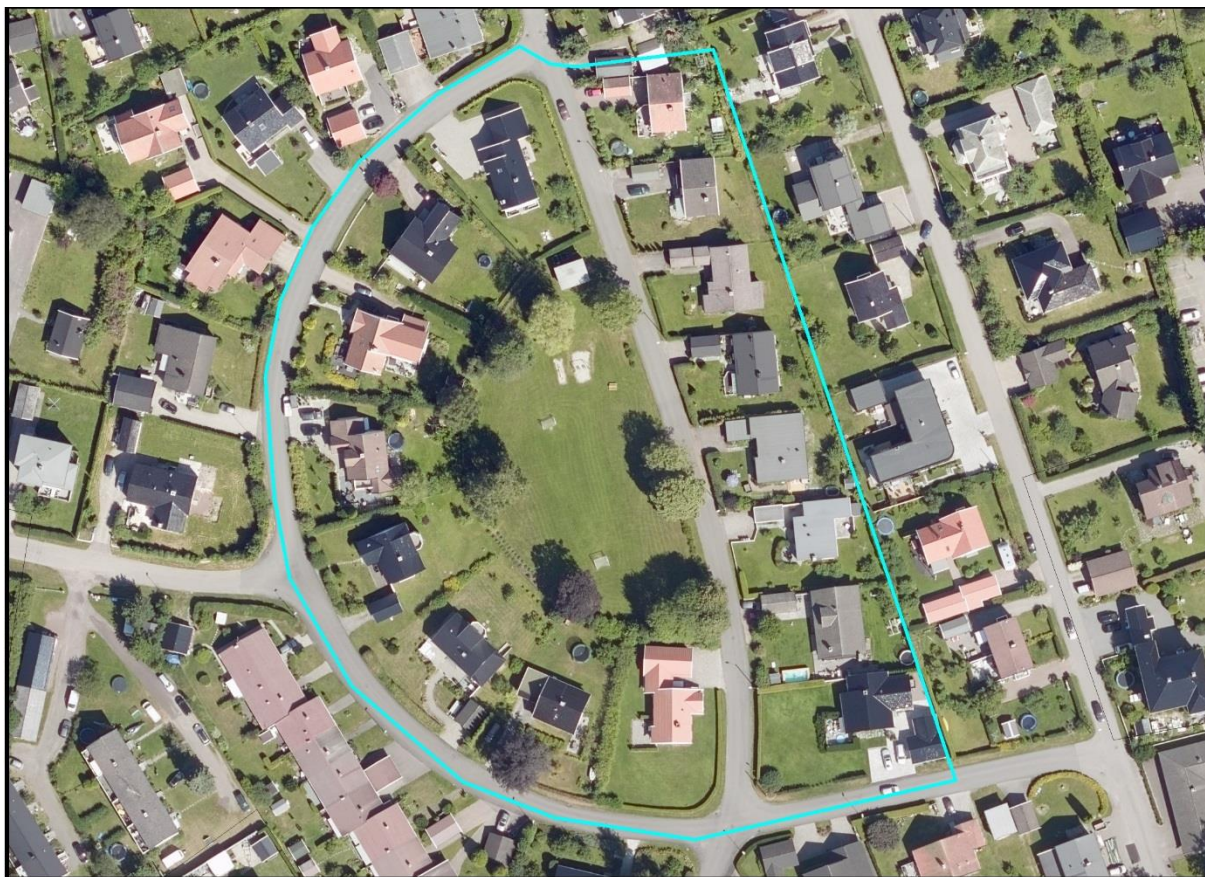
Figur 103: Fra Tom Wilhelmsens vei på Teie. Foto: Google Street View.⁸⁸

Begrunnelse

Sitronskiva er et typisk eksempel på plangrep som viderefører viktige prinsipper i havebyplanen. Det er dette som gir kulturmiljøet Sitronskiva regional verdi.

Sitronskiva er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur og byutvikling både i Færder og Vestfold. Kulturmiljøet har konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring av dagens bruk, gir Sitronskiva store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Sitronskiva forsterkes av egenskaper som autentisitet og lesbarhet.

Område 2: Sitronskiva

0 25 50 100 M

Figur 104: Kulturmiljø 2 – Sitronskiva/Tom Wilhelmsensvei.

Ørsnesalléen

Beskrivelse

Kulturmiljøet Ørsnesalléen bindes sammen av et av de eldste veifarene på Teie. Området er etablert med utgangspunkt i gården Ørsnes, og ble frem mot 1945 bygd ut med praktvillaer med tilhørende hageanlegg. I Ørsnesalléen bodde samfunnets øverste ledere innen hvalfangst og shipping. Andre viktige personer i næringslivet holdt imidlertid også til her. For eksempel står både bolighuset og verkstedet til Albert Hovde fra 1933 fortsatt i Ørsnesalleen.

Kulturmiljøet Ørsnesalléen har vokst frem over tid, men bebyggelsen har likevel klare fellesstrekk i utforming og struktur. Gateløpet og bebyggelsen preges av fasjonable trevillaer i 1-2 etasjer. De fleste bygningene er oppført med malt tømmerpanel, og har detaljeringer i form av for eksempel inndelte vinduer og sprosser i mønene. Bebyggelsen har saltak, valmtak eller mansardtak, og gjerne flere spisse arker. Det arkitektoniske uttrykket er variert, og av høy kvalitet. Bolighusene omgis med store hager, noe som er med på å understreke området's fasjonable karakter. Bygningene utgjør sammen med gateløp, hager og vegetasjon et helhetlig kulturmiljø som bindes sammen av alléen som følger det historiske veiløpet.

Begrunnelse

Ørsnesalléen vitner om velstanden seilskutetida og senere hvalfangsttida førte med seg for deler av befolkningen i Vestfold. Den sosiale historien knyttet til strøket, kombinert med arkitektur og helhet i området, gjør at området har nasjonal og regional verdi. Kulturmiljøet, sett i sammenheng med den eldre trehusbebyggelsen i Tønsberg, gir et godt innblikk i Vestfolds arkitektur- og sosialhistorie.

Ørsnesalléen er en svært viktig kilde til kunnskap om arkitektur, byutvikling, næringsliv og sosiale forhold i Færder og Tønsberg, men også i Norge og Vestfold i første halvdel av 1900-tallet. Området har i lys av dette svært store opplevelsesverdier knyttet til Ørsnesalléen som symbol på hvalfangstidens velstand og vekst. Dette kan gi grunnlag for andre opplevelsesverdier som stedstilhørighet. I tillegg har Ørsnes konkrete opplevelsesverdier knyttet til den estetiske opplevelsen av arkitekturen i området. Formidlingspotensialet, samt økonomisk verdi knyttet til videreføring og utvikling av dagens bruk, gir kulturmiljøet store bruksverdier.

Kunnskaps-, opplevelses- og bruksverdiene knyttet til kulturmiljøet Ørsnes forsterkes av egenskaper som autenticitet og lesbarhet.

Figur 105. Disponent Albert Hovde fra Hovdes Automobilforretning på Ørsnes, demonstrerer sin selvkonstruerte servicebil i 1937. Foto Odd Bryn

Figur 106: Fra Ørsnesalléen. Foto: Google Street View.⁸⁹

Kart

Område 3: Ørsnesalléen

0 75 150 300 M

Figur 107: Kulturmiljø 3 – Ørsnesalléen.

Del III

Forslag til reviderte retningslinjer i RPBA

Det er behov for å revidere de någjeldende retningslinjene for kulturminner og kulturmiljøer (retningslinje 2.3.2 og 3.2.3) i RPBA.

Eksisterende retningslinjer

2.3.2 Kulturmiljøer

De 37 utvalgte kulturmiljøene i temakart for RPBA skal sikres i hensynssoner i kommune- og reguleringsplaner. Ulike vernehensyn vil være tungtveiende alt etter hva som er rimelig og relevant i de ulike kulturmiljøene. Inntil hensynssoner inngår i vedtatte kommunale arealplaner vil tiltak i kulturmiljøene vurderes av regionale kulturminnemyndigheter fra sak til sak.

Informasjon:

Retningslinjen skal sikre bevaring av 37 utvalgte kulturmiljøer i Vestfold som del av en strategi for å bevare sammenhengende kulturmiljøer. Det er særlig viktig å ivareta samspillet mellom kulturmiljøer og landskap. De 37 kulturmiljøene er svært ulike, og vernehensynene er tilsvarende forskjellige. Hvert av de utvalgte kulturmiljøene tilfredsstiller minst to av fem kriterier:

- Kulturminner og landskapsrom utgjør et helhetlig miljø.
- Kulturmiljøet har høyt potensial for funn av flere kulturminner.
- Kulturmiljøet har høy kildeverdi.
- Kulturmiljøet har høy opplevelsesverdi og gir grunnlag for regional identitet.
- Kulturmiljøet har tidsdybde, egenart og/eller variasjon.

Hensynssoner med retningslinjer og bestemmelser i kommune- og reguleringsplaner fastlegges i planprosesser der kommunene er planmyndighet. Kulturminnemyndighetene vil vektlegge ulike vernehensyn i de ulike miljøene, alt etter hva som er rimelig og relevant. Nedenfor er listet opp noen sentrale vernehensyn:

- Helhet i bygningsmiljøer med bygninger, fasadelinjer, gateløp, veier, offentlige byrom og plasser, uthus og hager bevares. Det er ikke tillatt å rive verneverdige bygninger. Ved brann vurderer kulturminneforvaltningen om verneverdig bygning skal oppføres i kopi.
- Nye bygninger skal kun oppføres når de er tilpasset områdets særpreg. Dette innebærer tilpasset plassering i landskapet, bygningsvolum, proporsjoner, høyde, farger og materialbruk. Det samme gjelder tilbygg. Garasjer og andre mindre bygg skal likne uthus i høyde, bredde og lengde. Det skal benyttes materialer som passer et sekundært bygg.
- Kulturminner som steingjerder, alleer, styvingstrær, hustuffer, rydningsrøysler, kulturmiljøer, krigsminner, seilingsmerker, veier, gamle brygger med mer skal bevares.
- For å forsterke opplevelsen av kulturmiljøene skal all tilrettelegging tilpasses områdets særpreg. Det gjelder også krav til universell utforming.
- Både langs kysten og i landbrukslandskap er det et mål å hindre gjengroing.
- Ved hugst er tiltakshaver ansvarlig for å sikre kulturmiljøer gjennom kartfesting, merking i terrenget og informasjon til entreprenører om vernebestemmelser. Tiltakshaver skal fjerne hugstavfall fra kulturminner.
- Planer for grubbing (dyp jordarbeiding), drenering e.l. skal legges fram for kulturminneforvaltningen på et tidlig stadium, slik at kulturminnemyndigheten kan overvåke arbeidene for å sikre kulturhistorisk dokumentasjon.

3.2.3 Kulturhistoriske bygningsmiljøer

Nye tiltak inntil områder lagt til hensynssone kulturmiljø, spesialområde bevaring eller områder i Riksantikvarens NB!-register skal tilpasses områdets særpreg. Tiltak i nærheten av bygninger fredet etter kulturminneloven skal tilpasses den fredete bygningen og miljøet for øvrig.

Fortetting og transformasjon skal foregå i tråd med analyser av de kulturhistoriske bygningsmiljøenes tålegrense.

Merk andre retningslinjer: Om kulturmiljøer, se 2.3.

Forslag til revidert ordlyd

2.3.2 Kulturmiljøer

De nasjonalt og/eller regionalt viktige kulturmiljøene i temakart for RPBA skal sikres som bestemmelsesområder eller hensynssoner i kommune- og reguleringsplaner.

3.2.3 Kulturhistoriske bygningsmiljøer

Nye tiltak som berører nasjonalt og/eller regionalt viktige kulturmiljøer, skal tilpasses områdets særpreg. Tiltak i nærheten av bygninger og anlegg som har høy verneverdi eller er fredet etter kulturminneloven, skal tilpasses bygningen og miljøet for øvrig.

Informasjon:

Retningslinje 2.3.2 skal sikre bevaring av nasjonalt og regionalt viktige kulturmiljøer i Vestfold.⁹⁰ Det er særlig viktig å ivareta samspillet mellom menneskeskapte og naturgitte omgivelser. Retningslinjen skal også sikre en forutsigbar forvaltning av kulturmiljøene.

Retningslinje 3.2.3 skal sikre at verdiene og kvalitetene til bygninger og kulturmiljøer som har nasjonal og regional verdi ivaretas ved nye tiltak. Fortetting og transformasjon skal skje med utgangspunkt i analyser av kulturminnenes og kulturmiljøenes tålegrenser.

Sentrale vernehensyn som bør ivaretas

Nedenfor følger en liste over sentrale vernehensyn. Kulturarv anbefaler at disse legges til grunn når kommunene skal utforme bestemmelser eller retningslinjer til kulturmiljøene som er definert i del II av rapporten (s. 14–97). Vernehensynene samsvarer med anbefalingene i Riksantikvarens bystrategi.⁹¹

- Eksisterende bygninger skal bevares og tillates ikke revet. Ved utbedring, reparasjon og vedlikehold skal bygningenes utvendige karakter, det vil si form, materialbruk og detaljering, opprettholdes, eller tilbakeføres til opprinnelig tilstand på dokumentert grunnlag.
- Tilbygg og andre fasadeendringer kan tillates dersom de i størrelse og form er underordnet, og i detalj tilpasset, bygningens opprinnelige stil. Innvendig kan bygninger oppgraderes i tråd med moderne funksjonskrav.
- Ved oppføring av nye bygninger skal stedegen historisk byggeskikk og kvalitet i utforming vektlegges. Med stedegen historisk byggeskikk menes tilpasning til områdets særpreg med hensyn til utnyttelsesgrad, plassering på tomt, høyde, volum, variasjon, rytme, takform, detaljering, farge- og materialbruk. Med kvalitet menes materialer med varighet, tilpasset formgivning, bygningsteknisk detaljering og god håndverksmessig utførelse.

- Eksisterende utomhusanlegg som plasser, alléer, enkeltstående trær, belysning, gateløp, gjerder, hager, trapper og skilt skal bevares. Nye utomhusanlegg skal gis en utforming som er tilpasset områdets særpreg.
- Bebyggelsesmønster og kvartalsinndeling, gateløp, smug, allmenninger og tomteinndelinger er viktige deler av et områdes historie som skal bevares og videreføres.
- Ved brann eller annen uopprettelig skade i kulturmiljøene skal ny bebyggelse gjenoppbygges som kopier på dokumentert grunnlag.
- Der det er gjennomført uheldige tiltak som har svekket verdien av viktige kulturmiljøer, kan det gjennomføres byreparasjon. Dette kan være tilbakeføring eller oppføring av nye bygninger som viderefører den lokale, historiske byggeskikken og ivaretar miljøets egenart og opplevelsesverdi.

Praktiske konsekvenser av forslaget

Forslaget til reviderte retningslinjer i RPBA innebærer i praksis at kommunene legger de kulturhistoriske bygningsmiljøene som vedtas i revidert RPBA, inn som bestemmelsesområder eller hensynssoner i egne kommune- og reguleringsplaner. Disse vil da komme i tillegg til de 37 kulturmiljøene i någjeldende RPBA, som allerede ligger inne som hensynssoner i kommuneplanene.

I forbindelse med at kommunene legger kulturmiljøene inn som bestemmelsesområder eller hensynssoner i egne arealplaner, utformer de bestemmelser/retningslinjer som skal gjelde for forvaltningen av områdene. Disse bør samsvare med anbefalingene i Riksantikvarens bystrategi og bidra til at Klima- og miljødepartementets nasjonale mål for kulturminnefeltet nås.

Et grunnleggende prinsipp i Riksantikvarens bystrategi er at kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes i et langsiktig perspektiv. Samtidig skal kulturarven tas i bruk for å utvikle attraktive byer og tettsteder. Det er derfor viktig å skape forståelse for at vern og utvikling ikke står i et motsetningsforhold til hverandre.⁹²

Strategien fremhever at kulturminneforvaltningen må være tidlig og tydelig i sitt arbeid. Dette innebærer i praksis at verneverdien til et kulturminne eller et kulturmiljø skal avklares på et tidlig stadium, og at forvaltningen tydelig skal kommunisere hvilke begrensninger og muligheter dette innebærer. Kulturminneforvaltningen skal være tydelig om hvilke kulturminner og kulturmiljøer som har høy verdi og derfor har strengt vern. Og hvilke som har lavere verdi, hvor det kan åpnes for mer rivning, større endringer og mindre tilpasset arkitektur. Slike avklaringer bør komme så tidlig som mulig, fortrinnsvis på regionalt plannivå. Gjennom de utvalgte kulturmiljøene RPBA signaliserer Vestfold fylkeskommune tydelig hvor områdene med høyest kulturminneverdi i Vestfold befinner seg. Disse områdene skal forvaltes i lys av sin samfunnsverdi og derfor ha et strengt vern.⁹³

I tillegg til å være både tidlig og tydelig, skal kulturminneforvaltningen også være fleksibel og løsningsorientert i sitt arbeid.⁹⁴ Gode, omforente løsninger som omfatter både bevarings-, bruks- og eierinteresser, er som regel en forutsetning for å lykkes med bevaring på lang sikt. Men hva går de gode løsningene ut på? Hva vil kulturminneforvaltningen tillate av endringer og nye tiltak i kulturmiljøene i RPBA? I bevaringshensynene som er listet opp ovenfor, står det eksempelvis at «Ved oppføring av nye bygninger skal stedegen historisk byggeskikk og kvalitet i utforming vektlegges. Med stedegen historisk byggeskikk menes tilpasning til områdets særpreg med hensyn til utnyttelsesgrad, plassering på tomt, høyde, volum, variasjon, rytme, takform, detaljering, farge- og materialbruk. Med kvalitet menes materialer med varighet, tilpasset formgivning, bygningsteknisk detaljering og god håndverksmessig utførelse». Hva innebærer dette i praksis?

Et av momentene i Riksantikvarens bystrategi som representerer en tydelig kursendring i måten kulturarven i byer (og tettsteder) skal forvaltes på, er ønsket om å se de historiske kulturmiljøene (bygningstilbyggene) som en helhet, hvor alle tiltak, nybygg og ombygninger i større grad skal videreføre de stedegne kvalitetene og den lokale byggeskikken som preger miljøet. I praksis innebærer dette mindre kontrast og mer tilpasning.⁹⁵

Tidligere valgte man ofte å bygge kontrasterende bygninger i historiske bygningstilbyggene. Dette ble begrunnet med viktigheten av historisk lesbarhet og argumentet om at det er bygningens arkitektoniske egenverdi som er avgjørende for om bygget er godt tilpasset omgivelsene.⁹⁶ Denne praksisen har kulturminneforvaltningen de senere år gått bort ifra. På mange måter kan man si at det har skjedd et paradigmeskifte i kulturminneforvaltningen knyttet til hva man anser som god tilpasning.

I dag legger man vekt på at nybygg og ombygninger – dersom det ikke er snakk om store signalbygg – bør være tilpasset kulturmiljøet det bygges i, ved at de stedegne kvalitetene og den lokale byggeskikken vektlegges. Det kulturminneforvaltningen betrakter som god tilpassningsarkitektur kan være stilkopiering, men trenger ikke å være det. Det kan også være moderne samtidsarkitektur som ved hjelp av tilpasning når det kommer til dimensjonering, materialvalg, takform og lignende, føyer seg inn i omgivelsene.⁹⁷

Figur 108: Graabrødregaten 12 (hvitt hus i midten) er et fint eksempel på stilkopiering i Tønsberg. Foto: Kulturarv ved Trude Aga Brun.

Figur 109: God tilpasningsarkitektur tenger ikke å være stilkopiering, men kan også være moderne arkitektur som på en harmonisk måte føyer seg inn i en historisk bygningsrekke. Dette eksempelet er hentet fra Stavanger. Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren.

Figur 110: Et annet godt eksempel på god tilpasningsarkitektur er hentet fra Trondheim. Dette bygget og bygningen ved siden av, som ikke vises på bildet, fikk kommunens byggeskikkpris for vellykket tilpasning i 2014. De tar blant annet opp i seg

dimensjonene og takformen på tilgrensende bygg, og det er lagt vekt på materialvalg i tilpasningen. Det er Eggen arkitekter som har tegnet prosjektet. Foto: Riksantikvaren.

Figur 111: Kontrasterende arkitektur ikke lenger er ønskelig. Dette eksempelet på hvordan man ikke lenger vil ha det, er hentet fra Prof. Meltzers gate i Oslo. Foto: Leidulf Mydland, Riksantikvaren.

Litteraturliste

Arkivverket. «Arkivmagasinet 2/09 – 1600-tallet.» Lest 30.01.2018.

https://www.arkivverket.no/sok/_/attachment/inline/fcfdcec0-14dc-4566-b148-f893f3784bb4:9a7f076f9f7eb006e557c5575db514a370fe2911/Arkivmagasinet%20:09%20-%201600-tallet.pdf.

Aske, Aina, Gro Stalsberg og Ane Ringheim Eriksen. «Larvik byutviklingshistorie 1623-1948.» Sammen drag produsert på oppdrag fra Vestfold fylkeskommune (2017). Arkivreferanse: 201705287-26.

Aske, Aina og Gro Stalsberg. *Fritzøe verk & Langestrand. En håndbok for historiske spaserturer*. Larvik: Larvik Museum, 2011.

Bruerberg, Widar og Per Øivind Klingan. *Holmestrand 250 år. En reise gjennom Botnes og Holmestrands historie*. Holmestrand: Holmestrand Handelstrykkeri, 2002.

Byantikvaren i Oslo. «Gul liste.» Lest 07.12.2017. <https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/>.

Daidsen, Roger. *Et sted i Sandefjord*. Sandefjord: Sandar historielag.

Digitalt Museum. «Hystadveien.» lest 02.02.2018.

<https://digitaltmuseum.no/021016272230/bebyggelse-i-sandefjord-1909-katrineborg-brydeslottet-opp>.

Gierløff, Caroline Wang, Kristin Magnussen, Lars Stemland Eide, Endre Kildal Iversen, Karin Ibenholt, Siri Voll Dombu, Ståle Navrud og Jon Strand. *Verdien av kulturarv. En samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*. Menon-publikasjon nr. 72 (2017).

Harry, Rove. «Grenseutvidelser og grensesteiner mellom Sandefjord og Sandar.» I *Kulturminner 2.9.2017*. Sandefjord: Sandar historielag, 2017.

Hougen, Knut. *Sandefjords historie*, bind 1. Oslo: Cammermeyer Boghandel, 1928.

Johansen, Hege Granøe, *Utkast til kulturminneplan for Hof og Holmestrand kommune*. Upublisert dokument.

Kartverket. «Historiske kart.» Lest 30.01.2018.

https://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-51_1903.jpg.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet, *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging*. Vedtatt ved kgl.res. 12.06.2015. Oslo: Kommunal- og moderniseringsdepartementet, 2015.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet. *Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging*. Vedtatt ved kgl.res. 26.09.2014. Lest 07.12.2017.

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/Statlige-planretningslinjer-for-samordnet-bolig--areal--og-transportplanlegging/id2001539/>.

Larvik kommune, *Kulturminneanalyse for Larvik by*. Larvik: Larvik kommune, 2004.

Larvik Museum. «Historien om Larvik Museum.» Lest 30.01.2018.

<http://www.larvikmuseum.no/vare-satsingsomrader/>.

Martens, Johan-Ditlef. *Århundrets norske boligprosjekter: 1900-2000*. Oslo: Norsk arkitektmuseum, 2000).

Meld.St. 35 (2012-2013) *Framtid med fotfeste*. Oslo: Miljøverndepartementet, 2013.

Miljødirektoratet. «Miljøstatus.no.» Lest 30.01.2018. <http://www.miljostatus.no/kart/>.

Mydland, Leidulf. «En bystrategi for fremtiden.» *Alle tiders* (2017).

Nome, Martin Austvoll og Morten Stige. «Verdien av kulturminner.» I *Fortidsminneforeningens årbok 2016*. Oslo: Fortidsminneforeningen, 2016.

Nordiska Taflor, tredje volum. Stockholm: Albert Bonnier, 1868.

Nyhus, Per. *Larvik A – Å*. Larvik: Østlands Posten, 1999.

OECD Green Growth Studies. *Compact City Policies. A Comparative Assessment*. OECD Publishing, 2012.

Olstad, Finn. *Sandefjords historie*, bind 1. Sandefjord: Sandefjord kommune, 1995.

Rambøll, *Planbeskrivelse med konsekvensutredning, Sande Sentrum Områdereguleringsplan*. 2015.

Riksantikvaren. *Bystrategi 2017-2020*. Oslo: Riksantikvaren, 2017.

Riksantikvaren. «NB!-registeret. Nasjonale kulturhistoriske bymiljøer.» Lest 01.03.2017. <http://nb.ra.no/nb/index.jsf>.

Riksantikvaren. «Verdisetting og verdivekting av kulturminner.» Lest. 05.09.2017. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175723/1/Feltveileder_lokal_registrering.pdf

Riksantikvaren. «Kulturarven i lokalmiljøet. Bevaring gjennom bruk.» Lest 07.12.2017. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175157/Kulturarven_Bevaring.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Riksantikvaren. «Ordforklaringer (bokmål).» Lest 05.09.2017. <http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Ordforklaringer-og-ordlister/Ordforklaringer-bokmaal>.

Riksrevisjonen. *Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig arealplanlegging og arealdisponering i Norge*. Dokument nr. 3:11 (2006-2007).

Sandefjord kommune. *Bevaringsplakat Sandefjord sentrum* (2012).

Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, temarapport verneverdige forhold og kulturminner (2016).

St.meld. nr. 34 (2006-2007) *Norsk klimapolitikk*. Oslo: Miljøverndepartementet, 2007.

St.meld. nr. 23 (2001-2002) *Bedre miljø i byer og tettsteder*. Oslo: Miljøverndepartementet, 2002.

St.meld. nr. 29 (1996-1997) *Regional planlegging og arealpolitikk*. Oslo: Miljøverndepartementet, 1997.

St.meld. nr. 31 (1992-1993) *Den regionale planleggingen og arealpolitikken*. Oslo: Miljøverndepartementet, 1993.

St.meld. nr. 46 (1988-1989) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*. Oslo: Miljøverndepartementet, 1989.

Swensen, Grete, Sveinung Krokann Berg, Arne Holm og Rikke Stenbro. *Transformasjon av industrimiljøer i by – En sammenlignende studie fra Drammen, Larvik og Oslo*. NIKU rapport 58 (2012).

Tollnes, Roar L. «Byutvikling Sandefjord. Historisk dokumentasjon.» Internt dokument (1998).

Tollness, Roar L. «Sandefjords grenser og grenseutvidelser.» I *Kulturminner 2.9*. Sandefjord: Sandar historielag, 1995.

Tollness, Roar L. «Rukla og en av bygningene der.» I *Kulturminner 5.2*. Sandefjord: Sandar historielag, 1993.

Vestfold fylkeskommune. *Planprogram for revidering av Regional plan for bærekraftig arealpolitikk*. Vedtatt i Fylkestinget 15.06.2017. Tønsberg: Vestfold fylkeskommune, 2017.

Vestfold fylkeskommune. *Handlingsprogram for RPBA 2016-2018*. Vedtatt av Fylkestinget 16.06.2016. Tønsberg: Vestfold fylkeskommune, 2016.

¹ Kompakt by- og tettstedsutvikling har vært anbefalt politikk i Norge siden begynnelsen av 1990-tallet, som svar på utfordringene som ble adressert i rapporten til Verdenskommisjonen for miljø og utvikling, *Vår felles framtid* (1987). Sentrale dokumenter som presenterer fortetting og kompakt by- og tettstedsutvikling som nøkkelen til en bærekraftig arealutvikling: St.meld. nr. 46 (1988-1989) *Miljø og utvikling – Norges oppfølging av Verdenskommisjonens rapport*; St.meld. nr. 31 (1992-1993) *Den regionale planleggingen og arealpolitikken*; St.meld. nr. 29 (1996-1997) *Regional planlegging og arealpolitikk*; St.meld. nr. 23 (2001-2002) *Bedre miljø i byer og tettsteder*; St.meld. nr. 34 (2006-2007) *Norsk klimapolitikk; Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging*, vedtatt ved kgl.res. 26. september (2014); *Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging*, vedtatt ved kgl.res. 12.juni (2015).

² Se for eksempel: Gierløff, Caroline Wang m.fl., *Verdien av kulturarv. En samfunnsøkonomisk analyse med utgangspunkt i kulturminner og kulturmiljøer*, Menon-publikasjon nr. 72 (2017); Nome, Martin Austvoll og Morten Stige, «Verdien av kulturminner – økonomisk merverdi på boliger i Oslo 2004-2013,» i Fortidsminneforeningen, *Fortidsminneforeningens årbok 2016* (Oslo: Fortidsminneforeningen, 2016).

³ Se for eksempel: Riksantikvaren, «Kulturarven i lokalmiljøet. Bevaring gjennom bruk,» lest 07.12.2017. https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175157/Kulturarven_Bevaring.pdf?sequence=1&isAllowed=y; Swensen, Grete m.fl., *Transformasjon av industrimiljøer i by – En sammenlignende studie fra Drammen, Larvik og Oslo*, NIKU rapport 58 (2012).

⁴ Riksantikvaren, *Riksantikvarens bystrategi 2017-2020* (2017), 8.

⁵ Vestfold fylkeskommune, *Handlingsprogram for RPBA 2016-2018*, vedtatt av Fylkestinget 16. juni 2016, 19.

⁶ Vestfold fylkeskommune, *Planprogram for revidering av Regional plan for bærekraftig arealpolitikk*, vedtatt i Fylkestinget 15. juni 2017.

⁷ Se for eksempel: Byantikvaren i Oslo, «Gul liste,» lest 07.12.2017. <https://www.oslo.kommune.no/plan-bygg-og-eiendom/kulturminner-og-bevaring/gul-liste/>.

⁸ Vestfold fylkeskommune, FT-sak 50/17.

⁹ Riksantikvaren, «Ordforklaringer (bokmål),» lest 05.09.2017.

<http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Ordforklaringer-og-ordlister/Ordforklaringer-bokmaal>.

¹⁰ Riksantikvaren, «Verdisetting og verdivekting av kulturminner,» lest 05.09.2017.

https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/175723/1/Feltveileder_lokal_registrering.pdf.

¹¹ Miljødirektoratet, «Miljøstatus.no,» lest 30.01.2018. <http://www.miljostatus.no/kart/>.

¹² Teksten er basert på: Aske, Aina, Gro Stalsberg og Ane Ringheim Eriksen «Larvik byutviklingshistorie 1623-1948,» sammendrag produsert på oppdrag fra Vestfold fylkeskommune (2017). Arkivreferanse til dokumentet: 201705287-26.

¹³ Arkivverket, «Arkivmagasinet 2/09 – 1600-tallet,» lest 30.01.2018.

https://www.arkivverket.no/sok/_/attachment/inline/fcfdcec0-14dc-4566-b148-f893f3784bb4:9a7f076f9f7eb006e557c5575db514a370fe2911/Arkivmagasinet%202:09%20-%201600-tallet.pdf.

¹⁴ Aske, Aina og Gro Stalsberg, *Fritzøe verk & Langestrand. En håndbok for historiske spaserturer* (Larvik: Larvik Museum, 2011).

¹⁵ Larvik Museum, «Historien om Larvik Museum,» lest 30.01.2018. <http://www.larvikmuseum.no/vare-satsingsomrader/>.

¹⁶ Kartverket, «Historiske kart,» lest 30.01.2018.

https://www.kartverket.no/historiske/amt2/jpg100dpi/amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-51_1903.jpg.

¹⁷ Larvik kommune, *Kulturminneanalyse for Larvik by* (2004), 64.

¹⁸ Aske m.fl., «Larvik byutviklingshistorie 1623-1948».

¹⁹ Larvik kommune, *Kulturminneanalyse for Larvik by*, 71.

²⁰ Nyhus, Per, *Larvik A – Å* (Larvik: Østlands Posten, 1999), 590.

²¹ Larvik kommune, *Kulturminneanalyse for Larvik by*, 72.

²² Ibid., 26.

²³ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, temarapport verneverdige forhold og kulturminner (2016), 6.

²⁴ Ibid.

²⁵ Bruerberg, Widar og Per Øivind Klingan, *Holmestrand 250 år. En reise gjennom Botnes og Holmestrands historie* (Holmestrand: Holmestrand Handelstrykkeri, 2002), 26-27.

²⁶ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 5.

²⁷ Uttrykket «de store oppdagelsene» brukes om europeernes oppdagelsesreiser og områdene de utforsket og la under seg fra slutten av middelalderen (etter 1450) og frem til slutten av 1800-tallet. Uttrykket er forbundet med et Europa-sentrert verdensbilde og beskriver sider ved europeisk ekspansjon, dominans og utnyttelse.

²⁸ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 6-7.

²⁹ Ibid., 7.

³⁰ Ibid., 8.

³¹ Ibid.

³² Seilskutetiden er en betegnelse som brukes om den tidsperioden da seilskuter var dominerende som transportmiddel på sjøen. Gullalderen for norske seilskuter begynte i 1848, da England opphevet navigasjonsakten, og frem til første verdenskrig. Da overtok dampskipene for alvor transporten på havet.

³³ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 9.

³⁴ *Nordiska Taflor*, tredje volum. (Stockholm: Albert Bonnier, 1868), 16.

³⁵ Ibid.

³⁶ Riksantikvaren, «NBI-registeret,» lest 13.12.2017. <http://nb.ra.no/nb/by.jsf?id=144>.

³⁷ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 8.

³⁸ Riksantikvaren, «NBI-registeret,» lest 13.12.2017. <http://nb.ra.no/nb/by.jsf?id=144>.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 13.

⁴² Kartverket, «Historiske kart,» lest 31.01.2018. https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/historiske-kart---detaljer/?kartid=amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-50_1903.

⁴³ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 31.

⁴⁴ Johansen, Hege Granøe, Utkast til kulturminneplan for Hof og Holmestrand kommune, internt dokument (2017).

⁴⁵ Riksantikvaren, «NBI-registeret,» lest 24.01.2018.

<http://riksantikvaren.maps.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=43a25b7d4d474f36ade60f9a69e620f0>.

⁴⁶ Johansen, Utkast til kulturminneplan for Hof og Holmestrand kommune.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Statens vegvesen, *Detaljregulering fv. 900 Holmestrand sentrum*, 26.

⁴⁹ Martens, Johan-Ditlef, *Århundrets norske boligprosjekter: 1900-2000* (Oslo: Norsk arkitektmuseum, 2000), 150.

-
- ⁵⁰ Rambøll, *Planbeskrivelse med konsekvensutredning, Sande Sentrum Områderegeringsplan* (2015), 31-37.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Tollnes, Roar L., *Byutvikling Sandefjord. Historisk dokumentasjon, internt dokument* (1998), 4.
- ⁵³ Ibid.
- ⁵⁴ Sandefjord kommune. *Bevaringsplakat Sandefjord sentrum* (2012), 8.
- ⁵⁵ Harry, Rove, «Grenseutvidelser og grensesteiner mellom Sandefjord og Sandar,» *Kulturminner 2.9* (Sandefjord: Sandar historielag, 2017).
- ⁵⁶ Lokalhistoriewiki, «Sandefjord kommune,» lest 02.02.2018. https://lokalhistoriewiki.no/images/Milit%C3%A6rt_Situations_Cart_over_Lade_Pladsen_Sandefjord_tilligeme_d_de_-_no-nb_krt_00889.jpg.
- ⁵⁷ Tollness, Roar L. «Sandefjords grenser og grenseutvidelser,» *Kulturminner 2.9* (Sandefjord: Sandar historielag, 1995).
- ⁵⁸ Sandefjord kommune. *Bevaringsplakat Sandefjord sentrum*, 8.
- ⁵⁹ Hougen, Knut. *Sandefjords historie*, bind 1 (Oslo: Cammermeyer Boghandel, 1928), kartvedlegg.
- ⁶⁰ Tollness, Roar L., «Sandefjords grenser og grenseutvidelser».
- ⁶¹ Sandefjord kommune. *Bevaringsplakat Sandefjord sentrum*, 8.
- ⁶² Tollness, Roar L., «Sandefjords grenser og grenseutvidelser».
- ⁶³ *Nordiska Taflor*, 4.
- ⁶⁴ Tollnes, Roar L., «Byutvikling Sandefjord,» 12.
- ⁶⁵ Riksantikvaren, «NBI-registeret,» lest 14.12.2017. <http://nb.ra.no/nb/by.jsf?id=142>.
- ⁶⁶ Ibid.
- ⁶⁷ *Nordiska Taflor*, 4.
- ⁶⁸ Tollnes, Roar L., «Byutvikling Sandefjord,» 22.
- ⁶⁹ Historisme er betegnelsen på en stilretning innenfor arkitekturen i tidsrommet 1850 til 1900. Arkitekturen kjennetegnes ved at den gjenopplivet og etterlignet eldre perioders stiluttrykk.
- ⁷⁰ Jugendstil er betegnelsen på en stilretning innenfor arkitekturen i tidsrommet 1890 – 1905, og var del av en internasjonal kunstbevegelse som dyrket det moderne og ungdommelige. Jugendstilen var en reaksjon på den akademiske kunsten fra 1800-tallet, og er kjennetegnet av organiske former med motiver særlig inspirert av blomster og planter.
- ⁷¹ Tollnes, Roar L., «Byutvikling Sandefjord,» 23-24.
- ⁷² Sandefjord kommune. *Bevaringsplakat Sandefjord sentrum*, 9.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ Ibid.
- ⁷⁵ Funksjonalisme er betegnelsen på en stilretning i arkitekturen som legger vekt på det konstruktive og utelukker alt som er overflødig. Den rene formen skulle stå i fokus, og form skulle følge funksjon. Funksjonalismen oppsto i perioden 1920 til 1940. Den hadde da et klart sosialt sikte, i samsvar med samfunnsutviklingen for øvrig. Man ville skape en arkitektur for de brede lag av folket, med boligbygging og enkel hjeminnredning som utgangspunkt.
- ⁷⁶ Nyklassisisme er betegnelsen på en retning innen arkitekturen som i de første tiårene av 1900-tallet hentet inspirasjon fra gresk og romersk arkitektur, og fra den tidligere klassisismen i perioden fra 1750 til 1840. Klassisistisk arkitektur fra denne tidligere perioden kalles også ofte nyklassisisme, men er i tid klart adskilt fra den senere nyklassisismen som særlig var fremherskende i 1920-årene. I Norden fikk nyklassisismen en særlig sterk stilling mellom 1920 og 1930 som det siste utslaget av historisme før gjennombruddet for modernistisk arkitektur eller funksjonalisme omkring 1930.
- ⁷⁷ Digitalt Museum «Hystadveien,» lest 02.02.2018. <https://digitaltmuseum.no/021016272230/bebyggelse-i-sandefjord-1909-katrineborg-brydeslottet-opp>.
- ⁷⁸ Tollness, Roar L., «Rukla og en av bygningene der,» *Kulturminner 5.2* (Sandefjord: Sandar historielag, 1993).
- ⁷⁹ Davidsen, Roger. *Et sted i Sandefjord* (Sandefjord: Sandar historielag), 339.
- ⁸⁰ Olstad, Finn, *Sandefjords historie*, bind 1 (Sandefjord: Sandefjord kommune, 1995), 169.
- ⁸¹ Ibid., 343-344.
- ⁸² Kartverket, «Historiske kart,» lest: 01.02.2018. https://kartverket.no/Kart/Historiske-kart/Historiske-kart-galleri/historiske-kart---detaljer/?kartid=amt2_jarlsberg-og-larviks-amt-43_1895.
- ⁸³ Sammen draget av Hortens byutviklingshistorie er basert på følgende kilder: Andersen, Flávio Duarte, «Apenes gjennom tidene. Fra marineboliger til verneverdig haveby,» *Borreminne 2000* (Horten: Borre historielag, 2000); Baggethun, Rolf, *Horten. Ferjestedet som ble marinestasjon og by* (Horten: Horten kommune, 1960); Horten kommune, *Kommunedelplan for Horten sentrum* (2017); Pedersen, Endre, «Nordre Braarud,» *Borreminne 1991* (Horten: Borre historielag, 1991); Rian, Øystein, *Vestfolds historie. Grevskapstiden*

1671-1821 (Tønsberg: Vestfold fylkeskommune, 1980); Romdal, Ole, «Tårnegården,» *Borreminne 1994* (Horten: Borre historielag, 1994); «Gården og fergestedet Horten,» *Borreminne 1992* (Horten: Borre historielag, 1992).

⁸⁴ Lest 01.03.2018. <http://www.marqitogarnfinn-karlsen.com/20621167>.

⁸⁵ Sammen draget av Åsgårdstrands byutviklingshistorie er basert på følgende kilder: Riksantikvaren, «NB!-registeret,» lest 22.01.2018. <http://nb.ra.no/nb/by.jsf?id=32>; TRAFØ arkitektur og arkitektkontoret TELLUS, *Kulturhistorisk stedsanalyse – DIVE Åsgårdstrand* (Horten: Horten kommune, 2016).

⁸⁶ Miljødirektoratet, «Miljøstatus.no,» lest 30.01.2018. <http://www.miljostatus.no/kart/>.

⁸⁷ Google, «Google Maps,» lest 02.02.2018. <https://www.google.no/maps/>.

⁸⁸ Google, «Google Maps,» lest 02.02.2018. <https://www.google.no/maps/>.

⁸⁹ Google, «Google Maps,» lest 02.02.2018. <https://www.google.no/maps/>.

⁹⁰ Kulturmiljøene skal sikres i den betydning at de er sikret i kommuneplan etter plan- og bygningsloven (pbl). Det kan i tillegg til generelle bestemmelser ett pbl § 11-9 gjøres ved å legge kulturmiljøene som hensynssoner etter pbl § 11-8, eller ved at det gis bestemmelser til arealformål etter pbl § § 11-10 og 11-11.

⁹¹ Riksantikvaren, *Riksantikvarens bystrategi 2017-2020*, 15-17.

⁹² Mydland, Leidulf, «En bystrategi for fremtiden,» *Alle tiders* (2017), 9-11.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.